

ENDÜLÜS ARAP ŞİİRİNDE VATAN TEMASI

Muhammet Emin UZUNYAYLALI

**Yüksek Lisans Tezi
Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Prof. Dr. Nevzat H. YANIK
2019
Her Hakkı Saklıdır.**

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARAP DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

Muhammet Emin UZUNYAYLALI

ENDÜLÜS ARAP ŞİİRİNDE VATAN TEMASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Nevzat H. YANIK**

ERZURUM-2019

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum “**ENDÜLÜS ARAP ŞİİRİNDE VATAN TEMASI**” adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim *.

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
 Tezimin/Raporumun makale için altı ay, patent için iki yıl süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

10.05.2019

Muhammet Emin UZUNYAYLALI

* LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE

.....

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof.Dr. Nevzat H. YANIK danışmanlığında, Muhammet Emin UZUNYAYLALI tarafından hazırlanan bu çalışma 10 / 05 / 2019 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof.Dr. Nevzat H. YANIK

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Süleyman TÜLÜCE

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Nurullah YILMAZ

İmza:

İmza:

İmza:

Prof. Dr. Sait UYLAŞ

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET	III
ABSTRACT	IV
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ	V
KISALTMALAR DİZİNİ	VI
ÖNSÖZ	VII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM**GENEL ENDÜLÜS TARİHİ**

1.1. ENDÜLÜS KELİMESİNİN KÖKENİ	3
1.2. ARAPLARIN İSPANYA'YI FETHİ	5

İKİNCİ BÖLÜM**ENDÜLÜS TARİHİ DÖNEMLERİ**

2.1. VALİLER DÖNEMİ (m.711-756)	9
2.2. ENDÜLÜS EMEVÎLERİ DÖNEMİ (m.756-1031)	13
2.3. MULÛKU'T-TAVÂİF DÖNEMİ (m.1031-1090)	16
2.4. MURÂBITLAR DÖNEMİ (m. 1090-1147)	17
2.5. MUVAHHİDLER DÖNEMİ (m.1147-1229)	18
2.6. GİRNATA EMİRLİĞİ BENÎ AHMER DEVLETİ (Nasrîler Dönemi m.1238-1492)	19

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM**ENDÜLÜS'ÜN BATI MEDENİYETİNE ETKİSİ**

3.1. ENDÜLÜS ÖNCESİ AVRUPA	20
---	-----------

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM**VATAN ALGISİ**

4.1. VATAN KAVRAMI (Sözlüklerde Vatan Kavramı)	25
4.2. YAZARLARIN BAKIŞIYLA VATAN	26
4.3. VATAN SEVGİSİ FITRÎ MİDİR?	27

4.4. VATAN SEVGİSİ FITRÎ DEĞİLDİR.....	28
4.5. İSLAM'DA VATAN KAVRAMI	28
4.6. HADİSLERDE VATAN KAVRAMI	30
4.7. TASAVVUF EDEBİYATINDA VATAN.....	31
4.8. ARAP ŞİİRİNDE VATAN	32

BEŞİNCİ BÖLÜM

ENDÜLÜS ARAP ŞİİRİNDE VATAN TEMASI

5.1. TAKDİM.....	38
5.2. ŞAİRLERİN GÖZÜNDE ENDÜLÜS	39
5.3.ENDÜLÜS ARAP ŞİİRİNDE VATAN	45
5.4. ENDÜLÜS'TE ŞEHİR TASVİRLERİ.....	52
5.4.1. İşbiliye (Sevilla).....	54
5.4.2. Kurtuba (Cordoba)	57
5.4.3. Belensiye (Valencia)	64
5.4.4. Gırnata(Granada).....	69
5.4.5. Şilb (Silves).....	75
5.4.6. Sikilliye (Sicilya)	77
5.4.7. Endülüs'e Söylenen Mersiyeler	79
SONUÇ.....	91
KAYNAKÇA	96
ÖZGEÇMİŞ.....	107

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ENDÜLÜS ARAP ŞİİRİNDE VATAN TEMASI

Muhammet Emin UZUNYAYLALI

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Nevzat H.YANIK

2019, 107 Sayfa

**Jüri: Prof. Dr. Nevzat H.YANIK
Prof. Dr. Süleyman TÜLÜCE
Doç. Dr. Nurullah YILMAZ**

Arap Edebiyatı'nda üslup ve içerik bakımından dönemsel olarak değişerek gelişim gösteren şiir her zaman ön planda olmuştur. Klasik Arap şiirinde “Vatan Teması” Cahiliyye döneminde daha çok sevgiliye duyulan özlem, göç ettikten sonra onun yurdunun kalıntılarına ağlama ve hatıralarını yâd etme çerçevesinde işlenmiştir. İslamiyet ile birlikte, siyasî, ekonomik ve sosyal birtakım yeni gereksinimlerin şekillendirmeye başladığı hayat şartları vatan kavramına bugünkü algımızla örtüşen bir içerik kazandırmıştır.

Arap şiiri içerisinde özel bir yeri olan Endülüs, Doğu coğrafyasının çeşitli bölgelerinden göç alan geniş bir nüfus kitlesine sahip olması sebebiyle yurt, vatan, gurbet ve özlem gibi duyguların edebiyatında daha çok dile getirildiği bir yapıya sahip olmuştur. İlk dönemlerde Doğu'ya özlem şeklinde açığa çıkan bu hisler, süreç içerisinde Endülüs topraklarının vatan olarak benimsenmesiyle kendine has bir kimlik olarak görünmeye başlamıştır.

Çalışmamızda “özlem” ve “gurbet” duyguları etrafında şekillenen vatan kavramının, fetihden yıkılışa kadar geçirdiği değişimin şiirlerdeki örnekler üzerinden izlerinin sürülmesi ve Endülüs topraklarındaki vatan algısının tarihsel süreç içerisinde geldiği noktanın ortaya konulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap şiiri, Endülüs, Vatan Kavramı.

ABSTRACT

MASTER THESIS

HOMELAND THEME IN ANDALUSIAN ARAB POETRY

Muhammet Emin UZUNYAYLALI

Advisor: Prof. Dr. Nevzat H.YANIK

2019, 107 Pages

Jury: Prof. Dr. Nevzat H.YANIK

Prof. Dr. Süleyman TÜLÜCE

Doç. Dr. Nurullah YILMAZ

The poetry, which evolved periodically in terms of subject and content, has always been at the forefront as a literary genre in Arabic literature. The concept of homeland is expressed in the Jahiliyyah period in the term of longing for the beloved, crying for he remnants of the homeland and recalling the memories of hers. Life conditions which are shaped by the new political, economic and social requirements with Islam give a more specific form to the concept of homeland which is similar to our perception.

Andalusia with a special spot in Arabic literature has a literary form expressing the concept of country, homeland, living abroad, longing abundantly for the reason that it has a large population with the migration from various regions of the eastern area. These feelings that emerged in the form of longing for the east in the first period began to appear as a unique identity with the adoption of the Andalusian lands as homeland.

In our study, it is aimed to reveal the perception of the homeland in the lands of Andalusia and the traces of the change from the concept of conquest to demolition until the constitution of the concept of homeland.

Key Words: Arab Poetry, Andalusia, Homeland Theme.

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Bu çalışmada aşağıdaki transkripsiyon sistemine uyulmuştur:

h :خ	h :ح	c :ج	s :ث	t :ت	b :ب	أ,ء: ’
s :ص	ş :ش	s :س	z :ز	r :ر	z :ذ	d :د
g :ق	f :ف	ğ :غ	‘ :ع	z :ظ	t :ط	d :ض
y :ي	h :ه	v :و	n :ن	m :م	l :ل	k :ك

Sesliler

â :أ, آ, إ	î :ي	û :و
a, e :-	i : ِ	u :-

Transkripsiyon açısından ayrıca şu hususlara da riayet edilmiştir:

- a-** Harf-i tarifler cümle başında küçük harfle yazılmıştır. ez-Zekkâk; el-Makkarî gibi.
- b-** Başında harf-i tarif bulunan kelimelerin transkripsiyonu, başındaki şemsî ve kamerî harflerin okunuşu esas alınarak yapılmıştır. el-Edebu'l-Endelusî; es-Safedî; Nefhu't-Tîb gibi.
- c-** Terkip halinde bulunan isim ve lakapların cüzleri ayrı değil bitişik yazılmıştır. Abdurrahman, Abdullah, Abdülhamid gibi.
- d-** Terkip halinde bulunan ifadelerde (kitap adı, şahıs adı vb.) ve vaslı gerektiren yerlerde muzâfın irabı yazıda gösterilmiştir. Dîvânu İbn Zumrek, Buğyetu'l-Vuât gibi.
- e-** Arapça eser adlarında eserin ilk kelimesi ve eser adı içerisinde geçen diğer isimlerin baş harfleri büyük, diğer harfleri küçük yazılmıştır.
- f-** Türkçede yaygın olarak kullanılan Arapça kökenli isimlere transkripsiyon uygulanmamıştır. Ali, Ömer, Osman, Abdullah, Süleyman, Abdurrahman, Harun, İhsan, Abbas, Musa, Mustafa gibi.

KISALTMALAR DİZİNİ

b.	: bin
bkz.	: bakınız
c.	: cilt
çev.	: çeviren
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
h.	: hicrî
hz.	: hazreti
km	: kilometre
km ²	: kilometre kare
m.	: milâdî
mö.	: milattan önce
ms.	: milattan sonra
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
ö.	: ölümü
s.	: sayfa
thk.	: tahkik
tsz.	: tarihsiz
vb.	: ve benzeri
yy.	: yüz yıl

ÖNSÖZ

Milletlerin varlıklarını korumasının, maddi ve manevi her alanda gelişip yükselmesinin yegâne şartlarından, milli birlik ve beraberlik duygusu hiç şüphesiz vatan kavramı etrafında şekillenen bir değerdir.

711 senesinde başlayan ve 1492'deki sona eren İslam'ın altın çağı, birlikte yaşama kültürünün, felsefenin, şiirin, müziğin, mimarinin yüksek medeniyeti, Endülüs'te vatan kavramı dönemselleşerek fizikî ve siyasî şartların etkisi ile farklı biçimlerde edebiyatçıların zihin dünyalarında yer etmiştir.

Kavramın ne şekilde değişimler geçirdiği ve fetihten yıkılışa kadar hangi biçimlerde edebiyatçılar tarafından dile getirildiği konusu bizleri bu çalışmayı yapmaya yönlendiren temel sebeptir.

Çalışmamızı bilimsel esaslara göre yapmaya özen gösterdik. Her türlü yapıcı ve eleştirel önerinin bundan sonra yapacağımız çalışmalar için bize yol gösterici olacağı kanısındayız.

Çalışmam süresince değerli vakitlerini bana ayıran, güler yüzünü benden esirgemeyen saygıdeğer hocam Prof. Dr. Nevzat H. YANIK'a, tezimi okuyup değerlendirme nezaketini göstererek beni geri çevirmeyen saygıdeğer hocam Doç.Dr. Nurullah YILMAZ'a, desteklerini esirgemeyen saygıdeğer hocam Prof.Dr. Kenan DEMİRAYAK'a ve hayatımın her safhasında yolumu aydınlatarak bana kılavuzluk yapan emeklerinin karşılığını ödeyemeyeceğim muhterem babam gazeteci-yazar M. Talat UZUNYAYLALI'ya ve ilgisini benden esirgemeyen değerli hocam Murat CANSEVER'e teşekkür etmeyi kendime görev addediyorum.

Erzurum-2019

Muhammet Emin UZUNYAYLALI

GİRİŞ

Kendine özgü coğrafi, siyasî, askerî, toplumsal, kültürel ve medenî özellikleriyle, dil, din ve kültür esaslı üç ana temel üzerine kurulan Endülüs Medeniyeti, 780 yıllık tarihi süreç içerisinde siyasal, sosyal ve kültürel olmak üzere hayatın bütün alanlarında, iz bırakmıştır. Medeniyetin, sürekli ve değişken kültürel unsurları bünyesinde barındırarak onlara yeni içerikler kazandırması, edebiyat ve şiir alanındaki kavramların da şekil değiştirmesine sebep olmuştur.

Arap şiiri içerisinde özel bir yeri olan Endülüs, Doğu'daki asıl vatanlarından göç edenler tarafından kurulmuş bir devlettir. Bu durum ortaya konulan siyasî, kültürel ve mimarî medeniyetin bütün eserlerinde temelini özlem, hasret ve gurbet gibi duyguları içeren bir medeniyetin oluşumu ve ileri aşamada ise değişken formlarla biçimlenen vatan kavramının gözlemlenmesini mümkün kılmıştır. Endülüs'ün şiir mirasında izleri görülebilen vatan kavramı ve ona temel teşkil eden duygular hiç kuşkusuz bizi bu çalışmayı yapmaya yönlendirmiştir.

Çalışmamız beş temel bölüm ve bu bölümleri oluşturan alt başlıklar üzerine kurgulanmıştır. Birinci bölümde, Endülüs isminin tarihsel kökeni etimolojik açıdan kısaca incelenmiş ve Arapların Endülüs'ü fethi tarihsel açıdan ele alınmıştır.

İkinci bölümde, Endülüs tarihi dönemsel olarak incelenmiş olup Valiler Dönemi ile başlayıp Gırnata Emirliği'ne dek devam eden 780 yıllık tarihsel süreç ana hatları ile özetlenmiştir. Endülüs'ün tarihi, siyasî, sosyal ve kültürel hayatına kısaca değinilerek, siyasî gelişmelerin ve aynı süreçte cereyan eden diğer olayların, edebî hayata yansımaları üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde, Endülüs öncesi Avrupa'nın durumu ve Endülüs Medeniyeti'nin Avrupa'ya yaptığı etki Avrupalı tarihçilerin değerlendirmeleri çerçevesinde işlenmiştir.

Dördüncü bölümde ise çalışmamamızın temel konusu olan vatan kavramı edebiyatçıların bakışı doğrultusunda ele alınmış ve Arap Edebiyatı'nda tarihsel süreç içerisinde kavramın nasıl şekillendiği şiir örnekleriyle incelenmeye çalışılmıştır.

Beşinci bölümde, Endülüs şiirinde vatan kavramı incelenmiş ve Endülüs topraklarındaki çeşitli şehirlerde yaşamış olan şairlerin özlem, gurbet ve vatan duyguları ile kaleme aldığı şiirlerine, Hristiyan akınları ve iç karışıklık döneminde elden çıkan ve

yıkılan şehirler için yazılmış mersiyelerden bazı örneklere yer verilmiştir. Endülüs edebiyatında gurbet ve özlem duygularının şekillendirdiği vatan kavramının Endülüs'e özgü bir kimliğe nasıl dönüştüğü, şehir tasvirleri ve mersiye türleri üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır.

Son bölümde ise çalışmanın ulaştığı sonuçlar özetlenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL ENDÜLÜS TARİHİ

1.1. ENDÜLÜS KELİMESİNİN KÖKENİ

Afrika kıtasının kuzeyinde, Avrupa'nın batısında Doğu ve Batı medeniyetlerinin bir parçası olarak gelişen ve medeniyet tarihine yaptığı katkılar ile ölümsüzleşen, Akdeniz kıyısında, İber Yarımadası'nda 780 yıllık tarihî serüvene sahip İslam coğrafyasının adı Endülüs (الأندلس)'tür.¹

Endülüs isminin kökeniyle ilgili net bir tespit yapılmamış olsa da konu ile ilgili bazı tarihsel bilgiler üzerinden çıkarımlarda bulunulmuştur.²

İsmin kökeniyle ilgili görüşlerden bazıları şunlardır:

el-Makkarî'nin³ *Nefhu't-Tib min Ğusni'l-Endelusi'r-Ratib* adlı eserinde rivayet edilen bir görüşte; Nuh Peygamber'in oğlu Yafes'in oğlu Tubalin'in Endülüs adlı torununun İber Yarımadası'na gelip yerleşmesi sebebiyle bölgenin bu şekilde isimlendirildiği ifade edilmiştir.⁴⁻⁵ Bir diğer görüş ise; Araplar tarafından İspanya için kullanılan Endülüs isminin İspanyolca'ya "Andalucia" şeklinde geçmiş olduğu yönündedir.⁶

Endülüs sözcüğünün İber Yarımadası'nın güneyine ve Kuzey Afrika'ya yerleşen Vandallar tarafından türetildiği de düşünülmektedir.⁷ Bu bakış açısına göre Endülüs'ün Vandal ülkesi anlamına gelen ve Müslümanlar tarafından İber Yarımadası için kullanılan

¹ Lütfi Şeyban, Endülüs, http://content.lms.sabis.sakarya.edu.tr/Uploads/56686/26777/endulus_derskt.pdf, Erişim Tarihi, 15.11.2018.

² Mustafa Çınar, *Endülüs'te Mulûku't-Tavâif Dönemi Edebî Çevresi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002, 24.

³ Ebu'l-Abbas Şihâbuddîn Ahmet b. Muhammet b. Ahmet el-Kureşî et-Tilimsânî el-Fâsî (ö.1632), Biyografi yazarı, hadisçi ve mutasavvıftır. Geniş bilgi için bkz. Ebû Gays Muhammed Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dimaşkî, *'el-A'lâm, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin*, Beyrut 2002, VII/37.

⁴ Çınar, 24.

⁵ Ebu'l-Abbas Şihâbuddîn Ahmet b. Muhammet b. Ahmet el-Kureşî et-Tilimsânî el-Fâsî el-Makkarî'nin eseridir. Geniş bilgi için bkz. el-Makkarî, *Nefhu't-Tib min Ğusni'l-Endelusi'r-Ratib*, Thk. İhsan Abbâs, Dâru Sâdır, Beyrut 1990.

⁶ Cevdet er-Rikâbî, *Fi'l-Edebi'l-Endelusî*, Dâru'l-Me'ârif, Mısır 1960, 9.

⁷ John A. Crow, *"Spain: The Root and the Flower: A History of the Civilization of Spain and of the Spanish People"*, New York: Harper & Row, 1963, 34-35; William Montgomery, Watt Pierre Cachia, *A History of İslâmic Spain*, Edinburg, 2001, 17.

bir isim olduğuna inanılmaktadır. Endülüs adı, “Hispania”nın karşılığı olarak ilk defa Endülüs’ün fethinden sonra basılmış bir sikke üzerinde görülmüştür.⁸

Hristiyanlar XI. yy.’da Yarımada’yı geri almaya başlayınca bu isim sadece Müslümanların kontrolü altındaki topraklar için kullanılmaya başlanmıştır. Bu zamana kadar Vandalucia, Endeliş, Atlantis ve Landahlauts kelimelerinden türediğine dair farklı görüşler de ileri sürülmüştür.⁹

Genel anlamda Endülüs isminin kapsadığı coğrafya ile ilgili olarak, Batı Avrupa’nın İber Yarımadası (Iberic, Iberia, İbâriye) olarak bilinen ve Cebelitârik (Gibraltar) ile Atlas Okyanusu’ndan (el-Bahru’l-Atlâsî) Pirene Dağları’na (el-Burtât, Pirineos, Pyrenees) kadar uzanan kısmına Grekler tarafından Baetica ve Hispania (Spania, Espana, İspanya) adı verilmiştir.

Ancak, bölgenin Müslümanlar tarafından fethedilmesinden sonra, bu topraklar için Endelüs adının kullanıldığı ve o tarihten bugüne kadar böyle anıldığı ifade edilmiştir.¹⁰

Emeviler (m. 661-750) döneminde, 711 yılında fethedilen İber Yarımadası ya da günümüzdeki adıyla İspanya ve Portekiz’in büyük bir kısmı beş asır kadar, İspanya’nın güneyinde yer alan bugünkü Endülüs (Andalucia) bölgesi ise sekiz asır kadar Müslümanların hâkimiyetinde kalmıştır. 711-1492 yılları arasını kapsayan bu dönem coğrafyası, kültürü ve medeniyetiyle birlikte “Endelüs” adıyla anılmaktadır. Ülkemizde ise bu isim “Endülüs” şeklinde telaffuz edilmektedir.¹¹

Başlangıçta Araplar Endülüs ismini, bir süre ellerinde tuttıkları Fransa’nın güneyindeki Septimania bölgesini de içine alan toprakların tamamı için kullanmışlardır.¹² 718’de başlayan ve yaklaşık sekiz asır devam eden, *Reconquista/Endülüs’ü Müslümanlardan geri alma* hareketinin gelişme seyri içerisinde, XI. yy.’dan itibaren Arap hâkimiyeti alanının giderek daralmasına paralel olarak bu ismin kapsadığı anlam da

⁸ Jeff Starck, “One of two known examples of an Umayyad dinar with the mint name al-Andalus (the Arabic name for Spain) and dated Rare Spanish Muslim coins among highlights of Morton & Eden auction”, *Coin World*, Vol. 3, p. 1-3, London, 25April 2014.

⁹ Ali Dadan, “Endülüs Adının Kökeni Üzerine” , *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl:7, Sayı:14, Konya 2009, 371-376.

¹⁰ Şeyban, *Endülüs*, http://content.lms.sabis.sakarya.edu.tr/Uploads/56686/26777/endulus_dersktp.pdf, Erişim Tarihi: 12.11.208.

¹¹ Abdulhamid Şeyhâ, *el-Vatan fi’ş-Şi’ri’l-Endelusî*, Mektebetu’l- Âdâb, Kahire 18.

¹² er-Rikâbî, 9.

daralmış ve zamanla Endülüs adı sadece küçük Benî Ahmer (Nasrî) Emirliği'nin idaresindeki toprakları ifade eder hale gelmiştir.¹³

Andalucia (Endülüs) ismi günümüzde İspanya'da hâlâ kullanılmakta ve Almeria (el-Meriye), Granada (Gırnata), Jaen (Ceyyan), Cordoba (Kurtuba), Sevilla (İşbiliye), Huelva (Velbe), Malaga (Maleka) ve Cadiz (Kadis) vilayetlerini içine alan bölgeyi kapsamaktadır.¹⁴

1.2. ARAPLARIN İSPANYA'YI FETHİ

Arapların İspanya'yı fethi insanlık tarihi açısından genel, İspanya tarihi açısından ise özel anlamda yeni bir aşama olarak kabul edilmiştir.¹⁵ Fetih hamlesi sadece askerî bir hareket olarak değerlendirilmemiştir. Bu hareket İspanya Yarımadası'ndaki mevcut siyasî ve toplumsal düzeni yeniden kurgulayan ve İspanya topraklarındaki yaşamı her anlamda değiştiren bir reform olarak değerlendirilmiştir.¹⁶

İspanya Yarımadası'na Araplar girmeden önce hâkim olan kötü şartlar hayatın her alanında kendisini hissettirmiştir. Tarihî kaynaklar, mevcut durumun Yarımada'ya Romalıların hâkim olduğu günlere kadar değişmediğini hatta bahsedilen kaotik durumun yaklaşık iki yüz sene devam eden Vizigot hâkimiyetine kadar sürdüğünü, Vizigotlar'ın Yarımada'ya hâkim olan bu kötü şartları, baskı ve haksızlıkları artırarak devam ettirdiklerini, taht kavgaları ve iç karışıklıkların bu dönemde yaşam şartlarını oldukça kötü hale getirdiğini aktarmışlardır.¹⁷

Arapların Kuzey Afrika'nın hâkimiyetini elde etmelerinden itibaren, İspanya yarımadasını fethetmeyi planladıkları ve İslam dinini yayma konusundaki gayretlerinin bu planlarındaki etken unsur olduğu söylenebilir.

İspanya'nın fethini gerçekleştiren öncü birliklerin çoğunluğunu Afrika'nın kuzeyinde yaşayan Berberîler oluşturmaktaydı. Bu durum Arapların İslam'ı yayma düşüncesiyle gerçekleştirdikleri fetih hareketlerinin, kontrolünü tek bir milletin elinde tuttuğu geniş bir toprak parçasına hâkim olma hedefinin ötesinde, farklı milletlerin fetih

¹³ Şeyban, *Reconquista Endülüs'te Müslüman-Hristiyan İlişkileri*, İz Yayıncılık, 2003, 10-20.

¹⁴ Mehmet Özdemir, "Endülüs", *DİA*, İstanbul 1995, XI/ 211.

¹⁵ Şeyhâ, 12.

¹⁶ Şeyhâ, 13.

¹⁷ Stanley Lane Poole, *Kıssatu'l-'Arab fi İsbânyâ*, Çev. Ali el-Cârim, Kelimât 'Arabiyye, Kahire 2012, 9.

sancağını elden ele devrettikleri inanç ekseninde şekillenmiş bir hareket olduğu düşüncesine kapı aralamaktadır.¹⁸

Hicaz Yarımadası Arapları önce Şam'ı sonra Irak ve Mısır'ı fethetmişler, akabinde fetih sancağı, Şam diyarı Müslümanlarının eliyle Fas ve Endülüs topraklarına kadar ulaşmıştır. Bu fetih hareketleri domino etkisiyle birbiri ardı sıra farklı milletler aracılığıyla devam etmiştir.¹⁹

Araplar fetih hareketlerinin akabinde, sınırların korunması ve fetih hareketlerinin devamı için desteklerin artırılması yönünde çalışmışlardır. Vizigot hâkimiyeti döneminden kalan topluluklar gerilemeye yüz tutmuş bir yapıya sahip olmasına rağmen, Araplar tam anlamıyla bu kalıntıları İspanya'dan atmayı başaramamışlardır. Kalan az sayıdaki nüfus İspanya'nın kuzeyinde, Asturias²⁰ olarak isimlendirilen bölgede yaşamışlardır.²¹

Araplar İspanya Yarımadası'nda hüküm süren Vizigot Krallığı'nın topraklarını on dört ay gibi kısa bir sürede ele geçirmişlerdir. Yirmi dört aylık süre zarfında ise Akdeniz ve Pirene Dağları arasındaki bölgeye hâkim olmuşlardır. İlk aşamada Vizigotlara, fethin geçici bir başarı durumu olduğu kanısı hâkim olsada Araplar yerleşik düzene geçip ticarî alanlar oluşturmaya başlayınca durumun düşündükleri gibi olmadığını anlamaya başlamışlardır.²²

Yeni yöneticilerin vatandaşlara karşı âdil olması yenilginin sebep olduğu psikolojik çöküntü havasının kısa zamanda dağılmasında etkili olmuştur. Şeyhâ'nın ifade ettiğine göre: *“Vergiler toplumun az bir bölümü kapsıyordu. Bunun yanı sıra Hristiyanlara dinlerini yaşamaları konusunda müsaade edilmiş, herhangi bir dini inanca mensup olmayanlar ise fikirlerini baskı ve korkuya mahal olmadan rahatça dile getirir haldeydiler.”*²³

¹⁸ Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, Selis Yayınları, İstanbul 2003, 40-45.

¹⁹ Abdurrahman Ali Hâccî, Çev. Kadir Kınar, İlk Harf Yayınevi, İstanbul 2014, 30.

²⁰ İspanyolca: Principado de Asturias, Asturyasca: Principau d'Asturies, İspanya'ya bağlı özerk bir bölgedir. Geniş bilgi için bkz. Asturias devleti resmi sitesi, <https://www.asturias.es>, Erişim Tarihi: 15.11.2018.

²¹ Şeyhâ, 15-17.

²² Huseyn Mu'nis, *Fecru'l-Endelus*, Dâru'r-Reşâd, Kahire 2008, 411-415.

²³ Şeyhâ, 15-17.

İspanya Yarımadası'nı fetheden Arap komutan ve yöneticiler, ıslahatlar ile ülke istikrarına katkı sağlamayı amaçlamışlardır. Bu sebeple Yarımada'nın her tarafında ırk ve kabile asabiyesine dayalı çekişme ve çatışma ortamını düzelterek, barış ve emniyeti hâkim kılmaya yönelik uygulamalara yönelmişlerdir. Islahat politikaları meyvelerini vermeye başlamış, çatışma ve ayrışma durumu yerini adım adım toplumsal birliktelik ve huzur ortamına bırakmıştır.²⁴

Tarihî kaynaklar, İspanya topraklarında Arap unsurunun var olmaya başladığı günden itibaren Araplar ve Berberîler arasında bir çatışma ortamı olduğuna işaret etmektedir. Bu durum h. IV. yy.'nin sonuna kadar ciddi anlamda herhangi bir yıkıma sebep olmamışsa da h. V. yy. başlarında Kurtuba medeniyetini bastırmaya başlayan ve akabinde Endülüs topraklarındaki Arap mirasını yok eden Berberî yıkım hareketleriyle sonuçlanmıştır.²⁵

Tarihsel süreç içerisinde yaşanan olayların İspanya topraklarındaki Arap medeniyetine yaptığı etkileri şöyle özetlemek mümkündür:

Arap kabilelerinin kendi aralarındaki Hilafet mücadelesi ve Berberîler ile aralarında devam eden ırk tabanlı çatışma ortamı, Endülüs topraklarındaki diğer toplulukların Kuzey bölgelerdeki kurak ve soğuk iklimli bölgelere göç etmelerine yol açmıştır. Kuzey bölgesindeki Hristiyan varlığının desteklenmesi stratejisi planlananın ötesinde bir hal almıştır. Arap ve Berberî Müslümanların aralarındaki ırk tabanlı çatışma durumu kuzey bölgesinde gün gittikçe nüfus bakımından artış gösteren Hristiyan varlığının farkına varılamamasına sebep olmuştur. Bu durum Hristiyan İspanyol nüfusunun güçlenerek vatanlarını geri istemeyi talep edecek potansiyele ulaşmasına yol açmıştır. Müslümanlar bu tehlikenin çok sonra farkına varmışlardır. Bu durum Müslümanları, Endülüs topraklarından onları atmayı hedefleyen Hristiyanlara karşı cihat ilan etmeye mecbur bırakmıştır.²⁶

Ancak Endülüs Araplarının tehlikenin boyutunun farkına varmaları, İspanya'nın kuzeyinde yer alan ve Endülüs Emevileri'nin İber Yarımadası'nda ulaştıkları son nokta

²⁴ Şeyhâ, 13.

²⁵ Abdülaziz Sâlim Seyyid, *Tarîhu'l- Muslimîn ve Âsârihim fi'l-Endelus*, Dâru'l- Me'ârif, Lübnan 1962, 169.

²⁶ Lutfi Abdulbedî', *el-İslâm fi İsbânyâ*, Mektebetu Nahdati'l-Mısriyye, Kahire 1958, 12.

olarak bilinen Asturias bölgesi dolaylarındaki Covadonga²⁷ bölgesinde Don Pelayo²⁸ komutasındaki Hristiyan ordularının İbn Âlkame el-Lahmi²⁹ komutasındaki Müslüman ordularına karşı kazanmış olduğu zaferin ardından olmuştur.³⁰

Tarihçiler Covadonga Savaşı'nın, Hristiyan İspanya devleti topraklarının, 701-705 tarihleri arasındaki düşük hacminden, Galiçya ve Asturias bölgeleri arasında artış yakalamasının ve İber Yarımadası'ndaki Müslümanların varlıklarını ortadan kaldırma amacını ifade eden *Reconquista/Yeniden Fetih* hareketinin de temel sebebi olduğu kanaati taşımaktadırlar.³¹

²⁷ İspanya'nın kuzeyinde Asturias bölgesinde yer alan Endülüs Emevileri'nin İber Yarımadası'nda ulaştıkları son noktadır. Geniş bilgi için bkz. Covadonga bölgesi resmi internet sitesi, <http://www.realsitiodecovadonga.com>, Erişim Tarihi: 15.11.2018.

²⁸ Pelagius: İspanyolca: Pelayo, Pelayu, Asturias Krallığı'nı (m.718) kurup ölümüne kadar idare eden Vizigot soylusudur. Geniş bilgi için bkz. el-Makkarî, *The History Of The Mohammedan Dynasties In Spain*, Çev. Pascual de Gayangos, W. H. Allen And Company, London 1843, 278.

²⁹ 718 yılında Don Pelayo komutasındaki ordu karşısında Covadonga Savaşı'nda yenilgiye uğrayan Arap komutandır. Geniş bilgi için bkz. Nevvâf Ahmed 'Abdurrahmân, *Hadârâtu'l-Endelus*, el-Cenâdiriyeye, 'Amman, 2015, 217.

³⁰ Ahmet Heykel, *el-Edebu'l-Endelus mine'l-Feth ilâ Sukûti'l-Hilâfe*, Dâru'l-Me'ârif, Kahire 1971, 68.

³¹ Trudy Ring, Robert M. Salkin, Sharon La Boda, " *International Dictionary of Historic Places: Southern Europe*", Fitzroy Dearborn Publishers, Chicago 1995, 170.

İKİNCİ BÖLÜM

ENDÜLÜS TARİHİ DÖNEMLERİ

Endülüs Devleti siyasî açıdan dönemsel olarak şu şekilde değerlendirilebilir:³²

Vâliler Dönemi (m.711-756)

Emevîler Dönemi (m.756-1031)

Mulûku't-Tavâif Dönemi (m.1031-1090)

Murâbitlar Dönemi (m.1090-1147)

Muvahhidler Dönemi (m.1147-1238)

Gırnata Benî Ahmer Emirliği (Nasrîler) Dönemi (m.1238-1492)

2.1. VALİLER DÖNEMİ (m.711-756)

Hız. Peygamberin vefatının ardından, dört halife dönemi ve ardından gelen Emevîler döneminde³³ İslâmî fetih hareketleri devam etmiştir. Fetihler üç koldan ilerlemiştir. Birincisiyle, fetih hareketinin İran ve Hindistan'ı aşarak, Çin içlerine doğru uzanması, ikincisiyle Anadolu üzerinden İstanbul'u fethetmesi, üçüncüsüyle de fethin batı yönünde ilerletilmesi amaçlanmıştır.³⁴ 710 senesinde başta Mısır, Libya, Tunus, Cezayir, Fas ve Moritanya olmak üzere bütün Kuzey Afrika fethedilmiştir.³⁵

Batı yönünde gelişen fetih hareketinin sürmesi için iki yol izlenmiştir. Güneye doğru, Afrika içlerine inmek ya da kuzeye, Avrupa içlerine doğru yönelmek. Dönemin fetih orduları komutanı Musa b. Nusayr³⁶, İspanya'nın ekonomik, sosyal ve siyasî durumu ile ilgili olarak kendisine sunulan raporları değerlendirerek, fetih hareketinin Avrupa'ya

³² Şeyhâ, 18-19.

³³ Hulefâ-yi Râşidîn döneminden sonra (m. 632-661) Suriye'nin merkezi Dımaşk'ta kurulan İslâm tarihinin ilk hânedan-devlettir. Adını kurucusu Muâviye b. Ebû Süfyân'ın mensup olduğu Benî Ümeyye (Ümeyyeoğulları) kabilesinden almıştır. Geniş bilgi için bkz. Komisyon, *Mevsû'atu't-Târîhu'l-İslâmî*, Dâru Usâme, Ammân 2009, II/6-32.

³⁴ Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvud el-Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, Dâru Mektebeti'l-Hilâl, Beyrut 1998, 228-231.

³⁵ el-Belâzurî, 224.

³⁶ Mûsa b. Nusayr (m. 640 -716), Emevî Hâlifesi I. Velid'in emrinde İfrikiyye (Afrika) ve İspanya valisi olarak görev yapmış Müslüman Arap kumandandır. Geniş bilgi için bkz. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Editör: Hakkı Dursun Yıldız, Çağ Yayınları, İstanbul 1986, IV/21-24.

doğru genişlemesi yönünde karar vermiştir.³⁷ Fetih hareketine başlamak için, İspanya ile ilgili fikrini Şam'da bulunan Halife Velid b. Abdulmelik'e³⁸ bildirmiştir. Halife askerlerin can güvenliğinin sağlanması şartıyla İspanya'nın fethedilmesine izin vermiştir.

Musa b. Nusayr önce keşif ve hazırlık yapmak amacıyla dört yüz yaya ve yüz süvariden oluşan beş yüz kişilik bir birliği, Târif b. Mâlik³⁹ komutasında İber Yarımadası'na göndermiştir. Yarımada'ya çıkan birlik, kayıp vermeksizin ganimetlerle ve olumlu haberlerle geri dönmüştür.⁴⁰ Bunun üzerine fetih hareketini başlatmak üzere Musa b. Nusayr, 30 Nisan 711 yılında Berberîlerin çoğunluğunu oluşturduğu yedi bin kişilik bir ordu hazırlayarak Târik b. Ziyâd⁴¹ komutasında İspanya'ya göndermiştir. Gemilerle İspanya'ya çıkan İslam ordusu fethin akabinde Cebel-i Târik olarak isimlendirilecek Calpe'de karargâh kurmuştur. Calpe'yi karargâh edinen ordu, batı yönünde harekete geçerek, Algeciras 'a (Cezîretu'l-Hadrâ) kadar olan sahil şeridini ele geçirmiştir.⁴²

Eş zamanlı olarak Kral Roderick,⁴³ İspanya'nın kuzeyinde meydana gelen bir iç ayaklanmayı bastırmakla meşgul iken Târik b. Ziyad komutasındaki ordunun Yarımada'daki durumundan haberdar olunca başkente geri dönmüştür. Yüz bin kişiye ulaşan büyük bir ordu ile İslam ordusunun üzerine yürümüştür. Bunun üzerine Musa b. Nusayr, İslam ordusuna takviye beş bin kişilik bir kuvvet daha göndererek, Târik'in komutasındaki ordunun sayısının yaklaşık on iki bin kişiye ulaşmasını sağlamıştır.⁴⁴

İki ordu, miladî 20 Temmuz 711 (Hicrî 27 Ramazan 92) yılında Sidonia şehri yakınlarındaki Vâdi Lakke'de (Guadalupe) karşılaşmışlardır. Sekiz gün devam eden savaş

³⁷ el-Makkârî, I/231-232.

³⁸ Ebu'l-Abbâs el-Velîd b. Abdilmelik b. Mervân b. Hakem el-Umevî el-Kureşî (ö. 96/715), I. Velid olarak anılan 705-715 tarihleri arasında hüküm sürmüş Emevî halifesidir. Geniş bilgi için bkz. Mevlüt Koyuncu, "Velid I", *DİA*, 2013, XXXXIII/30-31.

³⁹ Ebû Zur'a Tarîf b. Mâlik el-Bergavâtî el-Meâfirî en-Nehâî (ö. 124/742), İspanya'da karaya ilk çıkan Müslüman kuvvetlerinin komutanıdır. Geniş bilgi için bkz. İsmail Hakkı Atçeken, "Tarîf b. Mâlik" *DİA*, 2011, XXXX/29.

⁴⁰ Eşref Yâkûb Ahmed İştayvî, "*el-Endelus fî 'Asri'l-Vulât*", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Câmi'atu Necâhi'l-Vatan, Nablus, 2004, 33-40.

⁴¹ Târik b. Ziyâd (ö. 720) Endülüs'ü fetheden Cebel-i Târik Boğazı'na adı verilen Emevî komutandır. Geniş bilgi için bkz. Atçeken, "Târik b. Ziyâd", *DİA*, 2011, XXXX/24.

⁴² el-İştayvî, 33-40.

⁴³ Rodrigo veya Roderick (ö. 712), Müslüman akınları sırasında İspanya'daki Vizigotların kralıdır. Geniş bilgi için bkz. Bernard S. Bachrach, *A Reassessment of Visigothic Jewish Policy*, Oxford University, The American Historical Review, Vol. 78, No. 1, Feb., Oxford, 1973, 11-34.

⁴⁴ el-Makkârî, I/257.

neticesinde, İspanyol Ordusu'nun sağ ve sol kanatlarına komuta eden, önceki İspanya Kralı Witiza'nın⁴⁵ çocukları savaş alanını terk etmişlerdir.⁴⁶

Roderick komutasındaki birlikler bir müddet daha dayanmış, fakat sonunda dağılmışlardır. Kral Rodrick de savaşta ölmüştür. Târik savaşın sonucunu ve fetih hareketine devam etme isteğini Musa b. Nusayr'a iletmiş, Musa cevaben, harekete geçmek için kendisini beklemesini Târik'a iletmiştir. Fakat Târik, Vizigotlara fırsat vermemek için savaştan kaçanların toplandığı İštece (Ecija) şehrine yönelmiştir. Şehre varıncaya dek ciddi bir direnişle karşılaşmamıştır. Sonuç olarak İštece şehri, Târik b. Ziyad komutasındaki İslam ordusuna teslim edilmiştir. Târik, İštece'de, ordusunu dört kola ayırıp İspanya'nın fethiyle görevlendirmiştir. Ordunun kolları sırayla, Kurtuba (Cordova), Gırnata (Granada) ve Elbire (Elvira) ve Malaga şehirlerini fethetmiştir.⁴⁷

Târik'in komutasındaki kol ise Vizigotlar'ın başkenti Tuleytula (Toledo)'yu fethetmiştir. Tuleytula (Toledo)'nun fethinden sonra Târik, Vâdi'l-Hicâra'ya yönelmiştir.⁴⁸ “*Târik'in yolu*” olarak adlandırılan istikameti takip ederek Sofa şehrini almış sonra Maya şehrini ele geçirmiş ve Tuleytula'ya geri dönmüştür. Son hamle ile birlikte Târik b. Ziyad, 711 yılının sonunda, İspanya'nın neredeyse yarısını fethetmiştir.⁴⁹ Müslüman komutanlar, ele geçirilen yerlere vali olarak tayin edilmiştir. Fakat yeterli sayıda olmadıkları için ele geçirilen şehirlere askeri garnizonlar kurulamamıştır. Bu sebeple şehirlerin yerli halk tarafından oluşturulan bağımsız konseylerce yönetilmesine izin verilmiştir.⁵⁰

Musa b. Nusayr 712 yılında çoğunluğu Araplardan oluşan bir orduyla İspanya'ya girmiş, fetih hareketlerine Kuzeybatı doğrultusunda bir rota tayin etmiştir. Sidonia, Karmuna (Carmonia), İşbiliye (Seville), Niebla (Huelva) ve Beja şehirlerini fethetmiştir.⁵¹ Merida şehrini bir yıl süren kuşatma sonucu h. 94 yılının Ramazan ayında

⁴⁵ Kral Wittiza (ö.710), Vizigot İspanyası'nın m. 694'ten ölümüne dek krallığını yapmış kişidir. Geniş bilgi için bkz. Bachrach, 11-34.

⁴⁶ Faruk Bal, *Endülüs Emevi Devleti Sosyo-Ekonomik Yapısı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008, 5.

⁴⁷ İbnu'l-Esîr Ebû'l-Hasen İzzuddin Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Târih*, Thk. Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, Dâru'l Kutubi'l 'İlmiyye, Beyrut 1987, IV/564.

⁴⁸ İbnu'l-Esîr, I/ 268-270.

⁴⁹ Eduardo Manzano Moreno, “The Iberian Peninsula and North Africa”, *The New Cambridge History of Islam*, (ed. Chase F. Robinson), Cambridge University Press, Cambridge, Vol. 1, 2011, 585.

⁵⁰ Bal, 25.

⁵¹ İbnu'l-Esîr, IV/564.

(m. 30 Haziran 713) teslim alarak Târik b. Ziyad ile buluşmak üzere Tuleytula'ya yönelmiştir.⁵² Tuleytula'da bir araya gelen iki İslam ordusu, Aragon üzerine yürüyerek, Sarakusta (Sarragossa), Barcelona, Astturica, Legio ve Cantabriye'nin başkenti Amaya'yı ele geçirmiştir. İki yıldan daha az bir süre içerisinde, Pireneler'e kadar hemen hemen tüm İspanya müslümanların eline geçmiştir.⁵³

Musa b. Nusayr ve Târik b. Ziyad fetih hareketlerine devam ederken Musa b. Nusayr, Halife Velîd'den fethi tamamlamadan geri dönmesi yönünde bir mektup almıştır. Bunun üzerine Musa b. Nusayr, yerine oğlu Abdulaziz'i vali tayin ederek, m. Eylül 714'te (h. Zilhicce 95), Târik b. Ziyad ile birlikte, İspanya'dan ayrılıp Şam'a dönmüştür.⁵⁴ Bu olayla birlikte 756 yılına kadar devam edecek olan Emevîlere bağlı Valilik Dönemi başlamıştır.⁵⁵

Hicrî 93-138, miladî 711-756 yılları arasını kapsayan bu dönemde yirmi bir vali doğudaki Emevî Devleti'nin bir vilayeti olarak yönetilen Endülüs'te görev yapmıştır. Valiler, Şam'da bulunan Halife, Halife'nin Kuzey Afrika'da bulunan valisi ya da Yarımada'da görev yapan askerler tarafından seçilmiştir. Bu dönemdeki en önemli gelişme, Müslümanların Pireneler'i aşarak, Avrupa'yı fethetmek için düzenledikleri askeri seferlerdir. Müslümanlar, 732 yılında bu seferler ile Paris'e kadar ilerlemişlerdir.

Bu dönemde Endülüs'te çatışma temelli toplumsal düzene son vermek için çalışmalar yapılmıştır. Vizigotlar dönemindeki Katolik Hristiyan Kilisesi'nin, Yahudiler ve Arianistler⁵⁶ üzerinde kurduğu baskıya son verilmeye ve dini açıdan özgür bir ortam meydana getirilmeye çalışılmıştır.

Aynı tarihlerde Abbasîler, Emevî hanedanlığına son vererek, onlara karşı bir katliam hareketine girişmişlerdir.⁵⁷ Bu katliamdan kurtululardan biri de Endülüs Emevî Devleti'nin kurucusu, Abdurrahman b. Muaviye'dir.⁵⁸ 755 yılında Endülüs'e geçen

⁵² İbnu'l-Esîr, IV/ 268-270.

⁵³ İbnu'l-Esîr, IV/ 268-270.

⁵⁴ Bal, 26.

⁵⁵ el-İştayvî, 40-41.

⁵⁶ Aryanizm veya Ariusçuluk, IV. yüzyılda İskenderiye'de yaşamış olan Arius'un geliştirdiği kuramsal öğretilerdir. İsa'nın tanrısal özellikleri olan ama tanrı olmayan yaratılmış bir varlık olduğunu düşünen Hristiyan öğretisidir. Geniş bilgi için bkz. Uğur Eskier, "Aryanizm ve Fikirleri Nedir?" www.makaleler.com/aryanizm-ve-fikirleri-nedir-nasil-ortaya-cikti, 2017, Erişim Tarihi, 15.11.2018.

⁵⁷ Bal, 27.

⁵⁸ Ebu'l-Mutarriif Abdurrahmân ed-Dâhil b. Muâviye b. Hişâm (ö. 172/788), Endülüs Emevî Devleti'nin kurucusudur. (756-788) Geniş bilgi için bkz. Hakkı Dursun Yıldız, "Abdurrahman I", *DİA*, 1988, I/147.

Abdurrahman, kısa sürede Yemenlilerin, Berberîlerin ve Mevâlî'nin desteğini alarak, Kurtuba'ya girmiş ve emirliğini ilan etmiştir.

2.2. ENDÜLÜS EMEVÎLERİ DÖNEMİ (m.756-1031)

I. Abdurrahman'ın Endülüs'e geçişiyle, önce Emevîlere sonra kısa bir süre Abbasîlere bağlı olarak idare edilen Endülüs bağımsız bir devlet olmuş ve 929 yılına kadar devam edecek olan Endülüs Emevî Emirliği dönemi başlamıştır.⁵⁹ Endülüs'ü 756 yılında Doğu'daki devlet düzenini model alarak bağımsız bir hale getiren Endülüs Emevîleri, bir yandan siyasî varlıklarına devamlılık sağlayabilmek için ordu kurmuş, diğer taraftan Kahire, Mekke, Medine, Bağdat ve Şam gibi ilim merkezlerine öğrenci göndererek ilmî gelişmelerin Endülüs'e aktarılmasını sağlamışlardır.⁶⁰

Endülüs Emevî Devleti'nin kurucu emiri I. Abdurrahman, ilk olarak iç karışıklıkları ve anlaşmazlıkları gidermeye çalışmıştır. Kendisine muhalif olanları, siyasî ve askerî tedbirlerle itaat altına almıştır. Bununla birlikte Araplar arasındaki kabile tabanlı çatışma ortamı sebebiyle orduyu, zaafa uğramaması için Afrika'dan getirilen ve Murtezika olarak adlandırılan paralı askerlerden ve savaş esirlerinden oluşturmuştur.⁶¹

I. Abdurrahman, bu problemlerin yanı sıra Endülüs topraklarına kuzeydoğudan girerek Sarakusta'ya doğru ilerleyen Franklarla da mücadele etmiştir. Franklar, kendi ülkelerindeki iç karışıklıkların etkisiyle geri çekilmek zorunda kalmışlardır. I. Abdurrahman, Hristiyanların kontrolüne geçen bazı şehirleri geri almak için uğraşmış, fakat başarılı olamamıştır. 788 yılında vefat ettiğinde halefi olan I. Hişâm'a Emevî geleneklerine göre idare edilen güçlü bir devlet bırakmıştır.⁶²

I. Hişâm (m. 788-796), karakteri itibarıyla Ömer b. Abdulazîz'e⁶³ benzetilmiştir. Yönetimi devraldığı anda fazla bir muhalefet ile karşılaşmaması sebebiyle kuzeyde yer alan

⁵⁹ M. Zekâî Konrapa, "Endülüs Tarihine Kısa Bir Bakış", *Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi*, Sayı: II, İstanbul 1964, 175-184.

⁶⁰ Aydın Yıldırım, *Endülüs'te Arap Dili Çalışmaları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2007, 4.

⁶¹ Yıldız, *DİA*, I/147.

⁶² Özdemir, *DİA*, XI/212-214.

⁶³ Ömer b. Abdulazîz (682-720), Emevî halifelerinin sekizincisidir. Ömer b. Hattâb'ın ardından aynı isimle halife olan ikinci kişi olması sebebiyle II. Ömer olarak anılmıştır. m. 717-720 yılları arasında hüküm sürmüştür. Geniş bilgi için bkz. Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, Boğaziçi Yayınları, Çev. Salih Tuğ, İstanbul 2011, II/301-314.

Hristiyan krallıklarla mücadeleye yönelmiştir. Pireneler’i aşarak, Septimania’yı ele geçirmiştir. Vefatından sonra yerine oğlu I. Hakem (m. 796-822) geçmiştir. I. Hakem, döneminde ortaya çıkan isyanları bastırmada her ne kadar başarılı olsa da Franklar durumdan istifade ederek 801 yılında Barcelona’yı ele geçirmiştir.⁶⁴

I. Hakem’den sonra yerine oğlu II. Abdurrahman (m. 822-852) geçmiştir. Endülüs emirliği en parlak dönemini bu yıllarda yaşamıştır. İç karışıklıkların az olması, ülkenin uzun süreli ve istikrarlı bir dönem geçirmesine fırsat vermiştir. Endülüs Devleti ekonomik olarak zenginleşmiş ve devlet yapısı güçlenmiştir. Bu dönemde II. Abdurrahman, İspanyol krallıklarının hücumlarına karşı Endülüs’ü başarılı bir şekilde savunmayı başarmıştır. 844 yılında Normanları (Vikingler) geri püskürtmüştür. Bizans ile diplomatik ilişkiler kurmuştur. Bu dönem elde edilen askerî ve siyasî başarılar sebebiyle II. Abdurrahman dönemi “*Eyyâmu’l-‘Arûs*” (Düğün günleri) olarak adlandırılmıştır.⁶⁵

II. Abdurrahman’dan sonra yerine oğlu Muhammed (m. 852-886) tahta oturmuştur. İdareyi ele aldığı ilk yıllar istikrarlı geçmiş, Hristiyanlar tarafından çıkarılan isyanlar bastırılmıştır. Ancak iktidarının son yıllarında meydana gelen isyanlar sebebiyle istikrar yerini kargaşa ortamına bırakmıştır.⁶⁶ Muhammed dönemini takiben gelen Münzir (m. 886-888) ve Abdullah (m. 888-912) dönemlerinde ise isyanlar aratarak devam etmiştir.

Bu durum, devleti siyasî ve toplumsal açıdan parçalamıştır. Merkezi otoriteye bağlı olarak görünmesine rağmen, aslında bağımsız olarak hareket eden onlarca küçük devletçik ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu durum kuzeyde bulunan Hristiyan krallıklar ile mücadele edilememesi ve vergi toplanamaması gibi sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Hazine ise doğal olarak zayıflamıştır.⁶⁷

Endülüs Emevî Devleti’ni içine düştüğü krizden Abdullah’ın yerine tahta geçen torunu III. Abdurrahman (m. 912-961) çıkarmıştır. III. Abdurrahman, merkezi otoriteyi güçlendirerek, kararlı bir şekilde isyancıların üzerine gitmiştir. Elde ettiği kazanımların sağladığı özgüven ile özellikle Afrika’da yayılmakta olan Şîî Fatımîler ile mücadele

⁶⁴ Işın Demirkent, “Franklar”, *DİA*, 1996, XIII/173-176.

⁶⁵ Hakkı Dursun Yıldız, “II. Abdurrahman”, *DİA*, 1988, I/150-152.

⁶⁶ Mehmet Özdemir, *Endülüs*, İSAM Yayınları, İstanbul 2014, 53-63.

⁶⁷ Özdemir, XI/ 225-232.

edebilmek için kendisini halife ilan etmiştir. Böylece Endülüs Emevî Devleti Endülüs Halifeliğine (m. 929) dönüşmüştür.⁶⁸

III. Abdurrahman İspanyol Krallıklar ve Fatımîler ile mücadeleye girişmiştir. Pamplona krallıklarını kendisine bağlayarak vergi ödemeyi kabul ettirmiştir. Şîi Fatımîlere karşı Berberî kabileleriyle işbirliği yapmıştır. Böylece Mağrip içlerine kadar nüfuz etme imkânını elde etmiştir. Bizans ve Germen imparatorlukları ile diplomatik ilişkiler kurmuştur. Endülüs Emevîleri'nin en büyük hükümdarı olarak kabul edilen III. Abdurrahman 961 yılında vefat etmiştir. Yerine oğlu II. Hakem (m. 961-976) geçmiştir.

Bu dönemde istikrar devam etmiştir. II. Hakem döneminde özellikle bilim ve sanat alanında gelişmeler olmuştur. II. Hakem'in ölümünün akabinde yerine çocuk yaştaki oğlu II. Hişam (m. 976-1013) geçmiştir. Devlet yönetiminde etkili olan Hâcib b. Ebû 'Âmir ve iki oğlu Abdulmelik ve Abdurrahman sebebiyle bu dönem Âmirîler Dönemi olarak adlandırılmıştır.⁶⁹

Ebû 'Âmir ve oğlu Abdulmelik dönemlerinde de devlet istikrarlı bir şekilde yönetilmiştir. Fakat Abdulmelik'in yerine yönetimi devralan kardeşi Abdurrahman döneminde, III. Abdurrahman devrinde kurulan düzen tamamen bozulmuştur.

Abdurrahman'ın ihtiraslı tavırları, II. Hişam tarafından kendisinin veliaht olarak seçilmesi ve bu durumdan halkın haberdar olması zaten aileye düşman olan Sakalibe ve Emevî hanedanı taraftarlarını harekete geçirmiştir. Berberî askerlerinin ahlâksız ve taşkın tavırları ise Kurtuba halkını iyice rahatsız eder bir hal almıştır. Bütün bu durumların sonucu olarak genel bir isyan çıkmıştır. Âmirî ailesi ve onlara bağlı olan devlet adamlarının oturduğu Medînetu'z-Zehrâ şehri isyanda yağmalanmış ve Abdurrahman b. Ebû 'Âmir öldürülmüştür.

Endülüs'e tam bir kargaşa ortamı hâkim olmuştur. Halife Hişam kaybolmuş yerine sırasıyla II. Muhammed, Süleyman ve IV. Abdurrahman tahta geçirilmiştir. Fakat hiçbiri Endülüs'ü içine düştüğü kargaşa ortamından çıkarmayı başaramamıştır. 1016 yılında Şîi Hamudîler Kurtuba'yı ve yönetimi ele geçirmiştir. Ancak onlar da siyasî ve sosyal kargaşayı engellemeye muktedir olamamışlardır. 1022 yılında halk tarafından

⁶⁸ Özdemir, XI/ 225-232.

⁶⁹ Abdurrahman b. Abdillâh b. Abdilhakîm, *Futûhu İfrîkiyye ve'l-Endelus*, Thk. Abdullah Enîs et-Tabba', Mektebetu'l-Medrese ve Dâru'l-Kitâbi'l-Lubnâniyye, Beyrut 1964, 70.

Kurtuba'dan sürülmüşlerdir. Şif Hamudîlerin sürülmesinin ardından bir müddet Emevî hanedanı mensuplarının taht kavgaları devam etmiştir. Bitmek bilmeyen kargaşa ortamından bunalan Kurtuba'nın halkı, Emevî Hanedanını sürgüne yollamış ve hilafeti lağvederek yönetimi eşraftan oluşturulacak bir şuranın devralmasına karar vermişlerdir. Meydana gelen yönetim boşluğu sebebiyle birçok devletçik ortaya çıkmış ve Mulûku't - Tavâif olarak isimlendirilen yeni bir dönem başlamıştır. (m. 1031)⁷⁰

Dönem boyunca siyasî anlamda iniş-çıkışlar yaşanmasına rağmen Endülüs Emevîleri'nin kendilerine has özellikleriyle ortaya koydukları sanat ve mimarî eserleri dikkat çeker. Avrupa'da kiliselerde bulunan papazlar dışında okuma yazma bilen kimse zor bulunurken Endülüs'te halkın tamamına yakınının okur-yazar olması durumu, ekonomik ve bayındırlık faaliyetlerinin artması ve başkent Kurtuba'nın (Cordoba) bir diplomasi merkezi haline gelmesi dikkat çekicidir. Sağlanan hoşgörü ortamı Endülüs'ü cazibe merkezi kılmış ve bu dönemde Endülüs Avrupa'nın en güçlü devleti olmuştur.⁷¹

2.3. MULÛKU'T-TAVÂİF DÖNEMİ (m.1031-1090)

Bu dönemde sayısı tam tespit edilemeyen küçük şehir devletleri kurulmuştur. Endülüs Emevî Devleti'nin yıkılmasından sonra Kurtuba dışındaki muhtelif şehirlerde yaşayan büyük ve nüfuz sahibi aileler bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bazıları şunlardır: Tuleytula'da Zunnûnîler, Suğûru'l-'Alâ bölgesinde Tucîbîler ve Hûdîler, Batalyevs (Badajoz) ve civarında Eftasîler, İşbiliye (Sevilla) ve civarında Abbadîlerdir.⁷² Gırnata'da birçok küçük şehir ve bazı kaleler bile merkezi yönetimden koparak bağımsızlığını ilan etmişlerdir.⁷³

1031 yılında yıkılan Endülüs Emevî Devleti'nin içerisine girdiği bölünme sürecinin sonucu olarak neredeyse bütün şehirler bağımsız devletçiklere dönüşmüştür. Dönemin en önemli siyasî olayı ise bölünen bu küçük şehir devletçikleri arasında meydana gelen savaşlardır.⁷⁴

⁷⁰ Özdemir, *DİA*, XI/212-214.

⁷¹ Özdemir, *DİA*, XI/212-214

⁷² Muhammed Abdullah 'Înân, “*Devletu'l-İslâm fî Endelus*”, Mektebetu'l-Hâncî, Kahire II/27-30.

⁷³ Özdemir, *DİA*, XI/ 214.

⁷⁴ 'Înân, II/27-30.

Ortaya çıkan bu dağılmış devletçikler, Müslümanların zayıflamasına ve Endülüs'ün kaybedilmesine sebep olmuştur. 1057'de Kastilya Kralı I. Fernando sırayla Batelyevs'de Eftasileri, 1062'de Tuleytula'da bulunan Zunnûniler ile İşbiliye'deki Abbâdileri haraca bağlamıştır. 1085 yılında Kastilya Kralı VI. Alfanso'nun Tuleytula'yı işgali ise o dönemde hristiyanların müslümanlara indirdiği en ağır darbe olmuştur. Tuleytula'nın kaybı ile Müslüman halk Endülüs topraklarındaki geleceklerinden endişe etmeye başlamışlardır. Bu endişeler ve yaklaşan tehlike, halkın desteği ve âlimlerin teşvikiyle, bazı emirler Kuzey Afrika'daki Murâbitlar'dan yardım istemişlerdir. Sonuç olarak Endülüs tarihinde Murâbitlar Dönemi olarak adlandırılan yeni bir dönem başlamıştır.⁷⁵

2.4. MURÂBITLAR DÖNEMİ (m. 1090-1147)

1086 yılında Endülüs Müslümanları adına Abbâdi Emiri Mu'temid-'Alellah tarafından davet edilen Kuzey Afrika'daki Murâbitlar'ın hükümdarı Yusuf b. Taşfin büyük bir ordu ile Endülüs'e gelerek Zellaka Savaşı'nda VI. Alfonso'yu ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Zafer neticesinde Hristiyanların güneye doğru yayılması bir süreliğine durdurulmuştur.⁷⁶

Yusuf b. Taşfin'in⁷⁷ Kuzey Afrika'ya dönmesinin akabinde Endülüs emirleri yeniden birbirleriyle savaşmaya başlamışlardır. Bunun üzerine Yusuf b. Taşfin Endülüs'e geri gelerek, elli yıl süreyle devam edecek Murâbitlar hâkimiyeti döneminin başlangıç hamlesini yapmış ve Endülüs'ü kendilerine bağlı bir vilayet haline getirmiştir.⁷⁸

Endülüs'ün Murâbitların hâkimiyeti altında geçirdiği sürenin yirmi beş yılında Hristiyanlara karşı başarılı bir mücadele yürütülerek ülke içerisinde istikrar ve huzur ortamı tesis edilmiştir. Ancak sonraki yıllarda hem Endülüs hem Kuzey Afrika topraklarında ortaya çıkan sorunlar Murâbitlar'ın zayıflamasına ve nihayetinde de yıkılmasına sebep olmuştur.

1147 yılında Murâbitlar'ın yıkılması ile Endülüs'te siyasî birlik bozulmuş, bu durumdan yararlanan Kastilya Krallığı Aragon, Piza ve Cenovalılardan oluşan Haçlı

⁷⁵ Özdemir, *DİA*, XI/ 214.

⁷⁶ İsmail Yiğit, "Murâbitlar", *DİA*, XXXI/152-155.

⁷⁷ Ebû Ya'kûb Emîru'l-Muslimîn Nâsiruddîn Yûsuf b. Tâşfin b. İbrâhîm b. Turkût es-Sanhâcî el-Lemtûnî (ö. 500/1106), Hristiyan yayılmasını durdurması sebebiyle 'Emîru'l-Muslimîn ve Nâsiruddîn' namları ile anılmış olan Murâbit hükümdarıdır. Geniş bilgi için bkz. el-Makkarî, IV/354-377.

⁷⁸ Yiğit, *DİA*, XXXI/152-155.

ordusu ile 1147 yılında el-Meriye'yi (Almeria) ele geçirmiştir. 1148 yılında ise Katalonya Kontluğu Tartuşe'yi (Tortosa), 1149'da Laride'yi (Lerida) ele geçirmiştir. Devamlı toprak kaybeden ve siyasî olarak parçalanan Endülüs emirlerinin yardımına yine bir Kuzey Afrika devleti olan Muvahhidler gelmiştir.⁷⁹

2.5. MUVAHHİDLER DÖNEMİ (m.1147-1229)

Muvahhidler ilk aşamada Kurtuba, Batalyevs, İşbiliye (Sevilla) ve Şilb (Silves) şehirlerinin kontrollerini ellerine almışlardır. 1172 yılında Kastilya Krallığı'nın himaye ettiği Beni Merdeniş'den Muhammed b. Sa'd'ı mağlup ederek, Belensiye (Valencia), Mursiye (Murcia), Ceyyân (Jaen), Vadi Aş (Guadix), Karmune (Carmona), Beyyâse (Baeza) ve Gırnata şehirlerini ele geçirmişlerdir.⁸⁰

Bu arada Portekizliler, Muvahhidlerin Afrika'ya geri dönmesi üzerine, Fransız, Alman ve İngilizler'in katıldığı Haçlı ordusu ile Şilb'i (Silves) işgal etmişlerdir. Kastilya Kralı VIII. Alfanso'nun da İşbiliye ve Kurtuba'nın kuzeyindeki bazı bölgeleri işgal etmesi üzerine Muvahhid hükümdarı Ebu Yusuf el-Mansûr Hristiyanların yokluklarından doğan fırsatı değerlendirerek, başladıkları işgal hareketlerini durdurmak üzere Endülüs'e geçmiştir.⁸¹ 1195 yılında Erek (Lacros) denilen mevkide VII. Albano'ya bağlı Kastilya ordusunu yenilgiye uğratmıştır. Akabinde Vâdi'l-Hicâra ve Salamanca gibi bazı şehir ve kalelerin kontrolü tekrar geri alınmıştır. Tuleytula'yı da kuşatmasına rağmen bir sonuç elde edememiştir.

Erek (Lacros)'ta Kastilya krallığına bağlı kuvvetlerin aldığı yenilginin ardından, Papa III. Innocent'in çağrısı ile Kastilya Kralı VIII. Alfonso ve Başpiskopos Rodrigo Jimenez de Rada'nın önderliğinde, aralarında Portekiz ve Fransa'nın da bulunduğu büyük bir haçlı ordusu kurulmuştur. 16 Temmuz 1212'de, meşhur İkâb (el-İkâb, Las Navas de Tolosa) Savaşı'nda, Nasır Lidînillah komutasındaki Muvahhid ordusu, haçlı ordusu tarafından ağır bir yenilgiye uğratılmıştır.⁸²

Muvahhidler, bu yenilgi ile birlikte Endülüs ve Kuzey Afrika'da iyice zayıflamıştır. Belli bir süredir durağan halde olan "*reconquista*" hareketide yeniden hızlanınca 1227

⁷⁹ Özdemir, *DİA*, XXXI/, 152-155.

⁸⁰ Özdemir, "Muvahhidler", *DİA*, 2006, XXXI/401-402.

⁸¹ Fevzî 'Îsâ, "*eş-Ş'iru'l-Endelus fi 'Asri'l-Muvahhidîn*", *Dâru'l-Vefâ, İskenderiyye*, 2007, 19-28.

⁸² Kenneth Meyer Setton, *A History of the Crusades*, University of Wisconsin Press, Wisconsin, 1975, 423.

yılında iç isyanlar başlamıştır. 1230 yılında Endülüs'ün içine düştüğü durumdan yararlanarak Kastilya ve Leon Krallıklarını birleştiren III. Fernando ile Aragon Kralı I. Jaques, durumunu çok iyi değerlendirerek hızla istila hareketine başlamışlardır.⁸³

Aragon Kralı I. Jaime (Jaques) 1229 ve 1237 yılları arasında Balear adalarını, 1238 yılında Belensiye'yi, 1244'te Daniye'yi ve 1246'da Şâtibe ve diğer bazı bölgeleri ele geçirmiştir. Kastilya-Leon Kralı III. Fernando 1236'da Kurtuba'yı, 1246'da Ceyyân (Jaen) ve Arcûne'yi (Arjona) almıştır. Portekizliler ise 1242'de Şilb'i (Silves), 1250'de Şenterin (Santaren) ve Garb'ı ele geçirmişlerdir.⁸⁴

2.6. GIRNATA EMİRLİĞİ BENÎ AHMER DEVLETİ (Nasrîler Dönemi m.1238-1492)

Endülüs topraklarının güneydoğusunda İlbire'den (Elvira) Ronda'ya kadar uzanan ve sahil şeridi üzerinde hüküm süren Benî Ahmer Devleti, Muvahhidler Dönemi Haçlı istila hareketlerinden kurtulabilen tek devlet olmuştur. Yaklaşık iki buçuk asır kadar varlığını devam ettiren Benî Ahmer Devleti'nin izlediği dış politika bu durumun etkili faktörü olmuştur.⁸⁵

Kuzey Afrika'da bulunan Merînîler'le kurdukları iyi ilişkiler sayesinde, 1462 yılına kadar istikrarlı bir şekilde gelmişlerdir. Bu yıldan sonra Müslümanların Kuzey Afrika ile bağlantı kurmalarını sağlayan ve stratejik öneme sahip olan Cebel-i Târik boğazı, Kastilya-Leon Krallığı tarafından zapt edilince, istikrar hali yerini karışıklığa bırakmıştır. Kastilya-Leon Kraliçesi ve Aragon Kralı arasında gerçekleşen evlilik sayesinde birleşen İspanyollar daha hızlı ilerlemeye başlamışlardır.

1489'da Hame, Ronda, Levşe (Loja), Malaga, Beyyâse (Baeza) ve el-Meriyeye (Almeria) gibi şehirleri ele geçirmişlerdir. 1492 yılında Başkent Gırnata'ya da hâkim olarak 781 yıllık Müslüman hâkimiyetine son vermişlerdir. Bu dönemde Endülüs'te kalan Müslümanlar büyük sıkıntılar içerisinde yaşamlarına devam etmeye çalışmışlar ve akabinde Endülüs topraklarından sürülmüşlerdir.⁸⁶

⁸³ Özdemir, XXXI/, 152-155.

⁸⁴ Adnan Adıgüzel, "Muvahhitler Hareketi'nin Doğuşu", *Ekev Akademi Dergisi*, Bahar, Yıl: 16, Sayı: 51, 115-132, 2012.

⁸⁵ Yiğit, "Nasrîler", *DİA*, XXXII/420-424.

⁸⁶ Özdemir, *DİA*, XI/216.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ENDÜLÜS'ÜN BATI MEDENİYETİNE ETKİSİ

3.1. ENDÜLÜS ÖNCESİ AVRUPA

Birçok bilim adamı ve yazar İslam-Hristiyanlık etkileşmesi üzerine geniş çalışmalar yapmışlardır. Bunlardan biri de Fransız elçisi, Orta Asya tarihi ve coğrafya mütehassısı olan Fernand Grenard'tır. O, “*Asya'nın Yükselişi ve Düşüşü*”⁸⁷ adlı çalışmasında, Endülüs'ün Avrupa'ya olan etkisinden söz etmiştir.

Grenard eserinde, Roma'nın hiçbir zaman Barbar Garb'ı terbiye edebilecek bir fikir ocağı olmadığını, Garb'a ancak yüzeysel olarak tesir edebildiğini ifade etmiştir. Garb'ı sadece siyasi ve askerî bir iskeletin içine kapayarak daha sonradan hayal kırıklığı yarattığını dile getirmiştir.⁸⁸

III. yy.'dan itibaren ilim, sanat, edebiyat namına Avrupa'da bir şey kalmadığını, zihinleri sadece kaba bir sihrin idare ettiğini, insanlık dışı bir esaretin, cemiyetin temeli olduğunu, nüfuslarını kaybeden şehirlerin köyler haline geldiğini, ticaretin gerilediğini, halkın ayakta kalabilmek için büyük malikâne sahiplerine sığındığını ve onların himayesi altında yaşamayı tercih ettiklerini ve bu durumun uzun asırlar boyunca böyle devam ettiğini dile getiren Grenard, Barbarlar dönemi ve sonraki gelişmeleri de ele aldıktan sonra, İslam dünyası ile yaptığı Avrupa karşılaştırmasında şu çarpıcı noktaları vurgulamaktadır:⁸⁹

“*XIII. asırda Paris ve Venedik sayılmazsa, Garptaki hiçbir şehrin nüfusu yüz bini geçmiyordu. En mühimlerinden çoğunun mesela Cenova, Milano, Floransa, Gand, Bruge'in nüfusları elli bin civarındaydı. Buna mukabil büyük Müslüman şehirlerinin mesela Bağdat, Kahire, Şam, Antakya, İskenderiye, Kurtuba'nın nüfusları yüz binlerle ifade ediliyordu, bazılarının nüfusu ise yarım milyonu buluyordu. Harun er-Reşid'in*⁹⁰ *380 milyon franklık bir geliri vardı; 1300'lere doğru Cengiz'in yerine geçen İran Hanı*

⁸⁷ Fernand Grenard, *Asya'nın Yükselişi ve Düşüşü*, Çev. Orhan Yüksel, MEB Yayınları, İstanbul 1992.

⁸⁸ Grenard, 29.

⁸⁹ Grenard, 30.

⁹⁰ Ebû Ca'fer Hârûn er-Reşid b. Muhammed el-Mehdî Billâh b. Abdillâh el-Mansur (ö. 809), Abbâsî halifesidir. Geniş bilgi için bkz. Nahide Bozkurt, “Hârûnurreşid”, *DİA*, 1997, XVI/258.

yılda 700 milyonu kasaya koyuyordu. X. asırda Kurtuba'daki halife senede 8 milyon altın para topluyor, hazinesindeki servet ise 250 milyon altını geçiyordu. Şimdi, Fransa kralının XV. asrın ortalarındaki 12 milyon franktan biraz fazla olan varidâtını teraziye koyunuz. Harun er-Reşîd'in karısı Mekke'de yapılacak bir su kemeri için kendi kesesinden 23 milyon altın veriyor, Charles-Quint⁹¹ hanedanına mensup erkek çocukların mülkleri ise 120 bin frank olarak tespit ediliyordu. Aynı Charles-Quint'in 900 ciltlik kütüphanesiyle iftihar edilirdi; hâlbuki daha dört asır önce İspanya'daki halifenin kütüphanesinde 400 bin kitap vardı.”⁹²

Grenard, kitabının, “Araplar'ın Talebesi: Avrupa!” başlıklı bölümünde bugünkü modern Avrupa'yı meydana getiren unsurun birbirine tamamen zıt iki eğilimin karışımı olduğunu söyler. “İslâm'a mukavemet ve İslâm'ı taklit. Araplar düşmandır, ama aynı zamanda örnektir, hocadır, öğreticidir.”⁹³

II. Sylvestre⁹⁴ olarak Papalık tahtına çıkan Gerbert'in, İspanya'da Arap âlimlerin nezaretinde üç yıl tahsil gördüğünü vurgulayan Grenard, İspanya'daki gelişmiş eğitim düzeyinin ve sosyal yaşamın Avrupa'ya olan etkisini şu şekilde izah eder:

“Rahipler eserlerini Kurtuba halifesine ithaf ediyorlardı. Almanya, Fransa ve İtalya'daki rahip namzetlerinin İspanya'daki Müslüman mekteplerine hücum etmesi Pierre le Venerable'i endişeye düşürüyordu.

Arap dili ve edebiyatı öğrenen, Latince bilmeyen Hristiyan İspanyollar, Kurtuba sarayında uzun müddet iyi gelir temin eden mevkiler edindiler. Pirenelere'ın ötesine geçen birçok Fransız derebeyi Arap lüksü içinde, Arap usulü bir hayat yaşıyordu. Hristiyan prens ve asilzadeleri tedavi olmak için Kurtubalı doktorlara müracaat ediyor, kral ve emirlerin saraylarına girip çıkıyor, onların kızlarıyla evleniyor, kendilerinininkileri de onlara veriyorlardı.”⁹⁵

⁹¹ Kutsal Roma-Germen İmparatorudur.(m. 1500-1558) Avrupa'yı Katolik bir imparatorluk etrafında birleştirmeye çalışmıştır. Geniş bilgi için bkz. Sinclair Atkins, “Charles V and the Turks,” *History Today*, Aralık XXX, No: 12, Sayı: 13, 1980, 18.

⁹² Grenard, 31.

⁹³ Grenard, 31.

⁹⁴ II. Sylvester (946 – 12 Mayıs 1003), 2 Nisan 999' dan 1003' teki ölümüne kadar Papa olarak görev yapmıştır. Asıl adı Gerbert of Aurillac Latince: Gerbertus Aureliacensis veya de Aurillac; Fransızca: Gerbert d'Aurillac. Geniş bilgi için bkz. Harriet Pratt Lattin, *Encyclopedia Britannica*, 2018, <https://www.britannica.com/biography/Sylvester-II>, Erişim Tarihi: 15.11.2018.

⁹⁵ Grenard, 32.

Fernand Grenard, Arap idare şeklinin Avrupa’da hayranlık uyandırdığını, Hristiyan kralların Endülüs’teki eğitim seviyesinden etkilenerek sırf Arap ilimlerinin okutulduğu okullar kurduklarını, Sicilyalı Norman prenslerinin Arapça okuyup yazmayı öğrendiklerini, II. Frederich’in⁹⁶ Arapça konuştuğunu ve Palermo’daki sarayına sayısız Arap doktorun, mühendisin ve âlimin girip çıktığını vurgular.⁹⁷ Endülüs medeniyetini meydana getiren Arap mühendis ve sanatkârların Hristiyan kral ve kontlarınca da memleketlerine davet edilerek muhteşem saraylar yaptırdıklarını anlatır.⁹⁸

Bizans’ı Yunan edebiyatının köhne bir yeri olarak takdim eden Fernand Grenard, şu tespitleri yapar:

“Garp Ortaçağı Bizans’ın değil Müslümanların talebesiydi; istikbalin bereketli tohumlarını onlardan aldı, eski Yunan ilim ve tefekkürünü, ilave ettikleriyle beraber, onlar vasıtasıyla tanıdı. Bu harekete yol gösterenler de İspanyollar oldu. IX. Asırdan beri Hristiyan rahipleri, İspanya’da Müslüman ilahiyatçıları tetkik ediyorlardı. XII. Asrın başında Toledo Başpiskoposu bir tercüme heyeti kurarak, Müslüman ilim ve felsefe üstatlarını olduğu kadar, eski Yunan eserlerinin Arapça nüshalarını da Latince’ye tercüme ettirmeye başladı. Abelard, Fârâbî⁹⁹ ve İbni Sînâ’yı¹⁰⁰ okumuştur. Aynı yıllarda Hristiyan ilâhiyatçılar Müslüman meslektaşlarının izinden yürüyorlardı... Aristo Araplar vasıtasıyla tanıdı. Bizim Averroes diye tanıdığımız Kurtubalı İbnu’r-Ruşd¹⁰¹, Aristo’nun bütün eserlerini Avrupa’ya aktardı. Thomas d’Aguin, başyapıt olarak kabul edilen eserinin bütün malzemesini ondan almıştı... Salerno tıbbiyesi doğrudan doğruya Arapça

⁹⁶ II. Friedrich (26 Aralık 1194 - 13 Aralık 1250), Hohenstaufen hanedanı ve Kudüs kralıdır. Geniş bilgi bkz. F. Kampers, “Frederick II”, The Catholic Encyclopedia, New York, Robert Appleton Company, Retrieved October 23, 2018, from New Advent, <http://www.newadvent.org/cathen/06255a.html>, Erişim Tarihi: 15.11.2018.

⁹⁷ Grenard, 32-33.

⁹⁸ Grenard, 33.

⁹⁹ Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluğ el-Fârâbî et-Türkî (ö.339/950), İslâm felsefesini metot, terminoloji ve problemler açısından temellendiren ünlü Türk filozofudur. Geniş bilgi için bkz. Mahmut Kaya, “Fârâbî”, *DİA*, 1995, XII/145.

¹⁰⁰ Ebû Alî el-Huseyn b. Abdillâh b. Ali b. Sînâ (ö. 428/1037), İslâm Meşşâî okulunun en büyük sistemci filozofu ve ortaçağ tıbbının önde gelen temsilcisidir. Geniş Bilgi için bkz. Ömer Mahir Alper, “İbn Sînâ”, *DİA*, 1999, XX/353-358.

¹⁰¹ Ebu’l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelusî (ö. 520/1126), Mâlikî fakihî ve kadısıdır. Geniş bilgi için bkz. Ali Bardakoğlu, “İbn Ruşd”, *DİA*, 1999, XX/254.

tedris yapıyordu. İdrisî, Sicilya'daki II. Roger'in¹⁰² sarayında Batlamyos'tan¹⁰³ çok daha doğru olarak coğrafya öğretti. Garp, biraz topallayarak da olsa Müslüman âlimlerin eserlerini takip etti. Bu âlimler, matematik, cebir, trigonometri, astronomi, optik, kimya, tıp, cerrahî, eczacılık sahasında Yunan üstatlarının sahalarını inanılmaz bir şekilde genişletmişlerdir.”¹⁰⁴

İslâm Medeniyeti'nin 'Avrupa halkının terbiye edilmesinde' en hâkim rolü oynadığı tespitinde bulunan Grenard, cesurca görüşlerini şöyle dile getirmiştir:

“Fransa'nın Marsilya, Montpellier, Narbonne, Barselona limanlarını olduğu gibi, garbî İtalya limanlarını da canlandıran, Müslümanların yaptığı ticaret olmuştur. Dinar, uzun zaman Garb'ın başlıca parasıydı. Avrupa, pamuklu, kadife, halı ve nakışlı diba dokuma usulünü Araplardan öğrendi. Venedik, Antakya cam işlerini taklit etti. Şövalyeler, Müslüman miğferleri ve örme zırhlarını giydi, Şam ve Toledo kılıçlarıyla silahlандılar. Âyin sırasında rahiplerin giydikleri kaftanların üzerinde işlemeli âyetler görülmeye başlandı. Kadınlar Müslüman modasını takip ederek Arap gömleği, Arap eteği giydiler, İran tacı ve Suriye başlıklarıyla süslandiler. Şark kokularının zevkini tattılar; Şark kumaşları, Trablus'un krepî, muslini¹⁰⁵, tülü, Şam'ın canfesi¹⁰⁶ ve atlası onlara yeni güzellikler getirdi.”¹⁰⁷

Bu satırlardan anlaşılmaktadır ki, güçlü Endülüs dinarı uzun asırlar Avrupa ekonomisinde, bugün doların oynadığına benzer bir rol oynamıştır. Müslümanların dil, bilim ve dinî ilimlerde olduğu kadar, fen bilimlerinde ve felsefede elde ettikleri ileri düzey, bugünkü Avrupa'nın temellerini atmış ve Rönesans'ı başlatmıştır.

¹⁰² II. Rugerri (Palermo, Sicilya, ö. 26 Şubat 1154), Sicilya Kontu I. Retro'nun oğlu ve Sicilya kralıdır. Geniş bilgi için bkz. Helen Wieruszowski, “Roger II of Sicily Rex-Tyrannus In Twelfth-Century Political Thought”, *Speculum*, Vol: 38, No: 1, Jan, 1963, 46-78.

¹⁰³ Klaudyos Batlamyus (Antik Yunanca: Klaudios Ptolemaios), Ptolemaios, İskenderiyeli Yunan matematikçi coğrafyacı ve astronomdur. Yaklaşık olarak ms. 85 ve 165 yılları arasında yaşadığı kabul edilir. Geniş bilgi için bkz. Komisyon, *Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedi*, Meydan Gazetecilik ve Neşriyat, İstanbul 1969, I/151.

¹⁰⁴ Grenard, 33-34.

¹⁰⁵ Sık dokunmuş, parlak, ince, yumuşak bir tür kumaş türüdür. Geniş bilgi için bkz. Komisyon, Güncel Türkçe Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5c178b33d85fe7.14621516, Erişim Tarihi: 17.12.2018.

¹⁰⁶ Üzerinde desen bulunmayan, ince dokunmuş, parlak, ipekli kumaş türüdür. Geniş bilgi için bkz. Komisyon, *Güncel Türkçe Sözlük*, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=60168, Erişim Tarihi: 17.12.2018.

¹⁰⁷ Grenard, 34.

Fernand Grenard, Avrupalı bilim adamı ve tarihçi olarak bu gerçeği, samimi bir şekilde dillendirir:

“Garb’ın Şark’tan aldığı âdetler, teknik usuller ve muhtelif kolaylıklar üzerinde daha fazla durmaya lüzum olduğunu sanmıyorum. Yalnız dikkatimizi, Avrupa’nın, maddî ve manevî iktidarının temelini teşkil eden bilgi ve icatlardan bazılarını Müslümanlardan aldığı noktasında toplamamız lazımdır. Bu cihetten son derece büyük neticeler doğuran iki ilmi, matematik ve kimyayı Müslümanlar öğretmiş, muhafaza etmiş ve geliştirmişti. Avrupa’ya barut ve topu veren, en iyi çelik imalini öğreten, pusulayı, pamuktan ucuz kağıt yapımını ve matbaacılığı öğretenler Müslümanlardır.”¹⁰⁸

Fernand Grenard, kitabının Endülüs bölümünü tamamlarken, çağımıza atıf yapar ve ilginç, bir o kadar da bizlere acı veren bir gerçeği de adetâ tokat gibi yüzümüze vurur:

“Asya (İslam dünyası) böylece Avrupa’yı kendisine karşı silahlandırdı, kaderin dönüşünü kendi elleriyle hazırladı; ama bunun neticelerini hissedebilmesi için aradan asırların geçmesi lâzım geldi.”¹⁰⁹

¹⁰⁸ Grenard, 35.

¹⁰⁹ Grenard, 35.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

VATAN ALGISI

4.1. VATAN KAVRAMI (Sözlüklerde Vatan Kavramı)

İnsanoğlu köklerini emanet ettiği toprağı ki, bu anavatanıdır, yüceltir hatta türlü efsanelerle zenginleştirir ve değerli kılar. Vatan kelimesi aynı anda özlem ve adanmışlık duyguları uyandırdığından vatandır. Anavatan ya da bazı dillerde kullanıldığı gibi, babavatan, korunaklı, sevecen, güvenli bir sılayı ifade eder. Anavatan, sadece bireyin değil bireyin mensup olduğu ulusun hayat bulduğu topraktır ve vatan toprağının yaşayan bir varlık olarak algılanması bundandır.

Abartılı sonuçlar çıkarılmamak koşuluyla söylenirse bir hakikattir ki insan, üstünde doğup büyüdüğü yerin ve içinde yaşadığı iklim şartlarının çocuğudur ve anavatan insanoğlunun ‘varoluşunda’ gerçek anasıdır. Bu hakikat sözlüklerdeki tanımlarda da açık bir şekilde gösterilmiştir.¹¹⁰

Vatan: Bir kimsenin doğup büyüdüğü yer, yurt. Deyimler: Vatandaş, vatani, vatanperver vb.¹¹¹

Vatan: “Bir milletin içinde yaşadığı coğrafya parçası; bir devletin sınırları belli, hâkimiyet alanı; ülke, yurt. Vatan; milletin maneviyat ve mukaddesatı, hatıra ve idealleri, milli kültürü ile kaynaşmış geçmişi ve geleceği ile birleşmiş coğrafya. Alınması ve korunması için milletin uğranda kan akıttığı, seve seve canını verdiği toprak. Hatıralar kadar hayallerin, hasretlerin, ideallerin de mekânı. Geçmişi, hâli ve geleceğiyle millî kültürün zarfı. Milleti, yalnız geçmişinde değil geleceğinde de birleştiren bir unsur. Sadece vatan kavramıdır ki millî kültüre kendi varlığını katar, milletin yaşayış ve karakterine, bedeni özelliklerine tesir eder. Buna karşılık, millî kültürün niteliklerine milletin karakterine, medenî seviyesine ve kavrama kabiliyetine göre bir varlık kazanır. Milleti kendine benzetir, kendinden yapar, kendisi de millete göre hususileşir (millîleşir),

¹¹⁰ Alev Alatlı, Vatan Aşkı Fitri Değildir, (Makale)

<http://www.elavalatli.com.tr/makale.asp?s=detaym&ID=49>, Erişim Tarihi: 12.11.2018.

¹¹¹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, Türedav, Ankara, 1992, II/ 2300.

o milletten olur. Bunun için vatan, herhangi bir arz parçasından farklı ve mukaddestir.”¹¹²

“Vatan, bir kimsenin doğup büyüdüğü ya da yurttaşı olduğu ve duygusal yönden kendisini bağlı hissettiği ülke; Yurt. Bir şeyi kökeni olan ya da bazı özellikler taşıyan bir insan topluluğunun bir bitki, hayvan türünün büyük sayıda bulunduğu, yetiştiği ülke, kent, yurt. Deyimler: Vatan tutmak, bir yeri kendine vatan edinmek; yurt tutmak. Vatani kurtarmak, vatana dönmek, vatan için savaşmak.”¹¹³

Milli Eğitim Bakanlığı'nın 1988 yılında yayımladığı İslam Ansiklopedisi'nde¹¹⁴ ise vatan maddesi yer almamıştır. Buna, eski Arap edebiyat eserlerinde vatan kavramının doğrudan ve yaygın şekilde kullanılmamış olmasının sebep olduğunu söylemek mümkündür.

4.2. YAZARLARIN BAKIŞIYLA VATAN

Yahya Kemal¹¹⁵, *“Vatan evlerden, caddelerden, çarşılardan, abidelerden ziyade, misli hiçbir yerde bulunmayan bazı tatlardan, bazı kokulardan, bazı renklerden, bazı seslerden yapılmış bir mücerret mefhumdur.”¹¹⁶* derken Namık Kemal¹¹⁷ ise; *“İnsan vatani sever, çünkü vatan, öyle bir galibin şemşiri veya bir kâtibin kalemi ile çizilen varsayılan hatlardan ibaret değil; millet, hürriyet, menfaat, hâkimiyet, ecdada hürmet, aileye muhabbet, yâdı şebabet gibi birçok ulvi hislerin içtimaından hâsıl olmuş bir mukaddes fikirdir”¹¹⁸* der.

Edebiyat bilimci Mehmet Kaplan¹¹⁹ da vatan hakkında şunları söyler:

¹¹² Komisyon, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, IV/ 3054.

¹¹³ Komisyon, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedi*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1986, XXIII/ 121-199.

¹¹⁴ Komisyon, *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1971, I-XII.

¹¹⁵ Türk şairi ve nesir yazarıdır. (1884-1958), Büyük Millet Meclisi üyesi ve Türk büyükelçisidir. Türk klasik devrinin şiir örneklerini veren vatan şairidir. Geniş bilgi için bkz. M. Orhan Okay, “Beyatlı, Yahya Kemal”, *DİA*, 1992, VI/35-39.

¹¹⁶ Aytaç Demir, “Ahmet Haşim ve... Hayvanlar Arasında” adlı makale, <https://demiratanlar.com/tag/siir/>, Erişim Tarihi: 24.10.2018.

¹¹⁷ Namık Kemal (1840- 1888), Türk milliyetçiliğine ilham kaynağı olmuş, Genç Osmanlı hareketi mensubu yazar, gazeteci, devlet adamı ve şairdir. Geniş bilgi için bkz. Ömer Faruk Akün, “Nâmık Kemal”, *DİA*, 2006, XXXII/361-378.

¹¹⁸ Namık Kemal, “Vatan Makalesi”, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1995, IV/3054-3055.

¹¹⁹ Mehmet Kaplan, (1915-1986), Edebiyat tarihçisi, eleştirmen ve yazardır. Türk kültür ve fikir hayatının gelişmesinde önemli rol oynamış çok yönlü bir bilim adamıdır. Geniş bilgi için bkz. Zeynep Kerman, “Kaplan, Mehmet”, *DİA*, 2001, XXIV/349-351.

“Millet deyince aynı topraklar üzerinde aynı tarihi kaderi yaşayan ve aynı kültüre haiz insan topluluğunu anlıyoruz. Bu tariife giren toprak unsuru şüphesiz bir milletin hayatında en büyük amili teşkil eder. Zira bir milletin iktisadî, içtimaî, hatta uzvî ve ruhî hayatı, her şeyden önce içinde yaşadığı coğrafi şartlara bağlıdır.”¹²⁰

4.3. VATAN SEVGİSİ FITRÎ MİDİR?

Arap bilginlerinden Câhiz¹²¹, vatan sevgisiyle vatan hasretinin insanda doğuştan gelen köklü bir duygu olduğunu söyler.¹²² Bu sebeple, “Vatanında sıkıntı çekmen gurbette bolluk içinde yaşamandan daha iyidir.”¹²³ der. Câhiz, insanların vatanlarını rızıklarından daha çok önemsediklerini de belirtir. Kurak, verimsiz bir ülkede yaşayanlar, daha zengin ülkelere gitseler yine de vatanlarını özlerler tespitini yapar.¹²⁴ Vatan sevgisinin doğuştan geldiği yönündeki fikrini desteklemek amacıyla bazı Kur’an âyetlerden örnekler veren Câhiz, “Eğer onlara, kendinizi öldürün yahut yurtlarınızdan çıkın diye emretmiş olsaydık, içlerinden ancak çok az kısmı bunu yapardı.”¹²⁵ mealindeki âyeti yorumlarken ‘can’ sevgisiyle ‘vatan’ sevgisini eş tutmuştur.¹²⁶

Câhiz, Müslümanların, yurtlarından sürülüp çocuklarından koparılmasının savaş sebebi sayıldığını ifade eden âyeti¹²⁷ vatan sevgisinin yüreklerdeki köklü bir duygu olduğuna kanıt olarak gösterir.

Hız. İbrahim, eşi Hacer ile oğlu İsmail’i Mekke topraklarında bırakırken, “Rabbimiz! Neslimin bir parçasını senin Beytu’l-Harâm’ının yanında verimsiz bir vadiye yerleştirdim.”¹²⁸ demiştir. Allah da onların Mekke’yi vatan edinmesine rıza göstermiştir.

¹²⁰ Mehmet Kaplan, *Nesillerin Ruhü*, Hareket Yayınları, İstanbul 1970, 51.

¹²¹ Ebu Osman ‘Amr b. Bahr Mahbûb/Fezâre el-Kinânî el-Leysî el-Fukeymî el-Basrî (ö. 255/869), Basra doğumlu Arap bilim adamıdır. Etnik açıdan Doğu Afrika kökenli bir Afro-Arap olduğuna inanılır. Arap Edebiyatı’nın en büyük nesir yazarlarından ve Mutezile kelamcılarında biridir. Geniş bilgi için bkz. Ramazan Şeşen, “Câhiz”, *DİA*, VII/24-26.

¹²² el-Câhiz, *el-Hanîn ile’l-Evtân*, Thk. eş-Şeyh Tâhir el-Cezâirî, el-Matba’atu’s-Selefiyye, Kahire 1932, 10-15.

¹²³ el-Câhiz, 15-17.

¹²⁴ el-Câhiz, 10-11.

¹²⁵ Nisâ, 4/ 66.

¹²⁶ el-Câhiz, 10-11.

¹²⁷ Bakara, 2/ 246.

¹²⁸ İbrahim, 14/37.

Câhiz'e göre, vatan sevgisini ortaya koyan güçlü bir delil de Hz. Yusuf'un, cenazesinin ataları Yakup, İshak ve İbrahim'in ülkesine taşınmasını vasiyet etmesidir.¹²⁹

4.4. VATAN SEVGİSİ FITRÎ DEĞİLDİR

el-Câhiz'in aksine günümüz yazar ve düşünürlerinden Alev Alatlı¹³⁰ vatan sevgisinin fitrî olmadığını ileri sürmüştür.

*“Vatan aşkı ‘fitrî’ değildir! İnsanlar hayata doğdukları topraklara âşık olarak doğmazlar. Aslına bakarsanız, ananın çocuğuna duyduğu sevgi hariç, ‘aşk’ olarak tanımladığımız hiçbir ruh hali doğuştan değildir.”*¹³¹ diyen Alatlı'ya göre, milliyetçilik hissi de fitrî değildir. Vatan aşkı gibi, milliyetçilik de sonradan edinilmiş bir duygudur. İnsanlar, doğuştan milliyetçi olmazlar, milliyetçi olmak onlara öğretilir.

4.5. İSLAM'DA VATAN KAVRAMI

Şu bir gerçektir ki ülkelerin mamur hale gelmesini sağlayan vatan sevgisidir. Nitekim Hz. Ömer'in *“Allah ülkeleri vatan sevgisi sayesinde mamur etti.”*¹³² dediği rivayet edilir.

Bütün fâtiler vatanlarını özler, hiçbir yeri doğdukları topraklara tercih etmezler. Araplar da kendi ülkelerinde darlık ve yoksulluk içinde yaşamalarına rağmen yine de ayrıldıklarında vatan hasreti çekmişlerdir. Hatta İsrailoğullarının bu hisle gurbette ölen yakınlarını Kudüs'e naklettikleri söylenir.¹³³

*Menâkıbu't -Turk*¹³⁴ adlı eserde belirtildiği üzere vatan duygusu bütün insanlara şâmil ve her bölgede etkilidir. Ancak bu duygu Türkler'de her milletten daha güçlü ve köklüdür.¹³⁵

¹²⁹ el-Câhiz, 40.

¹³⁰ Alev Alatlı (d.1944) Türk yazar ve düşünür.

¹³¹ Alev Alatlı, “Vatan Aşkı Fitrî Değildir”, <http://www.alevalatli.com.tr/makale>, Erişim Tarihi: 24.10.2018.

¹³² Mustafa Çağrı, “Vatan”, *DİA*, 2012, XXXXII/563-564.

¹³³ Çağrı, XXXXII/563.

¹³⁴ el-Câhiz, *er-Resâilu'l-Câhiz*, Thk. Abdusselam Muhammed Harun, Mektebetu Hâncî, 1964.

¹³⁵ el-Câhiz, 33.

Tarihçi ve edebiyatçı İbn Munkiz'in *el-Menâzil ve 'd-Diyâr*¹³⁶ adlı eserinde vatanla ilgili manzum ve mensur edebiyata müstakil bir bölüm ayrılmıştır. Burada kaydedildiğine göre, dünya saltanatını terk edip züht ve riyazete yönelen İbrahim b. Ethem,¹³⁷ “*Dünyaya sırt çevirdiğimden beri hiçbir şey bana vatan hasretinden daha ağır gelmedi*”¹³⁸ demiştir.

Ancak bu konuda farklı görüşler de vardır. Meselâ şair Buhturî,¹³⁹ İbn Munkiz'den¹⁴⁰ aktardığı bir şiirde şunları söyler:

“*Uzaklarda da olsa bir yerde geçimini sağlamışsan vatanım diye yanıp tutuşma. Ülke ülkeye benzer. En iyi ülke sıkıntılarını giderdiğin yerdir.*”¹⁴¹

Kur'ân'da ‘vatan’ kelimesi doğrudan geçmez. Yer ve mevki anlamında, موطن–موطن (mevtın-mevâtın)¹⁴² ve بلد (beled) ve çoğulu بلاد (bilâd) ülke mânasında, kullanılmıştır.¹⁴³

Kur'ân-ı Kerîm'de yurt, vatan anlamında الدار (ed-dâr) lafzı da kullanılmıştır: “*Dünya hayatı eğlence ve oyundan başka bir şey değildir. Ahiret yurdu ise, Allah'tan korkanlar için daha hayırlıdır. Aklınızı kullanmaz mısınız?*”¹⁴⁴

Kur'ân-ı Kerimde yurt-vatan kavramının insanda oluşturduğu aidiyet duygusuna atıfla şöyle buyrulmuştur: “*Eğer biz onlara, ‘Hayatlarınızı feda edin veya yurtlarınızdan çıkın’ diye yazmış olsaydık, içlerinden pek azı hariç, bunu yapmazlardı...*”¹⁴⁵

¹³⁶ Geniş bilgi için bkz. Ebu'l- Muzaffer Mueyyidu'd-Devle Necmuddîn Usame b. Murşid b. Ali b. Mukalled b. Nasr b. Munkiz eş-Şeyzerî el-Kinânî el-Kelbî, *el-Menâzil ve 'd-Diyâr*, el-Meclisu'l-A'lâ li'ş-Şu'ûni'l-İslâmiyye, Mısır 2011.

¹³⁷ Ebû İshâk İbrâhîm b. Edhem b. Mansûr (ö. 161/778), Horasan'ın Belh şehri hükümdarı veya hükümdarın oğlu ya da torunu olduğu şeklinde hakkında rivayetler bulunan, zâhid, sûfi ve muhaddistir. Geniş bilgi için bkz. Ebu'l-Fidâ İmâduddîn İsmail b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî el-Hâfîz ed-Dımaşkî eş-Şâfi'î, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, Mektebetu'l-Me'ârif, Beyrut 1990, XII/495.

¹³⁸ Çağrıcı, XXXXII/564.

¹³⁹ Ebû 'Ubâde el-Velîd b. 'Ubeyd b. Yahyâ et-Tâî (ö. 284/897), *el-Hamâse* adlı eseriyle tanınan Arap şairidir. Geniş bilgi için bkz. Ebû Abdillâh Şihâbuddîn Yâkût b. Abdillâh er-Rumî el-Bağdâdî el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, Thk. İhsan Abbas, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1991, V/200.

¹⁴⁰ Ebu'l-Hâris (Ebu'l-Muzaffer) Mueyyidu'd-Devle Necmuddîn Usâme b. Murşid b. Ali b. Mukalled b. Nasr b. Munkiz eş-Şeyzerî el-Kinânî el-Kelbî (ö. 584/1188), Munkizoğulları hânedanına mensup emir, tarihçi ve yazardır. Geniş bilgi için bkz. Ali Sevim, “İbn Munkiz”, *DİA*, XX/221-222.

¹⁴¹ Çağrıcı, XXXXII/563.

¹⁴² et-Tevbe, 9/25.

¹⁴³ el- 'Arâf, 7/58.

¹⁴⁴ el-Enâ'm, 6/32.

¹⁴⁵ Nisâ, 4/66.

Âyette hayat feda etmek ve yurttan çıkmak emirleri biri diğ erinin dengi gibi ifade edilmiştir. Buradan yurdu - vatani terk etmenin insanın hayatını vermesi kadar ağır bir durum olduğunu anlamak mümkündür.

4.6. HADİSLERDE VATAN KAVRAMI

Hadislerde ise, “*vatan-mevtin*” sözcükleri; yer, mevki, yurt, belde ve ülke anlamlarında kullanılmıştır.

Abdullah b. Ömer'in naklettiği Hadis-i Şerif'teki kullanım bunun örneklerindedir: "*Rasûlullah (a.s) yedi yerde namaz kılınmasını yasaklamıştır. Bunlar; çöplük, hayvan kesilen yerler, mezarlık, yol kenarı, hamam, deve ağılı ve Beytullah'ın üstüdür.*"¹⁴⁶ Hadiste “*mevâtın*” sözcüğü (yer, yerler) anlamında çoğul kullanılmıştır.

Başka bir hadiste ise Hz. Peygamber vatan müdafaası yolundaki emeklerin kıymetini ifade ederek şöyle buyurmuştur: “*Hudut ve vatan muhafazası için bir gün bir gece nöbet beklemek, bir ay Allah rızası için gündüz oruç tutup gece namaz kılmaktan daha hayırlıdır şayet kişi(bu nöbet esnasında vazife başında iken) ölürse, yapmakta olduğu işin eciri ve sevabı devam eder, (şehit olarak) rızkı da devam eder ve kabirde ki sorgu meleklerinden güven içinde olur.*”¹⁴⁷

Bir başka rivayette ise Mekke'den çıkmak zorunda bırakılan Hz. Peygamber'in (a.s) Mekke'ye veda ederken şöyle buyurduğu nakledilmiştir: “*Bana senden daha güzel daha sevgili yurt yoktur. Kavmim beni senden çıkarmamış olsaydı senden başka yurt yuva tutmazdım.*”¹⁴⁸ Bunun üzerine Allah (c.c), Hz. Peygamber (a.s)'a şöyle vahyetmiştir: “*Elbette o Kur'ânın tebliğini üzerine farz kılan Allah seni yine döneceğin yere döndürecektir.*”¹⁴⁹ Bu âyette Hz. Peygamber teselli edilmiş ve ona doğup büyüdüğü vatanına geri döneceği müjdesi verilmiştir.

¹⁴⁶ Tirmizî, *Mevâkît*, 141.

¹⁴⁷ Müslim, *İmare*, 163; Tirmizî, *Fezâilu'l-Cihâd*, 2; Nesâî, *Cihâd*, 39.

¹⁴⁸ Tirmizî, *Kitâbu'l-Menâkib*, 3926.

¹⁴⁹ Kasas, 28/85.

4.7. TASAVVUF EDEBİYATINDA VATAN

Tasavvuf edebiyatında ise vatan kavramı coğrafî anlamıyla tanımlansa da kavramın maddî alandan manevî alana taşındığı görülmektedir.

Serrâc'ın¹⁵⁰ “*Hangi vatan daha iyidir?*” sorusuna atfen kaydettiği, “*İhtiyaçlarını aradığında bulduğun yerdir.*” şeklindeki cevap bizzat kendisinin, “*Vatan, kişinin rahata erdiği ve yerleştiği yerdir.*” ifadesi, geleneksel vatan tanımını hatırlatır.¹⁵¹ Ancak, Serrâc bu sözlerin devamında Ebu'l-Hasan en-Nûrî'nin,¹⁵² “*Görmez misin, o beni nasıl vatanımdan koparıp yollara düşürdü?*” mısrası ile başlayan ve Allah aşkının ruhunu kararsız hale getirdiğini anlatan şiiri üzerine yaptığı açıklamalarla vatan kavramını manevî alana kaydırır.¹⁵³

Burada Ebû Suleyman ed-Dârânî'nin,¹⁵⁴ “*İman yakînden üstündür; çünkü iman vatanât, yakîn hatarâtıdır,*” dediği nakledilir. Bu ifadede “vatanât” sağlam ve kesin durumları, “hatarât” ise zihne (hâtıra) gelen değişken ilhamları ifade eder.¹⁵⁵ Sulemî'nin¹⁵⁶ naklettiğine göre¹⁵⁷ Ali b. Sehl¹⁵⁸ iman yerine huzur kelimesini kullanarak, Dârânî'nin sözlerini tekrar etmiştir.¹⁵⁹ Dârânî gibi Ebû ‘Amr ed-Dımaşkî¹⁶⁰ de vatanât hâlinin hatarât halinden üstün olduğunu ifade etmiştir. Çünkü zihne doğan şeyler (havâtır) gelir ve gider; vatanât ise bir defa yerleşince kesinleşir. Kuruntular, havâtır’dan

¹⁵⁰ Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî (ö. 316/929), Nahiv alanında en güçlü âlimlerden biri olarak kabul edilen Arap Dili ve Edebiyatı âlimi ve şairdir. Nahiv sahasındaki dağınık bilgileri bir araya toplayarak düzenlemesi ile bilinir. Geniş bilgi için bkz. Muhammed et-Tantavî, *Neş’etu’n-Nahv ve Târîhu Eşheri’n-Nuhât*, Mektebetu’l-İhyâi’t-Turâsi’l-İslâmî, Mekke 2005, 142.

¹⁵¹ Çağrırcı, *DİA*, XXXII/564.

¹⁵² Ebu'l-Hasan Ali en-Nurî es-Sefakâsî (ö.1706), Maliki âlimi ve sufidir. Geniş bilgi için bkz. es-Sefakâsî, *el-‘Akîdetu’n-Nurâniyye fî İ’tikâdi’l-Eimmeti’l-Eş’ariyye*, el-Yemâme, Dımaşk, 2008, 9-11.

¹⁵³ Çağrırcı, *DİA*, XXXII/564.

¹⁵⁴ Ebû Süleymân Abdurrahmân b. Ahmed b. ‘Atriyye ed-Dârânî (ö. 215/830), Şam’ın Dârân köyü civarında doğmuş olan Suriye’nin ilk sufilerindendir. Geniş bilgi için bkz. Ebû Abdurrahman, Muhammed b. el-Huseyn b. Muhammed b. Musa b. Hâlid b. Sâlim en-Nîsâbüri es-Sulemî, *Tabâkâtu’s-Sûfiyye*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut 1998, 74-79.

¹⁵⁵ Muhammed b. el-Huseyin b. Muhammed b. Mûsa b. Halid b. Selim en-Nîşâbüri, *Tabâkâtu’s-Sûfiyye*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut 1998, 74-79.

¹⁵⁶ Ebû Abdurrahmân Muhammed b. el-Huseyn b. Muhammed es-Sulemî, (ö. 412/1021), Horasanlı sufi ve muhaddistir. Geniş bilgi için bkz. es-Sulemî, 15.

¹⁵⁷ Ebu Nasr Abdillâh b. Ali b. Muhammed et-Tüsî es-Serrâc, *el-Luma’*, Thk. Abdulhalim Mahmûd, Dâru’l-Kutubi’l-Hadîse, Mısır 1998, 367-369.

¹⁵⁸ Ebu'l-Hasan Alî b. Sehl el-İsfahânî (ö. 307/919), hayatı hakkında yeterince bilgi bulunmayan ilk dönem sufilerindendir. Aynı dönemde yaşayan Cüneydî Bağdadî ve Ebu Turab en-Nahşebî ile görüştüğü rivayet edilmektedir. Geniş bilgi için bkz. es-Sulemî, 233-236.

¹⁵⁹ es-Sulemî, 234.

¹⁶⁰ Ebû ‘Amr ed-Dımaşkî (ö. 320/932), Hayatı hakkında tam bilgi bulunmayan ilk dönem sufilerindendir. Geniş bilgi için bkz. es-Sulemî, *Tabâkâtu’s-Sufiyye*, 277.

kaynaklanır; çünkü kuruntu sahibi zihnine gelen şeylerin yerleşip kalacağını sanır; vatanât sahibinin ise bu türlü bir iddiası yoktur.

Sûfiler, hayatın geçiciliğini vurgulayan, dünyayı bir garip veya yolcu gibi yaşamaya teşvik eden hadislere dayanarak, ruhun bu dünyada gurbette olduğunu, asıl vatanının kopup geldiği ruhlar âlemi olduğunu düşünmüş ve “*Vatan-ı Asliyye*” kavramını üreterek, ebedî âleme kavuşmanın özlemi içinde yaşamaya çalışmışlardır.¹⁶¹

4.8. ARAP ŞİİRİNDE VATAN

Arapça sözlüklerde kelime ve kavram olarak vatan; yerleşmek, bir yeri yurt edinmek, kendini bir yere alıştırmak anlamındadır. Arapça (وطن) kökünden türeyen vatan, klasik sözlüklerde ve edebî metinlerde, kişinin doğduğu, yerleştiği, barındığı ve yaşadığı yer manasına gelmektedir.

Farklı temalarla açıklanan vatan (الوطن) kavramı insanlık tarihi kadar eskidir. Vatan kavramı millet olmayı başarmış toplumlar için sınırları belli fizikî bir alanı betimlemenin ötesinde millî kültürün güçlü kültür temellerinden biri kabul edilmiştir. Vatan kelimesi ile aynı kökten türemiş olan (موطن) mevâtın ve çoğulu mevâtın (مواطن) kelimesi de vatan kelimesiyle aynı anlamda kullanılmaktadır. İnsanın bir amaçla yerleştiği yer onun mevâtını’dır. Arapça’da îtân (ايطن) ve tavattun (توطن) sözcükleri bir yeri vatan edinmek anlamındadır.¹⁶²

Vatan duygusunun Arap şiirinde belirginleşmesinde gurbet ve özlem duygularının etkisi oldukça fazladır. Arapların yaşadıkları yarımada zorlu coğrafi şartların etkisi ile göçebe bir yaşam sürmeleri sebebiyle vatan algıları İbn Sîde’nin¹⁶³ ifade ettiği gibi “*Vatan kaldığın yer ya da evdir*”¹⁶⁴ tarifi ile doğum yeri olmanın ötesinde insanın kaldığı yer formuna bürünmüştür.¹⁶⁵

¹⁶¹ es-Sulemi, 278.

¹⁶² Ebu’t-Tâhir Mecduddin Muhammed b. Ya’kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, , *el-Kâmûsu’l-Muhit*, Thk. Muhammed Naîm Araksûsî, Muessesetu’r-Risâle, Beyrut 2005, 123.

¹⁶³ Ebu’l-Hasen Ali b. İsmâîl ed-Darîr el-Mursî (ö. 458/1066), Lügatçı, edebiyat ve dil âlimidir. Geniş bilgi için bkz. Zülfikar Tüccar, “İbn Sîde”, *DİA*, 1999, XX/318,319.

¹⁶⁴ İbn Sîde Ebu’l-Hasen Ali b. İsmâîl ed-Darîr el-Mursî, *el-Muhassas*, Thk. Halil İbrahim Ceffâl, Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-‘Arabî, Beyrut 1996, I/119.

¹⁶⁵ İbrahim el-Ebyârî, *el-Vatan fi’l Edebi’l-‘Arab*, Kahire 1962, 63.

Arap şiirinin gelişim ve değişim gösterdiği çeşitli asırlara baktığımız zaman, Arap Şiir’inde vatan teması ile ilgili modern zamanlardaki kadar belirgin bir anlatıma rastlanmaz. Temaları bakımından kategorik olarak vatan başlığı altında ele alınmış şiirler bulunmamaktadır.¹⁶⁶

Günümüzde Arap dünyasında vatan temalı şiirler diğer şiir konularına nispetle daha yoğun bir şekilde ele alınmıştır. Elbette ki bu durumun ortaya çıkmasında temel etken Arap topraklarının neredeyse bütünüünün sömürge faaliyetleri ile parçalanmış ve çeşitli trajediler ile sarsılmış olmasıdır. Araplar sömürgecilik ateşiyle yabancılara boyun eğdirilmiş, toprakları işgale uğramış, yurtlarından çıkarılmışlardır. Bu durum susuz kalmış kimsenin suya özlem duyması gibi, Arapların özgür ve bağımsız günlerine özlem duymalarına sebep olmuştur.¹⁶⁷

Şiirlerinde kimi zaman kazandıkları parlak zaferlere kimi zaman tarihleri boyunca sergiledikleri kahramanlıklara atıf yaparak, kaybettikleri şan ve şeref dolu günlerini yâd ettikleri gibi, geçmişi kendilerine moral ve motivasyon kaynağı yaparak özgürlük güneşinin tekrar doğacağı günleri özlemle anmışlardır. Bu duyguların altyapısını oluşturduğu bir ortamda Araplar, ‘vatan şiiri’ algısını kuvvetlendirmiş ve diğer şiir temalarından daha üstün bir konuma yerleştirmişlerdir.

Arap şairleri yurtlarından uzak kaldıklarında vatanlarına duydukları özlemi dile getirmişlerdir. Arap edebiyatı tarihinde vatan temalı ilk şiirin Tay kabilesinden bir kadın tarafından söylendiği ifade edilmektedir:¹⁶⁸

أَحَبُّ بِلَادِ اللَّهِ مَا بَيْنَ مُنْعَجٍ إِلَيَّ، وَسَلْمَى، أَلْ يَصُوبُ سِحَابُهَا
بِلَادٌ هَا نِيَطَتْ عَلَيَّ تَمَائِمِي وَأَوَّلُ أَرْضٍ مَسَّ جِلْدِي تُرَاهِمَا
*Mun’ic ile Selma arasındadır Allah’ın bana en sevimli beldesi
Sağanaklara doyursun bulutları
Orası nazarlıklarımın üstüme asıldığı beldedir ve toprağı tenime
değen ilk yerdir¹⁶⁹*

¹⁶⁶ Abdullah Kunûn el-Huseynî, *et-Te‘aşib*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut 2-3.

¹⁶⁷ el-Huseynî, 4.

¹⁶⁸ Ebu Muhammed b. Hasan b. Muzaffer el-Hâtemî, *Hulyetu’l Muhâdarat fi Smâ‘ati’ş-Ş‘ir*, Thk. Ca’fer el-Kettânî, Dâru’r-Reşîd, Bağdat, 1979, I/379.

¹⁶⁹ İbn Munkiz, I/62.

İslam öncesi dönemden günümüze kadar ulaşan Arap şiirinin inşa sürecinde ise *vatan* sözcüğünün, Arapların yerleştikleri bölgelerdeki evler, çarşılar, sokaklar, meydanlar, çeşitli mekânlar, coğrafi bölgeler, vahalar, ulaşım yolları, dağ ve vâdiler, eş, aile, tanıdık simalar, hatta atlar ve develer gibi metaforlar genelinde şekillendiği söylenebilir.¹⁷⁰

İslam öncesindeki sahra Arapları, vatan kavramını oluştururken, ilhamlarını sosyal, kültürel ve fizikî çevreye dayandırmışlardır. Bu anlayışın etkili bir örneğini İslam öncesi Arap şiirinin güçlü simalarından İmruu'l Kays'ın¹⁷¹ şiirlerinde görmekteyiz. Kays'ın Muallakası'nda betimlediği atmosfer ve anlattığı öykü vatan algısını da ortaya koyar. Kays, yaşadığı kültürel çevreyi anlatırken çeşitli varlıkları ve eşyaları tasvir sanatını da kullanarak ifade eder. Kays, bize, canlı bir Arap kültürü sunar ve özlemine çektiği sosyal ve fizikî atmosferi göstermeye çalışır. Muallaka'da yer alan aşağıdaki temalar, daha sonra diğer Arap şairlerinin şiirlerinde ve ele alacağımız Endülüs Arapları'nın şiirlerinde de farklı şekillerde yer alacaktır.

Kays'ın Muallakası'nda yer alan değişmeceli imgeler onun vatanını görünür kılmakla kalmaz kendisinden sonra gelen ve çeşitli coğrafyalara yayılan Arap şiirine de kılavuzluk eder. Endülüs Arap şairlerinin şiirlerinde de benzer temalar görülmektedir. Eski Arap şiirinin anlatım tekniği aslında ortak bir şablon gibi iş görmüştür denilebilir. Kays'ın Muallakası'nda vatan özlemine açık eden nesnelere bazıları şunlardır:

Mekânlar: Katan Dağı, es-Sitâr Dağı, Yezbul Dağı, Sebir Dağı, el-Kannân Dağı, Kuteyfe yöresi, el-Muceymir Zirvesi, Gâbit Ovası.

Hayvanlar: Çobanaldatan kuşları, develer, yüzer gibi koşan su gibi akan atlar, kum kurtçuğu, kuşlar, kurtlar, yaban sığırı sürüleri, beyaz ceylanlar, ceylanların böğrü ve gübresi, deve kuşu ve bacağı, vahşi hayvanlar.

Bitkiler ve su: Su birikintileri, yağmurlar, ada soğanı kökleri, ishi ağacı, deve dikenini, hurma dalı, iri gövdeli meşe ağaçları, Ebucehil karpuzu.

Gök Cisimleri: Yıldızlar, güneş.

¹⁷⁰ Çağrıci, *DİA*, XXXXII/563-564.

¹⁷¹ Ebû Vehb (Ebu'l-Haris b. Ebû Zeyd) Hunduc b. Hucr b. el-Hâris Âkîlu'l-Murar (ö. 540 dolayları) Cahiliyye devrinin tanınmış Arap şairidir. Geniş bilgi için bkz. Ahmet Savran, "İmruulkays b. Hucr" *DİA*, 2000, XXII/237-238.

Eşyalar: Bükülmüş beyaz ipekler, çadırlar, keçeler, kıymetli taşlarla süslü kuşak, nakışlı harmani, çizgili yün aba, uzun entari, kurdeleler, fokurdayarak kaynayan tencere.

Betimlemeler: Biberli şarap; yaşlı bir adamın taranmış sakalındaki kına, dişleri, uzun etekleriyle Devâr adlı putun etrafında dolaşan kızlar, tazelik bir kızın boynundaki çeşitli taşlardan gerdanlık, sıra taşlara dizilmiş kebablar, taç giymiş kat kat bulutlar, yağlı iyice bükülmüş fitiller vb. ¹⁷²

قَفَا نَبِكِ مِنْ ذِكْرِي حَبِيبٍ وَمَنْزِلِ
بِسْقَطِ اللَّوِيِّ بَيْنَ الدَّحُولِ فَحَوْمَلِ
فَتَوْضِحَ فَالْمِمْرَةَ لَمْ يَغْفُ رَسْمَهَا
لَمَّا نَسَجَتْهَا مِنْ جُنُوبٍ وَشَمَّالِ

Durun! Sevgilinin ve onun ed-Dahûl ile Havmel arasındaki Sıktu'l Liva'da bulunan yurdunun hatırasına ağlayalım

*Tudih ve el-Mikrat'a kadar uzanan güney ve kuzey rüzgârlarının dokuması sayesinde henüz izleri silinmemiş olan hatırasına ağlayalım*¹⁷³

Kays'ın bu beyitlerinde görüldüğü üzere, göçebe hayatının hatıraları ve nesneleri üzerine söz söyleme kültürü, vatan kavramı etrafında Arap şiirinin kimliğini oluşturan temel parçalardan biridir denilebilir. Vatan algısını ortaya çıkaran betimlemelerin bazı değişikliklerle günümüze kadar geldiği de açıktır.

Arap şiirlerinde zikredilen mekânlar ve yerleşkeler Arap vatan algısını ortaya çıkaran önemli ipuçları taşır. Ebu Temmâm¹⁷⁴ der ki:

بِالشَّامِ أَهْلِي وَبَعْدَادَ أَهْوَى
وَأَنَا بِالرَّقْمَتَيْنِ وَبِالْفُسْطَاطِ إِخْوَانِي

Ailem Şam diyarında, sevdam Bağdat'ta

*Ben Rakmeteyn'de kardeşlerim Fustat'ta*¹⁷⁵

Bu beyitte ifade edilen mekânlar, coğrafi yerler olmaktan ziyade şairin ait olduğu yerleri yani vatani göstermektedir. İki ayrı mekânda vurgulanan aile ve sevda, her ne

¹⁷² Muhammed Ali Tâha ed-Durre, *Fethu'l -Kebiri'l-Mute'âl İ'râbu'l-Mu'allkâti'l- 'Aşri't -Tivâl*, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Cidde, 1989, I/ 9.

¹⁷³ ed-Durre, 23.

¹⁷⁴ Ebû Temmâm Habîb b. Evs b. Hâris et-Tâî (ö. 231/846), Meşhur Arap şairi ve Hamâse müellifidir. Geniş bilgi için bkz. Hüseyin Elmalı, "Ebu Temmâm", *DİA*, 1994, X/ 241.

¹⁷⁵ Felekuddîn Ebû Nasr Muhammed b. Seyfiddîn 'Aydemir b. Abdillâh el-Mu 'tasimî, Muhammed b. Seyfeddîn, , *ed-Durru'l Ferîd ve Beytu'l Kasîd*, Thk. Kâmil Selmân el-Câbüri, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2015, V/ 161.

kadar birbirinden ayrılrsa da, aile ve sevda, kalp evinde; vatanda, tek bir olgu haline gelmektedir. Bu algı, aynı zamanda vatanın çokluk içindeki teklik şeklinde yürekteki görünme biçimidir de denilebilir.

Dureyd b. Simme'nin¹⁷⁶ aşağıdaki beytiyse kişinin ait olduğu toplumla irtibatını kaybettiğinde vatan algısını kaybedeceğine işaret etmektedir:

وَهَلْ أَنَا إِلَّا مِنْ عَزِيَّةٍ إِنْ عَوْتُ عَوَيْتُ وَإِنْ تَرَشُّدٌ عَزِيَّةٌ أَرَشُّدِ

Ben ancak Ğaziyye¹⁷⁷ boyundanım, azıtırsa azıtırım

Ğaziyye doğru yolda olursa ben de doğru yolda olurum!¹⁷⁸

el-Mutenebbî¹⁷⁹ ise vatan kavramını yöneticiler ve yöneticilerin milliliğiyle ilişkilendirir ve şöyle der:

وَأَمَّا النَّاسُ بِالْمُلُوكِ وَمَا تُفْلِحُ عَرَبٌ مُلُوكُهَا عَجَمٌ

Ancak kralları sayesinde abat olur insanlar

Acem iken kralları iflah olmaz Araplar!¹⁸⁰

İbnu'r- Rûmî'ye¹⁸¹ göre ise vatan hatıralara geri dönüştür. O, vatan duygusunu, insanın çocukken oynadığı oyunları ve gençlik dönemindeki heyecanlarıyla ilişkilendirir. Bu anlatımda vatan, toprak parçası ya da belirgin mekân şeklinden geri dönmeyecek zaman dilimlerine ait kişisel hatıralarla dolu bir geçmişe dönüşür. Rumî, bir şiirinde bu durumu şöyle ifade eder:

بَلَدٌ صَحَبْتُ بِهِ الشَّبِيَّةَ وَالصَّبَا وَلَسْتُ فِيهِ الْعَيْشَ وَهُوَ جَدِيدٌ

فَإِذَا تَمَثَّلَ فِي الضَّمِيرِ رَأْيُهُ وَعَلَيْهِ أَغْصَانُ الشَّبَابِ تَمِيدٌ

¹⁷⁶ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Dureyd el-Ezdî el-Basrî (ö. 321/933), Arap dili âlimi, yazar ve şairdir. Geniş bilgi için bkz. Nasuhi Ünal Karaarslan, "İbn Dureyd", *DİA*, 1999, XIX/416-419.

¹⁷⁷ Ğaziyye b. Çüşem, Adnanîlerden Havâzin kabilesinin bir boyudur. Geniş bilgi için bkz. Ömer b. Rıza b. Muhammed Rağib b. Abdulğani Kehhâle ed-Dimaşkî, *Mu'cemu'l-Kabâili'l-'Urbi'l-Kadîme ve'l-Hadîse*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1994, III/884.

¹⁷⁸ Dureyd b. Simme Ebû 'Amr Mu'âviye b. el-Hâris b. Mu'âviye el-Cuşemî el-Bekrî, *Divânu Dureyd bin Simme*, Thk. Ömer Abdurresûl, , Dâru'l Me'ârif, Kahire 1980, 62.

¹⁷⁹ Ebu't-Tayyîb Ahmed b. el-Huseyn b. el-Hasen b. Abdissamed el-Cûfî el-Kindî el-Mütenebbî (ö. 354/965), Meşhur Arap şairidir. Geniş bilgi için bkz. ez-Ziriklî, I/115.

¹⁸⁰ Ebû Murşid Süleyman b. Ali el-Ma'arrî, *Tefsîru Ebyâti'l-Me'ânî min Şi'r Ebi't-Tayyîb el-Mutenebbî*, tsz., I/191

¹⁸¹ Ebu'l-Hasen Ali b. el-Abbâs b. Cureyc el-Bağdâdî (ö. 283/896), Hicivleriyle tanınan Arap şairidir. Geniş bilgi için bkz. ez-Ziriklî, IV/297.

Orası gençliğimi ve delikanlılığımı geçirdiğim, hayatımın baharını yaşadığım kenttir

*Hayalimde canlandığında gençlik dalları üstünde dalgalanırken görürüm onu.*¹⁸²

Klasik Arap şiirinde geleneksel kültür içerisinde ve İslam dininin temel kaynakları olan Ku'rân ve Hadis bağlamında vatan kavramı, kişisellikten kimliğe ve ait olma duygusuna doğru gelişmiş, özelden genele, fertten topluma, duygusal değişimler ve birbirini takip eden tecrübeler, tarihi sürecin ve gelişen hayatın öncülüğünde kavramsal bir bilince doğru dönüşmüştür denilebilir.

¹⁸² Ali Sadreddîn Muhammed b. M'asûm el-Huseynî el-Medenî, *Envâru'r -Rebi' fî Envâi'l-Bedi'*, Matba'atu'n-Nu'mân, Necef, 1969, I/282.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ENDÜLÜS ARAP ŞİİRİNDE VATAN TEMASI

5.1. TAKDİM

Endülüs coğrafyası, eşsiz tabiat güzelliklerine sahip olması sebebiyle Endülüs Arap şiirinde vatan teması geniş yelpazeye ve muhtelif unsurlara sahip olan bir kavramdır. Bu bölümde ayrıntılı bir şekilde Endülüs Arap şiirinin tanımını yapmak yerine kendine özgü zengin tabiat güzelliklerine sahip olan bu coğrafyaya Müslümanlar ayak bastığından beri Endülüs coğrafyasının şairlerin ruhlarında uyandırdığı duygusal etkiler çerçevesinde şekillenen vatan anlayışını ele almaya çalışacağız.

Endülüs bereketli toprakları ve doğal güzellikleriyle ilk andan itibaren Müslümanların kalbini çelmiştir. Ilıman havası ve verimli toprağı ile Endülüs tıpkı büyük bir bahçe gibiydi. Çoşkun akarsular, yemyeşil meralar, verimli tarlalar, ağaçlarından kuş cıvıltısının eksik olmadığı meyveli bahçeler ile güzel bir çevreye sahipti. Bu çekici ve zengin doğal çevre insanların kalbini fethetmekle kalmamış, tarih içerisinde Endülüs topraklarının, Batı Avrupa'dan gelen istilâ hareketlerine maruz kalmasına da sebep olmuştur.

Araplar Endülüs toprağına yerleşip düzenli bir yaşam tarzına geçince, medeniyet ruhu millet karakterlerinde kökleşmeye başlamıştır. Bu durum Endülüs'ün tabiat güzelliklerine özel ilgi ile yönelen yeni nesillerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Bu değişimin yeni nesildeki ilk belirtisi ise bu kuşağın Doğu'daki vatanlarına karşı duydukları hislerin zayıflaması ve Arap Yarımadası'ndan sonra yurt edinilen bu yeni coğrafyanın ve tabii güzelliklerin ruhlarına hâkim olmaya başlaması durumudur.

Endülüs şairlerinde ise bu gelişim, coğrafi çevreleri özel bir dikkat ile gözlemleyip tasvirlerin hâkim olduğu bir üslûp ile şiirler kaleme alma şeklinde kendini göstermiştir.

Bu şairlerden Muvahhidler dönemi emiri Abdurrahman b. Yusuf b. Abdulmu'min'in huzurunda İşbiliye, Kurtuba, Gırnata, Malaka, Mursiye, Belensiye ve

Tedmir gibi Endülüs şehirlerinin karşılaştırılması konulu münazaralar düzenleyen Ebu Bahr Safvan b. İdris¹⁸³ göze çarpar.¹⁸⁴

Bu münazaralarda bütün şehirler tabiat güzellikleri, üstünlükleri ve ayırt edici özellikleri ile övülürdü. Her ne kadar bu münazaraların düzenlenme sebepleri zikredilmese de yurtseverlik ve vatan duygularının Endülüs'ün varlığını mağrip emiri huzurunda ispat etmek için bu ortamları oluşturmaya edipleri sevk ettiği açıktır.

Bu hisler sadece Endülüs'ün şair ve ediplerine özgü değildir. Endülüslü her bir fertte aynı hislerin yer ettiğini söylemek mümkündür. Mısır ve Şam'ı gören bir Endülüslü'ye “*Hangi şehir daha güzel? İşbiliye mi yoksa oralar mı?*” diye sorulunca cevaben İşbiliye'nin bazı güzelliklerini anlattıktan sonra “*İşbiliye'nin tepeleri aslanı olmayan orman, nehirleri ise timsahı olmayan Nil nehri gibidir*” demiştir.¹⁸⁵

İspanya'nın bu eşsiz tabiatı Endülüs halkının çeşitli alanlardaki sözlerine yeni anlamlar kazandırmış ve ruhlarına tabiat sevgisini yerleştirmiştir.

5.2. ŞAİRLERİN GÖZÜNDE ENDÜLÜS

Endülüslülerin göç ettikleri toprakların kültürel, edebî ve toplumsal mirası ile bu topraklara geldikleri sadece şiir ve edebiyat alanı ile sınırlı olmadan hayatın diğer bütün alanlarında ait oldukları kültürün devamı olarak bu coğrafyada varlık gösterdikleri bir hakikattir.

Araştırmacıların çoğunluğu bu durumun Endülüs şiirinin taklitten kurtulamamasına sebep olduğu yönünde kanaat bildirmişlerdir: “*Arap şiirinin temeli Cahiliye dönemi ise Endülüs şiirinin temeli de Doğu edebiyatıdır. Endülüs Edebiyatı'nın Fars ve Yunan Edebiyatı'nın etkisi olmaksızın sadece İspanyol ve Fransız Edebiyatı'ndan etkilendiği düşünülür. Ancak din ve dil birliği sebebiyle Endülüs Edebiyatı, İspanyol Edebiyatı'ndan ziyade Doğu Edebiyatı'ndan etkilenmiştir.*”¹⁸⁶

¹⁸³ Ebû Bahr Safvân b. İdrîs b. İbrâhîm et-Tucîbî el-Mursî (ö. 1201), Endülüslü Arap şairi ve yazardır. Geniş bilgi için bkz. Komisyon, *el-Mevsûa 'tu' l- 'Arabîyyetu' l- 'Âlemiyye*, Muessesetu A' mâl, Riyad, 1999, XXII/150.

¹⁸⁴ el-Makkarî, I/109.

¹⁸⁵ el-Makkarî, I/109.

¹⁸⁶ Ahmet Emin, *Duha' l-İslâm*, Mektebetu Hindâvî, Kahire 1953, III/230.

Endülüs Edebiyatı, Doğu'nun zengin edebiyat birikiminden farklı yeni bir edebî tarz ile ürünler vermek yerine, vezin, kafiye, sec'î gibi edebî üslup özellikleri açısından Doğu Edebiyatına benzeyen fakat konu çeşitliliği bakımından daha zengin ve geniş yelpazeye sahip olan edebî eserler üretmiştir.¹⁸⁷ Doğu Edebiyatı'nın önlerinde olduğunu kabul ederek âdeta onun tamamlayıcı bir parçası olarak varlık göstermişlerdir.

Doğu Edebiyatının, Batı Edebiyatı'nı yönlendirecek, takipçilerine ise üslup açısından kendi belirlediği sınırlarının dışına çıkmaya müsaade etmeyecek kadar güçlü bir akım olması Endülüs şiirinde bu sınırlar içerisinde varlık göstermesine sebep olmuştur.

Endülüs şiirinin Doğu'nun güçlü Edebiyatı'nın etkisinden kurtulamadığı yönündeki görüşleri savunan araştırmacılar bu fikri şu düşünceleriyle temellendirmektedirler: *“Endülüs'te şu ana kadar yeni bir şey gördük mü? Endülüs şiiri Arap şiir geleneğinin içerisinde sadece bir akım olarak tanımlanabilir. Taklit ve önceki fikir dünyasına yakınlaşmanın ötesinde bir durumları yoktur. Âdeta toplumsal ve edebî anlamda ilerleyişleri bir takım aksaklıklar sebebiyle sekteye uğramış, klasik bir Arap toplumu görüntüsü vermektedirler. Bu sebeple Doğu Edebiyatı'nın devamı sayılacak bir akım olarak tanımlamak yerine sadece geçmiş edebî birikimi yücelten bir kol olarak nitelenmesi daha yerinde olur.”*¹⁸⁸

Konu başlığımız altında Endülüs edebiyatına yöneltilen eleştirilerin ve dile getirilen problemlerin açıklanabilmesi için Endülüs topraklarındaki Arapların hayat seyrine dikkatlice bakmamız gerekmektedir.

Fetih hareketleriyle Endülüs topraklarına ulaşan Araplar, kendi milletlerinin bütün miras bakiyesini gönüllerinde taşıyorlardı. Ancak ilk aşamada Endülüs bütün yönleriyle Doğu'ya benzeyen bir vilayet olarak idare ediliyordu.¹⁸⁹ Akabindeki tarihsel süreç içerisinde bağımsız bir forma bürünen Endülüs Emevî Devleti'nin bu bağımsızlık durumu ise siyasî kavram olmaktan fazlasını ifade etmiyordu. Arap Devleti, Berberî ve Arap olmayanların ortasında tek başına kalmış bir haldeydi. Kendisini yok olmaktan kurtarıp varlığını yaslayabileceği kültürel bir desteğe ihtiyaç vardı. Bu sebeple Endülüs'e, Arap

¹⁸⁷ Şeyhâ, 22.

¹⁸⁸ Şevkî Dayf, *el-Fen ve Mezâhibuh fi'ş-Şi'ri'l-'Arabî*, 11.Baskı, Dâru'l-Me'ârif, Kahire 1943, 270.

¹⁸⁹ Dayf, 270.

coğrafyasından göçler yaşandı. Endülüs topraklarındaki yaşantının ruhunda klasik Arap yaşam tarzının hâkim olmasının sebebi budur.¹⁹⁰

Bütün bunlara rağmen Endülüs şiiirinin nakil ve eskiyi tekrar etmekten ibaret olduğunu söylemekte doğru olmaz. Ancak Doğu'ya duyulan özlemin Arapların Endülüs topraklarını vatan edinmesinin ardından kendini belirgin bir şekilde hissettirdiği ise bir gerçektir.

Abdurrahman ed-Dâhil¹⁹¹, Endülüs'te sahip olduğu konum ve refaha rağmen Kurtuba'da gördüğü bir hurma ağacı sebebiyle vatanını hatırlamış ve özlemini şöyle dile getirmiştir:

تَبَدَّتْ لَنَا وَسَطَ الرُّصَافَةِ نَخْلَةٌ تَنَاءَتْ بِأَرْضِ الْعَرَبِ عَن بَلَدِ النَّحْلِ
فَقُلْتُ شَبِيهِي فِي التَّعْرُبِ وَالنَّوَى وَطُولَ التَّنَائِي عَن بَنِي وَعَن أَهْلِي
نَشَأَتْ بِأَرْضٍ أَنْتَ فِيهَا غَرِيبَةٌ فَمِثْلُكَ فِي الْإِقْصَاءِ وَالْمُنْتَأَى مِثْلِي

Rusafe'nin ortasında bir hurma ağacı göründü bize hurma diyarından ayrılıp göçmüş Batı toprağına

Dedim benim gibidir gurbet çekmete iraklıkta çocuklarımdan ve ailemden uzun süre ayrı kalmakta

Garibi olduğun bu toprakta yetiştin, benim gibisin sen de ayrılığa katlanmakta¹⁹²

Bu beyitlerde vatana duyulan özlemlerle ilgili yeni bir bakış açısı vardır. Özlem duygusunu tabiat hareketine geçirmiş ve ateşlendirmiştir. Hurma ağacı konuya örnek olmuştur.

Zamanın ilerlemesi, Doğu'ya duyulan özlemi dindirememiş, bu topraklarda doğanlar bile aynı hissi güçlü bir şekilde dile getirmişlerdir. Şevki Dayf konu ile ilgili görüşlerini şöyle dile getirmiştir: “Endülüslülerin doğuluları taklit ederek yaşadıklarını söylersek ileri gitmiş olmayız. Belki de ez-Zehîra adlı kitabın yazarının onlar hakkında:

¹⁹⁰ Şeyhâ, 24.

¹⁹¹ Ebu'l-Mutarrif Abdurrahman ed-Dâhil b. Muaviye b. Hişâm (ö. 172/788), Endülüs Emevi Devleti'nin kurucusudur. (756-788) Geniş bilgi için bkz. Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Turkmânî el-Fârikî ed-Dîmâşkî ez-Zehibî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, Thk. Şuayb el-Arnaût, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1982, VIII/245.

¹⁹² ez-Zehibî, VIII/245; Nevzat H. Yanık, *Endülüs Arap Şiir'inde Tabiat Tasviri*, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No:250, Erzurum 2000, 17.

*'Bu ülkenin halkı, Doğu halkını takipten başka bir yol tutmayıp Hadis'in Katade'ye döndüğü gibi, onların alışlagelmiş haberlerine başvururlardı. Hatta Doğu'da bir karga ölse veya Suriye ve Irak'ın en köşesinde bir sinek vızıldasa tıpkı bir put gibi karşısında diz çöker ve onu muhkem bir kitap gibi okurlardı.'*¹⁹³

Endülüs'ün kendine has kimliğinin oluşmasında vatan kavramının ve bu kavramın şiir ile dile getirilmesinin önemli bir rolü vardır. Hicrî IV. yy'da Endülüs'ün kendine has özellikleri halkın vicdanlarında ve zihinlerinde yer etmeye başlamıştır. Milliyetçi tavır netleşmiş vatan kavramı ise belirginleşmiştir. Bu durum her ne kadar Doğu'dan getirilen kültürel mirasla harmanlansa da kendine has yerel özelliklere de bürünmüştür. *"Kurtuba'nın dağlarından esen hoş esintilerde Doğu'nun ateşi Batı'nın ise karakteri vardı. Kurtuba her şeyi kabul edip özümseyordu. Kendi eleğinden geçirdikten sonra ise başka bir şeye dönüştürüyordu. Bağdat'ta yas kıyafetleri ve bayrağı siyahken Endülüs'te beyaza dönüşüvermişti."*¹⁹⁴

Endülüs'ün kendine has kimliğine kavuşmasında en önemli payın doğal çevreye ait olduğunu dile getirenlerden Ebu Ubeyd el-Bekrî¹⁹⁵ ise konu ile ilgili şöyle demiştir: *"Endülüs tabiat ve hava bakımından Suriye, ılımanlık ve düzlük bakımından Yemen, güzel koku ve temiz hava bakımından Hindistan, birikim bakımından Ahvaz, değerli madenler bakımından Çin, sahillerinin bereketi bakımından Aden gibidir."*¹⁹⁶

Endülüs'ün miskten toprağı, gümüşten ırmakları, inci taşlar ile döşenmiş bahçeleriyle insanı büyüleyen doğal çevresini İbn Sefer el-Merini¹⁹⁷ şöyle betimlemiştir:

فِي أَرْضِ أُنْدَلُسٍ تَلْتَدُ نَعْمَاءُ وَلَا يُفَارِقُ فِيهَا الْقَلْبَ سَرَاءُ
وَكَيْفَ لَا يُبْهِجُ الْأَبْصَارَ رُؤْيُهَا وَكُلُّ رَوْضٍ بِهَا فِي الْوَشْيِ صَنْعَاءُ
أَهْأَاهَا فَضَّةٌ، وَالْمِسْكُ تُرْبَتُهَا وَالْحَزْرُ رَوْضَتُهَا وَالْدُّرُّ حَصْبَاءُ

¹⁹³ Dayf, 415; Yanık, 17-18.

¹⁹⁴ Şeyhâ, 30.

¹⁹⁵ Ebû 'Ubeyd Abdullah b. Abdulazîz b. Muhammed b. Eyyüb b. 'Amr el-Bekrî (ö.1094), Kuzey Afrika ve Arap Coğrafyasını kaleme almış olan Endülüs-Arap coğrafya ve tarihçisidir. Geniş bilgi için bkz. ez-Zirikli, IV/98.

¹⁹⁶ Yanık, 12.

¹⁹⁷ Ebu'l-Hasen Muhammed b. Sefer, Endülüs'ün doğusunda bulunan Meriye şehrinden olduğu için Meriye Şairi olarak anılan edebiyatçı ve yazardır. Geniş bilgi için bkz. Abdülemîr Huseyn İlvân el-Huzâî, *el-Bahriyyetu'l-İslâmiyye fi Ş-Şi'ri'l-Endelus mine'l-Feth hattâ Sukûti Ğirnata*, Dâru Dicle, Bağdat, 2014, 274.

*Refah tadını bulur Endülüs toprağında kalpten neşe ve sevinç ayrılmaz orada
Gözlere nasıl zevk vermez onu görmek oradaki her bahçe muhteşem nakışlarla
dolu*

*İrmakları gümüştür misktir toprağı bahçesi ipektir taşları inci*¹⁹⁸

İbn Hafâce¹⁹⁹ ise Endülüs'ü hoş kokan havası ve seçkin güzelliğiyle âdeta bir cennet gibi tasvir etmiştir:

إِنَّ لِلْجَنَّةِ فِي الْأَنْدَلُسِ مُجْتَلَى حُسْنٍ وَرَبًّا نَفْسٍ
فَسَنَا صُبْحَتِهَا مِنْ شَنْبٍ وَدُجَى ظُلْمَتِهَا مِنْ لَعَسٍ
فَإِذَا مَا هَبَّتِ الرِّيحُ صَبًّا صِخْتُ وَ شَوْقِي إِلَى الْأَنْدَلُسِ

Endülüs'teki cennetin seçkin bir güzelliği hoş kokan havası vardır

*Sabahının parlaklığı bembeyaz dişlerin parıltısından zifir karanlığı
dudağın içindeki hoş siyahtan*

*Esip savurunca rüzgârlar, haykırdım: Vah! Endülüs'e özlemim.*²⁰⁰

Endülüs topraklarının eşsiz tabiatıyla şairlerin gönlünde yer ettiği açıktır. Makkarî'nin *Nefhu't-Tîb* adlı eserinde şairini zikretmeden yer verdiği dizelerdeki tasvirler bu durumu ortaya koymaktadır:

وَكَأَنَّما تِلْكَ الْبُقَاعُ سَمَاءً فَكَأَنَّما تِلْكَ الدِّيَارُ كَوَاكِبُ
وَلَعْتَ بِهَا الْأَفْيَاءُ وَالْأَنْوَاءُ وَبِكُلِّ فُطْرٍ جَدُولٌ فِي جَنَّةِ

Gökyüzüne benzer o yerler yıldızlar gibidir o diyarlar

¹⁹⁸ el-Makkarî, I/209.

¹⁹⁹ Ebu İshak İbrahim b. Ebi'l-Feth b. 'Abdillah b. Hafâce el Havvârî eş-Şukârî el-Cezîrî el-Mağribî el-Belensî (105-1139), Endülüslü şâirdir. Geniş bilgi için bkz. Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebîbekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî, *Veşeyâtu'l-'A'yân*, Thk. İhsan Abbas, Dâru Sâdir, Beyrut 1948, I/39.

²⁰⁰ el-Makkarî, I/209.

*Düşkündür oraya çiğ taneleri ve gölgeler her köşesinde cennet içinde
bir ırmak akar*²⁰¹

Abdülmelik b. Nusayr ise şöyle diyor: “*Musa b. Nusayr, Müminlerin Emiri Velîd’in elçisi Kurtuba’ya ulaştığında, bineğinin yularını tutup onu Endülüs’ten kendisine gitmesi emredilen yere doğru yürüttü. Şakanta’nın arkasındaki su kaynağına vardığımızda, Musa’nın altında kır renkli bir katır vardı. Beraberinde kendisine eşlik edenler ile Kurtuba’ya doğru döndü, baktı ve durup şöyle dedi:*

*Ey Kurtuba! Sen ne iyisin ne güzelsin, senin gecelerin ve gündüzlerin ne de latiftir!
Senin mutedil havan ne hoştur!*”²⁰²

İlk dönem Arapları Endülüs coğrafyasının doğal güzelliklerine tutkun olmalarına rağmen bu durum şiirde olgun bir şekilde ifade edilemiyordu. Çünkü bu dönemde Müslümanlar fetih, cihat ve muhtelif bazı sorunlar ile meşgul oluyorlardı. Bunun yanı sıra özlem ve aşk duyguları ise halen daha Necd, Şam ve Hicaz bölgesindeki ilk vatanlarına idi. Vatan hasreti, duygularını yönlendiriyordu. Şunu da belirtmek gerekir ki ilk dönem Endülüs Araplarından kalan edebi birikim elimize tamamıyla ulaşmamıştır.²⁰³

Endülüs toprakları, tabiatı ve doğal çevresiyle güzelliğin zirvesinde bir coğrafya olması sebebiyle halkın gönlünde yer etmiş ve Endülüslülere maddi ve manevi sanatlarda yeni bir ifade biçimi kazandırmıştır.

Endülüs’e ait olup da içinde tasvir, ağıt ve benzeri motiflerin bulunmadığı edebi eserler neredeyse yoktur diyebiliriz. Tabiatın, şairlerin hayal dünyalarında belirgin bir etki meydana getirmiş olması mecaz, teşbih ve istiare gibi anlatım türlerinin çoğunda bu etkinin hissedilmesine sebep olmuştur.²⁰⁴

²⁰¹ el-Makkarî, I/226-227.

²⁰² İbnu’l-Kûtiyye, Ebû Bekr Muhammed b. Ömer b. Abdilazîz b. İbrâhîm el-Endelusî el-İşbîlî el-Kurtubî, *Tarihu İftitâhi’l-Endelus*, Thk. İbrahim el-Ebyârî, Dâru’l-Kutubi’l-Mısriyye, Kahire 1957, II/214.

²⁰³ Şeyha, 33-35.

²⁰⁴ Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi’ fi Târîhi’l-Edebi’l-‘Arab*, Dâru’l-Cil, Beyrut 1982, 934-945.

5.3. ENDÜLÜS ARAP ŞİİRİNDE VATAN

Coğrafi koşullar ve tabiat güzellikleri, ediplerin yoğun hisleriyle birleşerek Endülüs coğrafyasıyla duygusal bir bağ kurmalarına sebep olmuştur. Yeni vatanına yerleşen Arap toplumu kültürel bakiye olarak beraberinde getirdiği şiir sanatı ve özelliklerini bu yeni vatanını betimlemek için kullanmıştır.

Ancak gurbet ve hasret duygularını Doğu'daki vatanlarından göç etmeleri sebebiyle derinden hisseden Endülüslüler, bu yeni durum karşısında hislerini önce Doğu'ya duydukları özlemi dile getirerek ifade etmişlerdir. İlk dönem Endülüs şairlerinin şiirlerinde ağır basan duygular, Doğu'daki vatanlarına duydukları özlem, gurbet ve hasret hisleridir.

Ebû Osman'ın²⁰⁵ övgü amacıyla kaleme aldığı ve dolaylı olarak Doğu'yu özlediği şiirinde şair köklerine atıf yapar. Methettiği ordu ve komutanının savaşı kazanmalarının sebebi olarak dikkate onların Arapların Adnânî²⁰⁶ ve Kahtânî²⁰⁷ soyunun asil ve savaşçı özelliklerine sahip kişiler olmalarını verir. Arap Milliyetçiliğinin güçlü bir şekilde kendini gösterdiği şiirindeki duyguları şairin aslına ve atayurduna duyduğu özlemin yansımasıdır:

بِمَا مِنْ بَنِي عَدْنَانَ فِتْيَانُ عَارَةٌ
يُمُودُهُمْ لَيْتَ هَزْبَرُ ضَبَارِمُ
وَمِنْ آلِ قَحْطَانَ كَمِثْلِ الْأَجَادِلِ
إِلَى الْمَجْدِ قَدَمًا وَالْعَلَا كُلُّ فَاضِلِ
مُحِشُّ حُرُوبٍ مَاجِدٌ غَيْرُ حَامِلِ
بِمَا دَادَ عَنْ دِينِ الْهُدَى كُلَّ جَاهِلِ
أُرُومَتُهُ مِنْ حَيْرِ قَيْسِ سَمَا بِهِ
لَهُ سَوْرَةٌ قَيْسِيَّةٌ عَرَبِيَّةٌ

*Adnan oğullarından gözü pek yiğitler Kahtan oğullarından
Çakırdoğanlar gibi nice kahramanlar vardır orada*

*Savaşçı, asil, can alıcı, gözü pek, cesur, kükreyen bir aslan komuta
eder onlara*

²⁰⁵ Saîd b. Suleyman b. Cûdî b. Esbât b. İdrîs es-Sa'dî, (ö. 284/897), Ebu Osman künyesi ile bilinen Mulûku't-Tavâif dönemi şair ve hatibidir. Geniş bilgi için bkz. ez-Zirikli, III/9.

²⁰⁶ Adnânîler: Soyu İsmail (a.s)' a kadar dayanan sonradan Araplaşmış olan bir kabiledir. Necd ve civarında yaşamışlardır. Hz.Peygamber'in de soy bakımından bu kabileye mensup olduğu kabul edilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Kehhâle, II/761.

²⁰⁷ Kahtânîler: Soyları Hz.Nuh'u oğlu Sâm'a kadar uzanan asıl itibariyle Yemenli olup Arabistan'a yerleşen kabilelerden biridir. Geniş bilgi için bkz. Kehhâle, III/940.

*Soyu, bütün erdemlilerin sayesinde şeref ve yüceliğe yükseldiği
Kays'ın en hayırlılarından*

*Arapların Kays soyunun azameti vardır onda, onunla korur hak dini
bütün cahillere karşı²⁰⁸*

Muhammed b. Ahmet b. Cubeyr el-Belensî'nin ²⁰⁹ mısralarında Doğu ve Batı'yı mukayese ederek, üstünlük ve faziletlerin kaynağı olarak Doğu'yu göstermeside bu durumun örneklerindedir. Şair duygularını şöyle ifade eder:

لَا يَسْتَوِي شَرْقُ الْبِلَادِ وَعَرْفُهَا	الشَّرْقُ حَازَ الْقُضْلِ بِاسْتِزْقَاقِ
أَنْظُرُ لِحَالِ الشَّمْسِ عِنْدَ طُلُوعِهَا	زَهْرَاءُ تَصْحَبُ بَهْجَةَ الْإِشْرَاقِ
وَأَنْظُرُ لَهَا عِنْدَ الْغُرُوبِ كَعَيْبَةٍ	صَفْرَاءُ تَعْقِبُ ظُلْمَةَ الْأَفَاقِ
وَكَفَى بِيَوْمِ طُلُوعِهَا مِنْ عَرْفِهَا	أَنْ تُؤَدِّنَ الدُّنْيَا بِوَشَاكِ فِرَاقِ

Ülkenin doğusu ile batısı bir olmaz, Doğu üstünlüğü incelikte elde etmiştir

Güneşin, aydınlatmanın görkemiyle parlak olarak doğduğu andaki durumuna bak!

Ardında ufukların karanlığını bırakan güneşin sapsarı hazin batışı anındaki haline bak!

Onun batıdan doğuşu gününde dünyaya hemen ayrılış izni verilmesi (kıyamet) yeter!²¹⁰

Şair bu şiirinde Batı'yı güneşin kederli sarı batışı ve akabinde hemen ufukları kaplayacak karanlığa benzetmiştir. Doğu'yu ise güneşin aydınlık ve parlak doğuşu ile betimleyerek üstünlük ve güzelliği Doğu'ya hasretmiştir.

²⁰⁸ İbnu'l-Ebbâr Ebu Abdullah Muhammed b. Abdillâh b. Ebibekr b. Abdillâh b. Abdirrahman b. Ahmed b. Ebibekr el-Kudâî, *el-Hilletu's Siyerâ*, Thk. Huseyn Mu'nis, Dâru'l Kutubi'l 'İlmiyye, Beyrut 1971, 89; Selahattin Goran, *Endülüs Arap Şiirinde Vatan Özlemi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003, 63.

²⁰⁹ Ebu'l-Huseyn Muhammed b. Ahmed b. Cubeyr b. Muhammed b. Cubeyr el-Kinânî el-Belensî (ö. 614/1217), Belensiye şehrinde doğmuş olan Endülüslü Arap seyyahı, edip ve yazardır. 613 yılında İskenderiye'de vefat etmiştir. Geniş bilgi için bkz. İbn Cubeyr, *Rihletu İbn Cubeyr*, Dâru Sâdir, Beyrut tsz., 1-3.

²¹⁰ Emir Şekîb Arslan, *el-Hululu's- Sundusiyye fi'l Ahabâr ve'l Âsâri'l- Endelusîyye*, Dâru'l Kutubi'l 'İlmiyye, Kahire 1936, III/108.

Doğudaki vatana duyulan özlem Endülüs topraklarında doğan diğer şairlerde de nesiller boyu devam etmiştir. Bu durum belki de Endülüs şiirine bir gelenek gibi yerleşmiştir denilebilir.

İbn Hazm el-Endelusî'nin²¹¹ Batı'da doğmuş olmasını dezavantaj olarak gördüğü Endülüs topraklarında doğmuş bir şair ve âlim olmasına rağmen şayet Doğu'da dünyaya gelmiş olsa daha farklı bir kişilik ve şöhrete sahip olacağı kanısı ile dile getirdiği şiirinde de bu hasret ve vatan duygusu göze çarpmaktadır:

أَنَا الشَّمْسُ فِي جَوِّ الْعُلُومِ مُنِيرَةٌ وَلكِنَّ عَيْبِي أَنَّ مَطْلَعِي الْعَرَبُ
وَلَوْ أَنَّي مِنْ جَانِبِ الشَّرْقِ طَالِعٌ لَجَدَدَعَلَى مَا ضَاعَ مِنْ ذِكْرِي النَّهْبُ
وَلِي نَحْوُ أَكْنَافِ الْعِرَاقِ صَبَابَةٌ وَلَا غَرَوَ أَنَّ يَسْتَوْحِشَ الْكَلِيفُ الصَّبُّ
فَإِنْ يُنْزِلُ الرَّحْمَنُ رَحْلِي بَيْنَهُمْ فَحِينَئِذٍ يَبْدُو التَّأْسُفُ وَالْكَرْبُ

Ben ilimlerin semasında aydınlatan güneşim, ancak kusurum doğuş yerimin batı olmasıdır.

Şayet ben Doğu tarafında doğsaydım, yağma edilen ünüm elbet tazelenirdi

Irak ufuklarına bir tutkum var, aşığın yalnızlık çekmesinde yok tuhafılık!

*Rahman benim göçümü aralarına indirtse, o zaman üzüntü ve sıkıntı ortaya çıkar.*²¹²

İbn Hazm el-Endelusî'nin şiirinden de anlaşılacağı üzere, Endülüslüler Doğu'nun izlerini takip etmişlerdir. Varlıklarını eski vatanlarına yaslayarak motive olmuşlardır. Endülüs topraklarında doğmuş olmalarına rağmen tatmin edici olgunluğa ancak vatan topraklarında erişebileceklerini dile getirmişlerdir.

Endülüs Arap şiirinde Doğudaki yurtların isimleri de sıkça zikredilmiştir. Endülüslü edipler ve şairler daha sonra da bu mekân adlarını sembol olarak

²¹¹ İbn Hazm Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelusî el-Kurtubî (ö. 456/1064), Zahirî mezhebinin en büyük temsilcisi aynı zaman edip, tarihçi ve muhaddis olan Fars kökenli ilim adamıdır. Geniş bilgi için bkz. ez-Zehabî, XXVIII/184.

²¹² Ebu'l-Hasen Ali b. Bessâm eş-Şenterînî, ez-Zehîra fî Mehâsini Ehli'l- Cezîra, Thk. İhsan Abbas, Dâru's Sekâfe, Beyrut 1981, I/145.

kullanmışlardır. Bu durum kuşkusuz vatan, ona duyulan aidiyet duygusu ve özlemin göstergesidir. Necd,²¹³ el-Akik,²¹⁴ Hicaz,²¹⁵ gibi isimler bunlardan bazılarıdır. Endülüs şiiri üslup açısından Doğu şiirine benzediği için, şairler adı geçen yerlerin isimlerini kullanmışlardır.

İbn Zumrek,²¹⁶ Endülüs'te neredeyse gelenek haline gelen, Doğu'ya özlemi, o coğrafyaya mahsus olan isimleri zikrederek şöyle dile getiriyor:

غِرْنَاطَةُ قَدْ ثَوَّتْ نَجْدٌ بِوَادِيهَا	يَا مَنْ يَّيِّنُ إِلَى نَجْدٍ وَوَادِيهَا
عَقِيلَةٌ وَالْكَئِيبُ الْقَرْدُ جَالِيهَا	قَفْ بِالسَّيِّكَةِ وَأَنْظُرْ مَا بِسَاحَتِهَا
أَزْهَارُهَا هِيَ حُلِيِّ فِي تَرَاقِيهَا	تَقَلَّدَتْ بِوَشَاحِ النَّهْرِ وَابْتَسَمَتْ
فَتَحَسَّبُ الرَّهْرَ قَدْ قَبِلْنَ أَيْدِيهَا	كَمْ حَوْلَهَا مِنْ بُدُورٍ بَخْتَنِي زَهْرًا
وَالنَّهْرُ قَدْ سَالَ دُوبًا مِنْ آلِيهَا	خَصْبًا وَهِيَ لَوْلُؤٌ قَدْ شَفَّ جَوْهَرُهُ
أَلْفَاطُهَا طَابَقَتْ مِنْهَا مَعَانِيهَا	إِنَّ الْحِجَارَ مَعَانِيَهُ بِأَنْدَلُسِ
مِنْ الْعَمَامِ يُحْيِيهَا فَيُحْيِيهَا	فَتَبْلُوكَ نَجْدٌ سَمَّاهَا كُلُّ مَنْسَجِمِ
مِنْ الثُّغُورِ يُجَلِّيهَا مُجَلِّيهَا	وَبَارِقٌ وَعُذَيْبٌ كُلُّ مُبْتَسِمِ
دُمُوعٌ عَاشِقَهَا حَمْرًا بِجَارِيهَا	وَإِنْ أَرَدْتَ تَرَى وَادِي الْعَقِيقِ فَرِدِ
تَوَدُّ دَرَّ الدِّرَارِيِّ لَوْ تُحَلِّيهَا	وَلِلسَّيِّكَةِ تَاجٌ فَوْقَ مَفْرِقِهَا
إِذْ رَأَتْ أَزْهَرَهُ زَهْرًا يُجَلِّيهَا	لَكِنَّهَا حَسَدَتْ تَاجَ السَّيِّكَةِ
كَهْوَى النُّجُومِ فُصُورًا عَنْ مَعَالِيهَا	تِلْكَ الْفُصُورُ الَّتِي رَاقَتْ مَظَاهِرُهَا
وَعُمُضُ الْفَجْرِ مِنْ أَجْفَانِ وَاشِيهَا	كَهْوَى إِلَى الْعَرَبِ لِمَا عَالَهَا سَحْرُ
بَاحَتْ بِسِرِّ مَعَانِيهَا أَعَانِيهَا	غِرْنَاطَةُ أَنْسِ الرَّحْمَنِ سَاكِنُهَا
وَالشَّهْبُ تَسْتَنُّ سَبْقًا فِي بِجَارِيهَا	وَالصُّبْحُ فِي الشَّرْقِ قَدْ لَاحَتْ بِشَائِرُهُ
صَفْرًا عَشِيَّاتِهَا بَيْضًا لِيَالِيهَا	فَحَلَّدَ اللَّهُ أَيَّامَ السُّرُورِ بِهَا

²¹³ Necd (نجد): Sert ve kuru topraklı arazi anlamına gelen Orta Arabistan'da bir bölgedir. Civarındaki çukur alanlara göre yüksek olan bölgeye (yüksek yayla / plato) anlamında *Necd* adı verilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Şihâbu'd-Dîn Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh er-Rûmî el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Dâru Sâdir, Beyrut 1995, V/262.

²¹⁴ el-'Akik (العقيق): Medine'nin güneybatısında bulunan, sel sularının aşındırması sonucu oluşmuş, hurmalıkları ve pınarlarıyla meşhur olan bir vadidir. Geniş bilgi için bkz. el-Hamevî, IV/138.

²¹⁵ el-Hicâz (الحجاز): Arabistan Yarımadası'nda Kızıldeniz'in doğu sahili boyunca uzanan ve Haremeyn ile Mikât yerlerini içine alan coğrafi bölgeye verilen isimdir. Geniş bilgi için bkz. el-Hamevî, II/219.

²¹⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b. Muhammed b. Zumrek es-Sureyhî (es-Sarîhî) el-Gırnâtî, Endülüslü vezir, kâtip ve şairdir. Detaylı bilgi için bkz. ez-Ziriklî, VII/154.

Ey Necd'i ve onun meclisini özleyen! Necd, Gırnata'nın vadilerinde yerleşti

Dur! Sebîke'de bak, ne var meydanında? Yalnız kum tepelerinin parlattığı bir kadından başka

Nehir eşarbını kuşanmış, gülümsemiş çiçekleri, o bir ziyet en yücelerinde

Onun etrafında çiçekleri hasat edip toplayan nice dolunaylar vardır sanırsın ki çiçekler onların ellerini öper

Çakıl taşları özleri şeffaflaşmış inci, nehir ise incilerin özünden eriyerek akmıştır

Hicazın zenginlikleri Endülüs'tedir, sözleri de anlamları ile bağdaşmıştır artık

İşte Necd, cömert bulutlar suluyor onu, selamlıyor ve yaşatıyor

Ba'rik ve Uzeyb, bütün sınırdan tebessüm edenler onu süslüyor

el-Akîk vadisini görmek istersen, âşığının gözyaşlarını dök göz pınarları kızarmış halde

Sebîke'nin tacı vardır başının üstünde, süslenebilse arzu eder incilerin en hasını

Fakat kıskanır o Sebîke'nin tacını, görünce parıldayan çiçeklerinin onu ışıldattığını

İşte bu endamları hoş saraylar, yıldızlar âşık olur onlara, yücelerden

Batı'ya âşık olursun günün ilk ışıkları onu pahalı kılmıştır, sabahın gözkapaklarını yumuşu onun habercisidir

Gırnata! Rahman olan Allah ahalisinin yardımcısı olsun, ortaya çıkmıştır onun anlamlarının ve şarkılarının sırrı

Sabahın müjdecileri Doğuda göründü artık, yıldızlar da alabildiğine dönüyor yörüngesinde

*Allah sevinç günlerini ebedi kulsın orada; gündüzleri güneşli geceleri mehtaplı olsun!*²¹⁷

Endülüs Devleti'nin çöküş aşamasına girdiği son dönemlerde Doğu bölgesinde Irak, Şam, Hicaz ve Necd'de bulunan bazı bölge isimleri Endülüs topraklarında bulunan yerler için de kullanılmaya başlamıştır. Bu durum çöküş evresindeki devletin edip ve şairlerinin belki de siyasi bazı amaçlar çerçevesinde bunu yapmış olabilecekleri izlemine vermektedir. Askerî ve siyasî destek sağlayabilmek adına iki coğrafyadaki yer isimleri arasında paralellik kurarak Doğu'ya bu topraklar da sizlerindir mesajı verilmiş olabilir.

Tûcibî'nin²¹⁸ dizelerinde, Cahiliye dönemi şairlerinden İmruulkays'ın Muallaka'sının dizeleriyle benzer bir üslup kullanması bu duruma örnek teşkil eder:

لَعَلَّ رُسُومَ الدَّارِ أَنْ تَتَغَيَّرَا خَلِيلَيَّ عَوَّجَا بِي عَلَى مَسْفَطِ اللَّوَى
وَأَنْدَبُ أَيَّامًا تَقْضَتْ وَأَعْصَرَا وَأَسْأَلُ عَنْ لَيْلٍ تَوَلَّى بِأَنْسِنَا

Dostlarım beni Sıktu'l-Livâ'ya götürün, belki evlerin kalıntıları değişmiştir

*Sevdiklerimizle birlikte olduğumuz geceyi soruyorum, geçip giden günlere ve asırlara yas tutuyorum!*²¹⁹

Doğudaki vatan özlemini Endülüs şiirine sembol yapan bu akımın izleri şairlerin genelinde gözlemlenmektedir. İbn Sa'd el-Hayr el-Ensârî el-Belensî²²⁰ ise sanki çöl hayatı yaşayan biri gibi aslında yaşadığı toprakların coğrafyası ile ilgili olmayan, su kaynakları, kervanlar ve çöl yaşamına dair izler gibi Doğu'ya has yaşam tarzının sembolleri ile duygularını dile getirmiş, La'la ve Uzeyb gibi Doğu coğrafyasına has mekân isimlerini kullanarak özlemini şöyle dile getirmiştir:

أَلَا سَائِلِ الرَّكْبَانَ هَلْ ظَلَّ لَغْلَعٌ كَمَا كَانَ مَطْلُوعَ الْأَصَائِلِ سَجَسَجَا
وَهَلْ وَرَدُوا مَاءَ الْعُدَيْبِ مَنَاهِلًا إِذَا صَافَحَتْ كَفُّ النَّسِيمِ تَأَرْجَا
وَعَنْ حَرَجَاتِ الْحَيِّ مَا لِي وَمَاهَا بُجْدِدُ لِي شَوْقًا إِذَا الرَّكْبُ عَرَجَا

²¹⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b. Muhammed b. Zumrek es-Sureyhî el-Girnâtî, *Divânu İbn Zumrek el-Endelusi*, Thk. Muhammed Tevfik en-Neyfer, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1997, 500.

²¹⁸ Ebû İshâk İbrâhîm b. Mes'ûd b. Sa'îd et-Tûcibî el-İlbîrî (ö. 459/1067), Endülüslü şair ve fakihdir. Beni Tucib kabilesinden olduğu için Tûcibî nispeti ile anılmıştır. Geniş bilgi için bkz ez-Ziriklî, I/74.

²¹⁹ eş-Şenterîni, V/107; Goran, 72.

²²⁰ Ebu'l-Hasen Ali b. İbrahim b. Muhammed b. İsa b. Sa'îd el-Hayr el-Ensârî (ö.1175) Belensiyeli şâirdir. Geniş bilgi için bkz. ez-Ziriklî, IV/25.

وَعَنْ أَثَلَاتِ الْجُرُجِ هَلْ مَالَ ظِلَّهَا
وَهَلْ تَخَذَتْ رِيحَ الصَّبَا مِنْهُ مَدْرَجًا

Kervanlara sor, La'la'nın geceleri eskisi gibi yağmurlu mu?

Meltemin eli okşadığı zaman, burcu burcu kokan Uzeyb suyunun kaynağına varmışlar mıdır?

Yörenin kalıntılarına sor ki, kervan yaklaştığında bana ve ona ne oluyor da özlemimi artırıyor?

İlgın ağaçlarına sor, gölgesi eğildi mi? Saba rüzgârı orayı oyun yeri yaptı mı?²²¹

Bu üslup üzere yazılan şiirler bazı Endülüslü şairler tarafından, vatan bilincine olumsuz bir etki yaptığı ve belki de doğal ve gerçekçi olmadığı için eleştirilmiştir. Ancak beyitlerde görüldüğü üzere şair vatan algısını ait olduğu asıl topraklardaki geleneksel yaşam tarzı ile betimleyerek dile getirmiştir.

eş-Şerîf el-Asam el-Mervânî el-Kurtubî²²² bu duruma tepkisini Doğu'daki yer isimlerinin şiirde kullanılması geleneğinin terk edilmesini telkin ederek dile getirir:

أَلَا فَدَعُوا ذِكْرَ الْعُدَيْبِ وَبَارِقِ
فَصُرْتُ عَلَيْهِ اللَّحْظَ مَا دُمْتُ حَاضِرًا
أَيَّا طَيْبِ أَيَّامٍ تَقْضَتْ بِرَوْضَةٍ
إِذَا عَرَدَتْ فِيهَا حَمَائِمُ دَوْحِهَا
وَلَا تَسْأَلُوا مِنْ ذِكْرِ فَحْصِ السُّرَادِقِ
وَفِكْرِي فِي غَيْبِ لِمْرَاةٍ شَائِقِي
عَلَى لَمَحِ عُذْرَانٍ وَشَمِّ حَدَائِقِ
تَحْيَلُهَا الْكُتَّابُ بَيْنَ الْمَهَارِقِ
وَمَا بِاخْتِيَارِ الطَّرْفِ فَارَقْتُ حُسْنَهَا
وَلَكِنْ بِكَيْدٍ مِنْ زَمَانٍ مُنَافِقِ

Uzeyb ve Bârik'i anmayı bırakınız ve Fahsu's-Surâdik'i²²³

anmaktan da usanmayınız

Hayalim özlemimin aynasında kaybolurken, yanında bulunduğum sürece bakışlarımı ona yoğunlaştırdım

²²¹ Ebu's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn b. Aybek b. Abdillâh es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefâyât*, Thk. Ahmet el-Arnâût-Turkî Mustafa, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut 2000, XX/7-8.

²²² eş-Şerîf el-Âsam el-Mervânî el-Kurtubî (ö.546/1151), Muvahhidler dönemi yöneticisi el-Mu'min'in şairidir. Geniş bilgi için bkz. İbn Saîd el-Mağribî, *Râyât el-Mubrizin ve Ğâyât el-Mumeyyizîn*, Thk. Muhammed Rıdvân ed-Dâye, Tallâs, Şam, 1987, 67.

²²³ Fahsu's-Surâdik: Kurtuba'da bulunan meşhur bir mesire yeridir. Bkz. el-Makkarî, I/475.

*Hey gidi! Göllerin ışıltısı ve bahçelerin güzel kokusuyla, donanmış bahçede
geçip giden günler*

*O bahçenin ağaçlarında kumrular öttüğünde, onları sayfaların arasındaki
kâtipler gibi hayal ederim*

*Ben kendi isteğimle onun güzelliğinden ayrılmadım, ikiyüzlü zamanın hilesiyle
ayrıldım²²⁴*

Örnekler üzerinden Endülüs Arap şiirinde Doğu'ya özlem duygusunun, fethin ilk dönemlerinde yurtlarını terk edip bu topraklara gelenlerde samimi bir duygu olarak, sonraki dönemlerde ise bir sembol olarak kullanıldığını söylemek mümkündür.

5.4. ENDÜLÜS'TE ŞEHİR TASVİRLERİ

İspanya'nın güneyinde yer alan ve sekiz şehirden oluşan Endülüs'te İşbiliye, Kurtuba ve Belensiye'nin diğer şehirlerden daha ön planda oldukları gözlemlenmektedir.

Bu durumda Kurtuba'nın, Endülüs Emevî Devleti'ne başkentlik yapmış olması, Kahire ve Bağdat ile birlikte döneminin en önemli üç bilim merkezinden biri olmasının rolü büyüktür. İşbiliye ve Belensiye'nin ise tabiat güzelliklerinin ve mimarisinin bu durumda etkili olduğu söylenebilir.

Bir önceki bölümde örnekleri ile sunduğumuz ve Endülüs şiirinde neredeyse gelenek olarak kabul edilen Doğu'ya özlem, ilk neslin yaşadığı yeni topraklara alışma sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Ancak Endülüs coğrafyasının eşsiz tabiat güzellikleri ve bereketli toprakları Arapların yeni vatanları ile yakınlık ve gönül bağı kurmalarında en etkili rolü oynamıştır denilebilir.

Bu durumun örneklerinden biri Endülüs Arap Edebiyatının önemli simalarından İbn Abdirabbih'in ²²⁵ Arapların yeni vatanı Endülüs'ü tasvir ettiği şiiridir. Yeni yurt Endülüs'ün tabiat güzelliklerinin edipler üzerinde bıraktığı derin etkinin şiirinde gözlemlenebildiği şair, Endülüs'ün tabiat güzellikleri ve iklimi ile Necd ve Hacir'de bulunmayacak güzelliklere sahip olduğunu dile getirmiştir:

²²⁴ el-Makkarî, I/475.

²²⁵ Ebû Ömer Şihâbu'd-Dîn Makkarî b. Muhammed b. Abdirabbih b. Habîb el-Kurtubî el-Endelusî (ö. 328/940), “ *el-'Ikdu'l-Ferîd*” adlı eseriyle tanınan Endülüslü âlim ve şairdir. Geniş bilgi için bkz. ez-Ziriklî, I/207.

بِطَاحٍ وَأُودَاحٍ يَرُوفُكَ حُسْنُهَا
 فَمَا هُوَ إِلَّا فِضَّةٌ فِي زَرْجَدٍ
 بِحَيْثُ الصَّبَا وَالتُّرْبِ وَالْمَاءِ وَالهَوَى
 وَمَا جَنَّةُ الدُّنْيَا سِوَى مَا وَصَفْتُهُ
 بِإِلَادِي الَّتِي أَهْلِي بِهَا وَأَحَبَّتِي
 تُذَكِّرُنِي أَنْجَادَهَا وَوَهَادَهَا
 إِذِ الْعَيْشُ صَافٍ وَالزَّمَانُ مُسَاعِدٌ
 لِيَالِي كَانَتْ لِلشَّيْبَةِ ذَوْلَةٌ
 سَلَامٌ عَلَى تِلْكَ الْعُهُودِ فَأَيُّهَا
 بِكُلِّ حَلِيحٍ نَمَمْتُهُ الْأَزَاهِرُ
 تُسَاقِطُ فِيهِ اللُّؤْلُؤُ الْمُتَنَائِرُ
 عَبِيرٌ وَكَافُورٌ وَرَاحٌ وَعَاطِرٌ
 وَمَا ضَمَّ مِنْهُ الْحُسْنُ نَجْدٌ وَحَاجِرٌ
 وَقَلْبِي وَرُوحِي وَالْمُنَى وَالْحَوَاطِرُ
 عُهُودًا مَضَتْ لِي وَهِيَ حُضْرٌ نَوَاصِرُ
 فَلَا الْعَيْشُ مَمْلُوءٌ وَلَا الدَّهْرُ جَائِرُ
 بِهَا مُلْكُ اللَّذَاتِ نَاهٍ وَأَمْرُ
 مَوَارِدٍ أَفْرَاحٍ تَلَتْهَا مَصَادِرُ

Her körfezinde çiçeklerin bezediği güzelliğiyle, nehirlere ve seni kendine hayran bırakan ulu ağaçları vardır,

İçine incilerin saçıldığı zebceden içinde bir gümüşdür

Meltemi güzel koku, toprağı kâfur, suyu şarap, havası ıtırdir

Dünya cenneti anlattığımdan başkası olamaz, bu güzellikler Necd ve Hacir'de bulunmaz

Ailem ve sevdiğimlerin içinde bulunduğu vatanım, ruhum, kalbim, umutlarım ve hatıralarım

Tepeleri ve vadileri hatırlatır bana, gençliğimin baharının geçtiği dönemleri

O dönemde yaşam duru şartlar uygun idi, ne hayat sıkıcı ne de felek zalimdi

Gecelerim, gençliğim için bir devletti, o dönem emreden de yasaklayan da zevklerin egemenliydi

Selam olsun o dönemlere ki sevinçlerin kaynakları ardından gelen başka kaynaklardı²²⁶

Fethin akabinde yerleşik hayat ve şehirleşme faaliyetleri, bu seçkin coğrafyanın tabiat güzellikleri ile birleşince Endülüs topraklarında göz alıcı şehir silüetleri oluşmaya

²²⁶ el-Makkarî, I/17; Goran, 126.

başlamıştır. Mimari yapı ve tabiatın göz kamaştırıcı uyumu Endülüslülerin gönlünde yaşadıkları coğrafyaya karşı derin hisler ve sevgi oluşturmaya başlamıştır. Endülüs toprakları, kökleri ve özlemleri Doğulu olan Arapların zihin dünyasında vatan olarak yer etmeye başlamıştır.

İbn Hafâce'nin Endülüs coğrafyasının tabiat güzelliklerinin bir lütuf olduğunu dile getirdiği şu mısraları ise durumu özetler niteliktedir:

يَا أَهْلَ أَنْدَلُسِ - اللَّهُ دَرَكُكُمْ
مَاءٌ وَ ظِلٌّ وَ أَشْجَارٌ وَأَنْهَارٌ
مَا جَنَّةُ الْخُلْدِ إِلَّا فِي دِيَارِكُمْ
وَلَوْ تَخَيَّرْتُ هَذَا كُنْتُ أَخْتَارُ
لَا تُخْتَشُوا بَعْدَ ذَا أَنْ تَدْخُلُوا سَقَرًا
فَلَيْسَ تُدْخِلُ بَعْدَ الْجَنَّةِ النَّارَ

Allah size neler vermiş, Ey Endülüslüler! Su, gölge, ağaçlar ve ırmaklar

Ebedî cennet ancak sizin yurdunuzdadır, şayet seçim yapsaydım ben de bunu seçerdim

Cehenneme girmekten korkmayın bundan sonra, zira girilmez cehenneme, cennetten sonra²²⁷

Endülüs'ün İsbiliye, Kurtuba, Belensiye, Gırnata Şilb ve Sicilya gibi şehirlerini şairler betimlemiş, coğrafi güzelliklerini methetmiş hatta bu şehirleri ve toprakları o kadar içselleştirip vatan edinmişlerdir ki; Endülüs toprakları Müslüman Arapların elinden çıkınca vatanlarına karşı duydukları derin hisleri mersiyelelere dönüştürerek duygularını dile getirmişleridir.

5.4.1. İsbiliye (Sevilla)

İspanya'nın güneyinde Endülüs topraklarında yaklaşık beş asır Müslüman hâkimiyetinde kalan ve günümüzde Sevilla adıyla anılan şehirdir.

Eskiçağ ve Roma dönemindeki adı Hispalis olan ve Mûsâ b. Nusayr tarafından h. 93'te (m.712) fethedilen bu şehir Endülüs'ün ilk idarî merkezidir. İsbiliye, Muvahhidler döneminde birçok imar faaliyetine sahne olmuştur. Uzak mesafelerden su getirilmiş,

²²⁷ Ebû İshâk İbrahim b. Ebi'l-Feth b. Abdillâh b. Hafâce el-Hevvârî eş-Şukarî, *Dîvânu İbn Hafâce*, Thk. Ömer Farûk et-Tabba', Dâru'l-Kalem, Mısır tsz., 113.

Şehrin nüfusu artmıştır. Halkın gelir düzeyi yükselmiş ve şehir “Arûsu Bilâdi’l-Endelus” (Endülüs Ülkesinin Gelini) olarak tanımlanmıştır.²²⁸

Sayırsız edip ve şair yetiştiren bu şehre bereketli bir yaşam hâkim olmuştur. Hatta bazılarına göre orada kuş sütü bile bulunurdu.²²⁹Mısır ve Şam’ı gören bir Endülüslüye “*Hangisi daha güzel İşbiliye mi yoksa oralar mı?* diye sorulunca İşbiliye’nin bazı güzelliklerini anlattıktan sonra cevaben: “*İşbiliye’nin tepeleri aslanı olmayan orman, nehirleri ise timsahu olmayan Nil nehri gibidir*”²³⁰ demiştir.

Ebu’l Hasen Ali b. Hısn el-İşbilî²³¹, vatanı İşbiliye’yi gün batımında düğün merasimine hazırlanan bir gelin gibi tasvir etmiştir:

دَكَرْتُكَ يَا جَمْرُ دِكْرِي هَوَىٰ أَمَاتِ الْحُسُودَ وَتَغْنِيَتَهُ
كَأَنَّكَ وَالشَّمْسُ عِنْدَ الْغُرُوبِ عَرُوسٌ مِنَ الْحُسْنِ مَنُحَوَّتَهُ
عَدَا النَّهْرُ عِمْدَكَ وَالطُّودُ تَاجَكَ وَالشَّمْسُ أَعْلَاهُ يَأْفُوتَهُ

Andım seni Ey Hıms (İşbiliye), hasetçileri ve hasetlerini öldüren aşk hatıraları ile

Sen, güzel giysilere bürünmüş bir gelin gibisin güneş battığında

*Irmak gerdanlığın, yüce dağlar tacın, güneşi de yakut olmuş tacında*²³²

İbn Sefer el-Merîni²³³ ise ağaçlarda öten kumruları tasvir ederek İşbiliye’nin güzelliklerini dizelerinde şöyle dile getirmiştir:

شَقَّ النَّسِيمُ عَلَيْهِ جَيْبَ قَمِيصِهِ فَانْسَابَ مِنْ شَطِئِهِ يَطْلُبُ نَارَهُ
فَتَضَاكَتْ وَرَقُ الْحَمَامِ بِدَوْجِهَا هَزْءًا فَصَمَّ مِنَ الْحَيَاءِ إِزَارَهُ

Meltem, gömleğinin yenini böldü ikiye, iki kıyısından onun öcünü alma arzusuyla sızdı içeriye

²²⁸ Câsim el-‘Ubûdî, “İşbiliye” *DİA*, 2001, XXIII/428-429.

²²⁹ el-Makkarî, I/198.

²³⁰ el-Makkarî, I/ 200.

²³¹ Ebu’l Hasen Ali b. Galib b. Hısn el-İşbilî, İşbiliye kentinde doğmuş, Endülüslü şairdir. el-Mu‘tazid’in bir süre vezirliğini yapmış olan yakın arkadaşıdır. Geniş bilgi için bkz. Ömer Ferrûh, *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî, Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn*, Beyrut 1979, IV/514-517.

²³² el-Makkarî, 3/266.

²³³ Ebu’l-Hasen Muhammed b. Sefer, Muvahhidler dönemi şairlerindedir. Endülüs’ün doğusunda bulunan Meriye’de doğmuştur. Geniş bilgi için bkz. el-Makkarî, I/157.

*Gülüştü yaprakların güvercinleri eğlenerek ağaçlarında, topladı peşi sıra gömleğini utancından*²³⁴

Kendisine değer atfedilen bir şey, kaybedildikten sonra insanda özlem, acı ve keder hisleri meydana getirir. Beş asır boyunca İslam hâkimiyeti altında kalan İşbiliye kaybedildikten sonra vatan özlemi ve hasret duyguları şairleri sarmıştır. İşbiliye'nin kaybedilmesinin ardından vatanından ayrı kalmanın çöküntüsü ve işgal esnasında İspanyolların ellerine esir olarak düşen kızların durumuna üzüülerek onları vatanlarında yabancı ellere düşmüş ceylanlara benzeten İbn Sehl'in²³⁵ muvaşşah bir şiirinden aldığımız dizelerinde şair duygularını şöyle dile getirmiştir:

يَا ظَنِّي خُذْ قَلْبِي وَطَنُ فَأَنْتِ فِي الْإِنْسِ غَرِيبُ
وَأَرْزَعُ فَدْمِعِي سَلْسَلُ وَمُهْجَتِي مَرْعَى حَصِيبُ

Ey Ceylan, kalbimi vatan tut! Çünkü sen bu topluluğun içinde garipsin

*Yayıl, gözyaşlarım ile suya kan, kalbim de bereketli bir otlaktır*²³⁶

İbn Saîd el-Mağribî'nin²³⁷ dizelerinde ise İşbiliye'ye karşı duyulan özlem daha net bir şekilde ifade edilmiştir. Şair vatanına duyduğu hasret ve özlemi dile getirdiği uzunca kasidesinin aşağıdaki beyitlerinde durumunu şöyle anlatmıştır:

لَوْلَا تَشَوُّؤُ أَزْضِ حِمِّصٍ مَا جَرَى دَمْعِي وَلَا شَمَّتَتْ بِي الْأَعْدَاءُ
لَمْ أَسْتَطِعْ كَتْمًا لَهُ فَكَأَنِّي مَا كَانَ لِي كَتْمٌ وَلَا إِحْفَاءُ
وَالْبَدْرُ مَهْمَا رَامَ كَتْمًا مِنْ سَرَى فِيهِ يَنْبُ عَالَى سُرَاهُ ضِيَاءُ
بَلَدٌ مَنَى يَخْطُرُ لَهُ ذِكْرٌ هَفَا قَلْبِي وَحَانَ تَصَوُّرٌ وَعَزَاءُ

Şayet Hıms'ı özlemeseydim, ne gözyaşım akardı, ne de düşmanlar başıma gelene sevinirdi

²³⁴ el-Makkarî, I/157.

²³⁵ Ebû İshâk İbrahim b. Sehl el-İsrâîlî el-İşbilî (ö. 649/1251), İbn Halâs ile birlikte boğularak ölen Endülüslü şairdir. Geniş bilgi için bkz. Muhammed b. Şâkir b. Abdurrahman b. Şâkir b. Harun b. Şâkir el-Kutubî, *Fevâtu'l-Vefeyât*, Thk. İhsan Abbas, Dâru Sâdir, Beyrut 1973, I/20.

²³⁶ 'Ebû İshâk İbrâhîm b. Sehl el-İsrâîlî el-İşbilî, *Divânu İbn Sehl el-Endelusî*, Thk. Abdulğani Abdullah, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut tsz., 19; Goran, 139.

²³⁷ Ebu'l-Hasen Nûru'd-Dîn Ali b. Mûsâ b. Muhammed b. 'Abdilmelik b. Sa'îd el-Mağribî (ö. 685/1286), Gırnata yakınlarında doğmuş olan yazar, şair, tarihçi ve nahiv âlimidir. Geniş bilgi için bkz. Ebu'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahman b. Ebibekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfi'î es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabâkati'l-Luğaviyyin ve'n-Nuhât*, Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, 'İsâ el-Bâbi'l-Halebî, Kahire 1964, II/209.

*Saklamaya gücüm yetmedi, sanki saklama ve gizleme elimde değil gibi
Dolunay ne kadar altında yürüyeni saklamak istese de ışık gidişini ifşa eder
Öyle bir vatan ki bir anısı akla gelse, kalbim hoplar sabır ve avuntu ihanet eder
bana.²³⁸*

5.4.2. Kurtuba (Cordoba)

Endülüs Emevî Devleti'nin başkenti olan Kurtuba'nın adı İspanyolcada Cordoba'dır. Atlas Okyanusu'nun iki yüz km. uzağında ve deniz seviyesinden yüz metre yükseklikte, Guadalquivir (Vâdi'l-Kebîr) nehrinin kenarında yer alan bu şehir Fenikeliler tarafından kurulmuştur.

Müslüman hâkimiyeti döneminde Kurtuba, en az çağdaşı İstanbul ve Bağdat kadar veya günümüzdeki birçok kozmopolit yerleşim merkezi kadar karışık bir nüfus çeşitliliğine sahipti. Araplar, Franklar, Slavlar, Suriyeliler, Berberîler, Grekler, Gotlar, İspanyol Romanlar ve Batı Afrika kökenli zenciler nüfusu oluşturan etnik unsurlardı. Pazarlarında dünyanın her yerinden gelen her zevke uygun mallar sergileniyordu.

Şehirde iki yüz bin ev, altı yüz cami ve medrese, sekiz yüz hamam, elli hastane ve çeşitli sanayi tesisleri vardı. Kurtuba III. Abdurrahman zamanında ihtişamının zirvesine yükselmiştir. II. Hakem'in (961-976) yaptırdığı kütüphanede dört yüz bine yakın kitap bulunduğu söylenir.²³⁹ X. yy'ın sonlarında yönetime hâkim olan Hâcib İbn Ebî 'Âmir el-Mansûr zamanında bir ilim merkezi haline gelerek Avrupa, Kuzey Afrika ve hatta Asya'dan ilim adamlarını kendine çekmiştir.

Kurtuba, tarihi boyunca çeşitli ilim dallarında ve özellikle edebiyatta öne çıkmış pek çok insan yetiştirmiştir. Bunların en önde gelenleri arasında, Romalılar döneminde

²³⁸ el-Makkarî, II/210.

²³⁹ el-Makkarî, I/458.

hatip Seneca²⁴⁰ ve torunu ünlü şair Lucanus,²⁴¹ İslamî dönemde de el-‘İkdu’l-Ferîd²⁴² adlı şiir antolojisi Doğu’da ve Batı’da bir klasik haline gelen İbn Abdirabbih birkaç örneğidir.

Kurtuba kentindeki en önemli ve sembol eser ise Kurtuba Camisi’dir. Bu caminin yapımına seksen bin dinar harcandığı ifade edilmiştir.²⁴³

İmar faaliyetleri ile gün geçtikçe gelişen Kurtuba, hamam ve camileri ile Bağdat’ı anımsatmaya başlamış ve şairler tarafından Doğu diyarları ile mukayese edilecek kadar kendisine değer verilmeye başlanmıştır. el-Makkarî’nin eserinde şairini vermediği aşağıdaki beyitlerde Kurtuba, Bağdat ve diğer medeniyetlerle karşılaştırılmıştır:

دَعْ عَنْكَ حَضْرَةَ بَعْدَادَ وَهَجَّتِهَا وَلَا تَعْظُمُ بِبِلَادِ الْفَرْسِ وَالصَّيْنِ
فَمَا عَلَى الْأَرْضِ فُطْرٌ مِثْلُ فُرْطَبَةَ وَمَا مَشَى فَوْقَهَا مِثْلُ ابْنِ حَمْدِينَ

*Bırak Bağdat şehrini ve güzelliğini, yüceltme Fars ve Çin ülkelerini
Yeryüzünde ne Kurtuba gibi bir yer bulunur, ne de üzerinde İbn Hamdin²⁴⁴ gibisi
yürümüştür.²⁴⁵*

Kurtuba şehrinde doğup büyüyen ve bu şehrin büyük âlimlerinden ders alan İbn Zeydûn, Endülüs’ün en etkili şairidir.²⁴⁶ Kurtuba’dan İşbiliye’ye göç eden ve orada vefat eden şair, memleketini ve güzelliklerini vatan hasreti ile harmanlayarak betimlemiştir. Vatan topraklarında geçirdiği eski güzel günleri yâd ederek hatıralarını ve varlıkları ile lezzet ve mutluluk bulduğu ortamları vasf etmiştir Kurtuba’ya Selam adlı şiirinde duygularını şöyle ifade eder:

²⁴⁰ Lucius Annaeus Seneca (ö. ms. 65), Romalı düşünür, devlet adamı ve oyun yazarıdır. Roma’ya küçük yaşta teyzesi tarafından getirilmiş ve Mısır valisinin eşinin gözetiminde büyümüştür. Geniş bilgi için bkz. Taha Parla ve Komisyon, *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1995, IX/89.

²⁴¹ Marcus Annaeus Lucanus (ö. ms. 39), daha çok Lucan olarak tanınan, Hispania Baetica eyaletinin Cordoba şehrinde doğmuş olan Romalı şairdir. Kısa yaşamına rağmen Roma’nın gümüş çağının en göze batan figürlerinden birisi olmuştur. Geniş bilgi için bkz. Encyclopedia Britannica, “Lucan”, <https://www.britannica.com/biography/Lucan-Roman-authorhttps>, Erişim Tarihi:13.11.2018, 16.20)

²⁴² İbn Abdirabbih’in, siyaset, edebiyat, tarih, ahlâk, mizah, nükte, fıkra, musiki ve eğlence gibi çok değişik konular hakkında bilgi veren genel kültür ansiklopedisi ve antoloji mahiyetindeki meşhur eseridir. Geniş bilgi için bkz. İbn Abdirabbih el-Endelusi, *el-‘İkdu’l-Ferîd*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut 1983.

²⁴³ el-Makkarî, II/10.

²⁴⁴ Ahmet b. Muhammed b. Ahmed et-Tağlibî (ö.1151), Yusuf b. Tâşfin’den sonra “müşlimanların emiri” olarak isimlendirilen Mulûku’t-Tavâif dönemi Endülüs kadısıdır. Geniş bilgi için bkz. ez-Zehebî, XX/243.

²⁴⁵ el-Makkarî, I/459.

²⁴⁶ İbn Zeydûn, Ebu’l-Velîd Ahmed b. ‘Abdillâh b. Ahmed b. Ğâlib b. Zeydûn el-Mahzûmî el-Endelusi (ö. 463/1071), “Zaî‘mu’l-Fieti’l-Kurtubiyye; *Kurtuba Grubu Lideri*” olarak anılan şair, yazar ve vezirdir. Geniş bilgi için bkz. Ebu’l-Hasen Ali b. Mûsa b. Saî‘d el-Mağribî el-Endelusi el-Ğirnâtî, *el-Muğrib fi Hule’l-Mağrib*, Dâru’l-Me‘ârif, Kahire 1955, I/63; ez-Zehebî, XVII/240.

عَلَى التَّعْبِ الشَّهِيدِي مِيِّي نَمِيَّةٌ
 وَلَا زَالَ نُورٌ فِي الرُّصَافَةِ ، ضَا حِكُّ
 مَعَاهِدُ هُوَ لَمْ تَزَلْ فِي ظِلَاهَا
 زَمَانٌ، رِيَاضُ الْعَيْشِ حُضْرٌ نَوَاضِرٌ
 فَإِنْ بَانَ مِيِّي عَهْدُنَا، فَبِلَوْعَةٍ
 تَذَكَّرْتُ أَيَّامِي بِهَا، فَتَبَادَرَتْ
 وَضَحْبَةً قَوْمٌ كَالْمَصَابِيحِ، كَلِّهِمْ
 إِذَا طَافَ بِالرَّاحِ الْمُدِيرُ عَلَيْهِمْ
 وَأَحْوَرُ سَاجِي الطَّرْفِ حَشُو جُفُونِهِ
 نَحَالُ قَضِيبِ الْبَانِ فِي طِيِّ بُرْدِهِ
 يُدِيرُ عَلَى رَعْمِ الْعِدَا، مِنْ وَدَادِهِ
 فَمِنْ أَجْلِهِ أَدْعُو لِقُرْطَبَةَ الْمُئْتَى
 مَحَلٌّ غَنَيْنَا بِالتَّصَابِي خِلَالَهُ
 فَمَا لِحِقْتِ تِلْكَ اللَّيَالِي مَلَامَةً

زَكَّتْ، وَعَلَى وَادِي الْعَقِيقِ سَلَامٌ
 بِأَرْجَائِهَا، يَبْكِي عَلَيْهِ عَمَامٌ
 تُدَارُ عَلَيْنَا، لِلْمُجُونِ، مُدَامٌ
 تَرِفُّ، وَأَمْوَاهُ السُّرُورِ جِمَامٌ
 يَشُبُّ لَهَا، بَيْنَ الضُّلُوعِ، ضِرَامٌ
 دُمُوعٌ، كَمَا حَانَ الْفَرِيدَ نِظَامٌ
 إِذَا هَزَّتْ، لِلْحَطْبِ الْمَلِيمِ، حُسَامٌ
 أَطَافَ بِهِ بِيضُ الْوُجُوهِ، كِرَامٌ
 سَقَامٌ، بَرَى الْأَجْسَامَ مِنْهُ سَقَامٌ
 إِذَا اهْتَرَّتْ مِنْهُ مَعْطِفٌ وَقَوَامٌ
 سُلَافًا، كَأَنَّ الْمِسْكَ مِنْهُ خِتَامٌ
 بِسُقْيَا ضَعِيفِ الطَّلِّ، وَهُوَ رَهَامٌ
 فَاسْـَٔدْنَا، وَالْحَادِثَاتُ نِيَامٌ
 وَلَا دُمٌّ، مِنْ ذَلِكَ الْحَبِيبِ، ذِمَامٌ

Kucak dolusu selam olsun benden bal tadındaki misk kokulu pınara, selam olsun Akik Vadisi'ne de!

Hala bir ışıltı var Rusafe'nin her yanında gülümseyen çiçeklerde, üzerlerine gözyaşı dökerken bulutlar

Oralar gölgelerinde eğlenmemiz için bize sürekli şarap sunulan cümbüş yerleriydi

Yaşam bahçelerinin yemyeşil, ışıl ışıl dalgalandığı, mutluluk sularının gürül gürül aktığı zamanlarda

Şayet o dönemimiz uzaklaştıysa benden, bir özlemle tutuşur o günler için ateş yüreğimde

Hatırladım orda geçen günlerimi, inci dizisi çözülmüş gibi akıverdi gözyaşlarım birden

Hatırladım yıldız gibi parlak yüzlü topluluğun sohbetini, tehlike anında çekilmiş bir kılıç gibiydi hepsi

Parlak yüzlü saki dolaştırdığında şarabı aralarında, ak yüzlü soylu kişiler onu dolaştırırdı bakışlarında

Kara gözlü durgun bakışlıydı saki, hasta ederdı baygın bakışlarıyla bedenleri

Onun boynu ve endamı salındığında, ban dalı var sanırsın giysisinin içinde

Düşmanlara inat sevgisinden bir şarap sunardı, sanki misk ile mühürlenmişti şarabı

İşte onun hatırına hayır dua ederim Kurtuba'ya, yağsın diye yağmur orya hep çiğ hafifliğinde

Orası aşkı terennüm ettiğimiz yerdı, içinde mutlu ederdı bizi kötülükler uykuya çekildiğinde

Ne bir kınama geldi bize o güzel gecelerden, ne de bir yergi ulaştı bize o güzel sevgiliden²⁴⁷

İbn Zeydün'un vatan şiirlerinden biri de yine Kurtuba'yı ve orada geçen günlerini anımsayarak yazdığı muvaşşahıdır.²⁴⁸ Bu uzun muvaşşahın bazı bölümlerinde şair vatanını şöyle betimliyor:

سَمَى جَنَابَاتِ الْقَصْرِ صَوْبُ الْعَمَائِمِ
وَعَتَى عَلَى الْأَعْصَانِ وَزُقُ الْحَمَائِمِ
بِقُرْطَبَةَ الْعَرَاءِ دَارِ الْأَكْرَامِ
بِلَادٍ بِهَا شَقُّ الشَّبَابِ تَمَائِمِ
وَأُنْجَبِي قَوْمٌ هُنَاكَ كِرَامِ

²⁴⁷ İbn Zeydün Ebu'l-Velid Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. Ğâlib el Mahzûmî el-Endelüsî *Dîvânü İbn Zeydün*, Thk. Yusuf Ferhât, Dâru'l-Kutubi'l-'Arabî, Beyrut 1994, 274-275; Nevzat H.Yanık, *İbn Zeydün Hayatı Edebî Kişiliği ve Eserleri*, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No:273, Erzurum 2001, 69.

²⁴⁸ Muvaşşah: Endülüs'te ortaya çıkan bir şiir türüdür. Vişâh kelimesinden türeyen muvaşşah kelimesi iki temel sanat unsurunu taşıyan şiir anlamına gelir. Dönüşümlü olarak birbirini izleyen uzun beyitler ile kısa bentler halinde iki temel unsurdan oluşur. Geniş bilgi için bkz. Ebû 'Ubeydillâh Muhammed b. 'İmrân b. Musa b. Saîd el-Merzûbânî el-Horasânî el-Bağdâdî, *el-Muvaşşah fi Me'âhizi'l-'Ulemâ 'ale's-Şu'arâ*, Thk. Muhammed Huseyn Şemsuddîn, Daru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut 1995, 3-13.

وَيَوْمَ بِجُؤَيْبِ الرُّصَافَةِ مُبْهَجٍ
 مَرَرْنَا بِرَوْضِ الْأَقْحُوَانِ الْمُدْبَجِ
 وَقَابَلْنَا فِيهِ نَسِيمَ الْبَنْفَسِجِ
 وَلَاخَ لَنَا وَرْدٌ كَحَدِّ مُصْرَجِ
 نَرَاهُ أَمَامَ النَّوْرِ وَهُوَ إِمَامٌ

Sulasın sarayın çevresini bereketli yağmurlar

Şakısın dallarda yeşilimsi kumrular

Soyluların yurdu şanlı Kurtuba

Bir kent ki gençlik nazarlıklıklarımı orada çözdü

Soylu bir kavim benim gibi bir çocuğa orada sahip oldu

Cevfiyyu'r-Rusâfe'de nice neşeli gün vardı

Uğrardık rengârenk papatya bahçesine

Menekşenin meltemi orda eserdi yüzümüze

Allanmış bir yanak gibi gül göründü bize

İmam gibi görürdük onu çiçeklerin önünde²⁴⁹

İbn Zeydûn'un şair kişiliği, kültür ve tabiat çevresi ile şekillenen şiirleri Endülüs kültürünün ve tabiatının özellikle de Kurtuba'nın bir aynası olmuştur.²⁵⁰

Şair muvaşşahasının son kısmında ise vatanı Kurtuba'ya aşk derecesinde duygular ile selamını ileterek şöyle diyor:

فَقُلْ لِرِمَانٍ قَدْ تَوَلَّى نَعِيمُهُ
 وَرَثَتْ عَلَى مَرِّ اللَّيَالِي رُسُومُهُ
 وَكَمْ رَقٌّ فِيهِ بِالْعَشِيِّ نَسِيمُهُ
 وَلَاخَتْ لِسَارِي اللَّيْلِ فِيهِ نُجُومُهُ
 عَلَيَّكَ مِنَ الصَّبِّ الْمَشُوقِ سَلَامٌ

²⁴⁹ İbn Zeydûn, 268-272.

²⁵⁰ Yanık, 26.

Söyle, o nimetleri bize sırt dönen zamana
 Gecelerin geçişinin izlerini sildiği zamana
 Nice kez akşamüstü meltemi inceden esen zamana
 Yıldızları gece yolcusu için görünen zamana
 Özlemle dolu aşığından bir selam olsun sana²⁵¹

Kurtuba'yı terk etmek zorunda kalan Ebu'l Kasım 'Âmir b. Hişâm²⁵² ise vatanına öylesine derin hisler ile bağlıdır ki her iki dünyanın kurtuluşunu elde etmeyi isteyen kişi için en uygun yerin Kurtuba toprakları olduğunu söyleyecek kadar aşkın bir şekilde duygularını dile getirerek şöyle demiştir:

كَمْ ذَا تُحَاوِلُ نَسْلاً عِنْدَ عَيْنَيْنِ	يَا مَنْ يُزَيِّنُ لِي التَّرْحَالَ عَنْ بَلَدِي
مَنْ شَاءَ يَظْفُرُ بِالْأُتْيَا وَبِالْدِينِ	وَأَيْنَ يَعْدِلُ عَنْ أَرْحَاءِ قُرْطَبَةَ
حَفَّتْ بِشَطِئِهِ أَلْفَاؤُ الْبَسَاتِينِ	فُطِرَ فَسِيحٌ وَهَمَّرَ مَا بِهِ كَدْرٌ
وَأَنَّ مَالِي فِيهِ كَنْزٌ قَاوُونَ	يَا لَيْتَ لِي عُمَرُ نُوحٍ فِي إِقَامَتِهَا
بِ الرِّاحِ نَهْبًا وَوَصَلَ الْحُرْدِ وَالْعَيْنِ	كَيْلَاهُمَا كُنْتُ أَفْنِيهِ عَلَى نَشْوَا
وَأَنَّ حَظِّي مِنْهَا حَظٌّ مَعْبُونٌ	وَأَمَّا أَسْفِي أَيْ أَهْيِمُ بِهَا
لَهُ وَقَدْ حَازَهُ مَنْ قَدَرَهُ دُونِي	أَرَى بَعِينِي مَا لَا تَسْتَطِيعُ يَدِي
لَمَّا رَأَى الرِّزْقَ فِيهِ لَيْسَ يُرْضِينِي	يَا أَمْرِي أَنْ أَحْتَّ الْعَيْسَ عَنْ وَطَنِي
فَلَوْ تَرَحَّلْتُ عَنْهُ حَلَّهُ دُونِي	نَصَحْتُ لَكِنَّ لِي قَلْبًا يُنَازِعُنِي
فُودُ الْأَمَانِي وَطَوْرًا فِيهِ تَعْصِينِي	لَأَلْزِمَنَّ وَطَنِي طَوْرًا تُطَاوِعُنِي

Ey yurdumdan göç etmeyi bana süslü gösteren, iktidarsız kimseden nasıl çocuk sahibi olmasını istersin

Nereye gider Kurtuba diyarından? Hem dünyayı hem dini kazanmayı dileyen

Engin bir yurttur asla bulanıklaşmayan bir nehir vardır, sık ağaçlı bahçeler ırmağın iki kıyısını kuşatmıştır

²⁵¹ İbn Zeydûn, 268-272.

²⁵² 'Âmir b. Hişâm b. Abdullah b. Hişâm el-Ezdî el-Kurtubî (ö.1158-1226) , Endülüslü şair ve yazardır. Geniş bilgi için bkz. Kâmil Selmân el-Câbüri, *Mu'cemu'l 'Udebâi mine'l- 'Asri'l Câhiliyyi hatta Sene 2002*, Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, III/286.

Keşke Nuh kadar ömrüm olaydı kalaydım orada ve malımda da olaydı Karun'un hazineleri

*Ömrüde malıda şarab nûş etme ve güzel gözlü dilberler uğruna talan ederdim
Benim tek üzüntüm şu ki ben ona çok düşkünüm, ondan nasibime düşünde mahrumiyettir benim*

Elimin ona yetmediğini gözümle görüyorum, benden gayrı gücü yeten elde etmişken onu

Oradaki rızkın beni memnun etmediğini görünce Ey bana develerimi sürüp vatanımdan ayrılmamı emreden!

Öğüt verdin ancak benimle çekişen bir kalbim var, ben oradan göç etsem yerleşecekti ona benden başkası

Ben kesinlikle yurduma bağlı kalacağım, kimi zaman arzuların atlarının bana itaat ettiği kimi zamanda isyan ettiği yurdumdan ayrılmayacağım.²⁵³

İbn 'Atiyye²⁵⁴ ise Kurtuba'ya veda ederken Endülüs'ün bu güzel şehri için iyi niyetlerini şöyle dile getiriyor:

أَسْتَوْدِعُ اللَّهَ أَهْلَ فُرْطُبَةَ حَيْثُ وَجَدْتُ الْحَيَاءَ وَالْكَرَمَا
وَالْجَامِعَ الْأَعْظَمَ الْعَتِيقَ وَلَا زَالَ مَدَى الدَّهْرِ مَأْمَنًا حَرَمَا

*Kurtuba ahalisini Allah'a emanet ediyorum, hayâ ve cömertliği bulduğum kenti
Tarihi Ulucami de dünya durdukça, güvenli ve korunmuş olsun²⁵⁵*

İbn 'Atiyye'ye ait olan başka bir şiirde ise şair Kurtuba'nın dört özelliği sebebiyle diğer şehirlerden üstün olduğunu dile getirir ve bu özellikleri şöyle sıralar:

بِأَرْبَعِ فَاقَاتِ الْأَنْصَارِ فُرْطُبَةَ مِنْهُنَّ قَنْطَرَةُ الْوَادِي وَجَامِعُهَا
هَاتَانِ ثِنْتَانِ وَالرَّهْرَاءُ ثَالِثَةٌ وَالْعِلْمُ أَعْظَمُ شَيْءٍ وَهُوَ رَابِعُهَا

²⁵³ el-Makkarî, I/543.

²⁵⁴ Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Ğırnâtî el-Endelusî (ö. 541/1147), “*el-Muharriru'l-Vecîz fî Tefsîri Kurâni'l-'Azîz*” adlı tefsirin müellifi Endülüslü müfessir ve kadıdır. Geniş bilgi için bkz. İbn 'Atiyye Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlib b. Abdirrahman b. Gâlib el-Muhâribî el-Ğırnâtî el-Endelusî, *Fihrisu İbn 'Atiyye*, Thk. Muhammed Ebu'l-Ecfân-Muhammed ez-Zâhî, Daru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1983, 9-10.

²⁵⁵ el-Makkarî, I/616.

Dört bakımdan Kurtuba diğer şehirlerden üstündür, Onlardandır; Vadinin kemerli köprüsü ve camii

*Bunlar ikisi, ez-Zehrâ sarayı üçüncüsüdür, en değerli olan ilim ise dördüncüsüdür*²⁵⁶

Şairin beyitlerinden anlaşılacağı üzere Kurtuba mimarî özellikleri, coğrafi konumu ve simgelerinden biri olan camii ile ediplerin gönlünde taht kurmayı başarmıştır. Kurtuba'nın önemli bir ilim merkezi oluşu ise diğer şehirlere üstün tarafları arasındaki en önemli özellik olarak dikkat çekmektedir.

5.4.3. Belensiye (Valencia)

Endülüs Araplarının Belensiye olarak isimlendirdikleri beş asır İslam hâkimiyetinde kalan bugün ise Valencia adıyla anılan İspanya'nın üçüncü büyük şehridir. Ormanlar ve nehirler ile çevrili denize kıyısı olan 'toprak şehri' olarak bilinen tabiat harikası coğrafyaya sahip bir şehirdir.²⁵⁷ Romalılar tarafından, m.ö. 138 yılında İspanya'nın doğusundaki Turia veya Guadalaviar nehri (Vâdi'l-Ebyâr) kıyısında askeri garnizon olarak kurulmuştur. Akdeniz sahiline dört km. uzaklıkta olup ülkenin pamuk, pirinç, mısır, sebze ve meyve başta olmak üzere çeşitli tarım ürünlerinin yetiştirildiği en verimli topraklara sahip şehirlerinden biridir.

Belensiye Kurtuba'dan iki yıl sonra Aragon Kralı I. Jacques tarafından ele geçirilerek Hristiyan topraklarına katılmıştır. (1238) Bundan sonra halkın büyük bir kısmı Hristiyan hâkimiyeti altında yaşamaya devam etmiştir. Ancak Müslümanlar yoğun baskı ve zulme maruz kalarak Hristiyan olmaya zorlanmışlardır. Dinlerini değiştirmeyenler ise zamanla sürgün edilmiştir. O dönemde Belensiye ve çevresinde yaşayan Müslümanların sayısının yüz binden fazla olduğu ifade edilmektedir.

İslam hâkimiyeti sırasında Belensiye'de çok sayıda bilgin ve düşünür yetişmiştir. İbnu'l-Ebbâr ve Ebu'l-Mutarriif b. 'Umeyre bunlar arasındadır.²⁵⁸

²⁵⁶ el-Makkarî, I/153.

²⁵⁷ er-Rûmî, I/490.

²⁵⁸ İbrahim Harekât, "Belensiye", *DİA*, 1992, V/404-405.

Endülüs şehirlerinin arasında tabiat güzelliği ile göze çarpan ve belki de güzelliği şiirlerde en çok dile getirilen kenti Belensiye'dir. İbnu'z-Zekkâk'ın²⁵⁹ ilk mısraının birinci şatırında Hâkka suresinin 22. âyeti kerimesi olan *بِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ* “Yüksek bir cennettir” âyetinden, ikinci şatırında ise yine aynı surenin 23. âyeti kerimesi olan *فُطُوفُهَا دَانِيَةٌ* “Onun meyveleri sarkar” âyetinden, İkinci mısraısının ilk şatırında ise İnsan suresinin 18. âyeti kerimesi olan *عَيْنًا فِيهَا تُسَمَّى سَلْسَبِيلًا* “Orada bir pınar ki ona ‘Selsebil’ adı verilir” âyetinden, ikinci şatırında ise Ğaşiye suresi 12. âyeti kerimesi olan *فِيهَا عَيْنٌ جَارِيَةٌ* “Orada akan bir kaynak vardır” âyetinden iktibas yaparak kaleme aldığı şiirinde şair, Belensiye kentini şöyle tasvir eder:

بَلَسِيَّةٌ جَنَّةٌ عَالِيَةٌ ظِلَالُ الْمُطُوفِ بِهَا دَانِيَةٌ
عُيُونُ الرَّحِيقِ مَعَ السَّلْسَبِيلِ وَعَيْنُ الْحَيَاةِ بِهَا جَارِيَةٌ

Belensiye yüce bir cennettir, meyvelerinin gölgesi yere sarkmıştır

Halis şarabın pınarları selsebil²⁶⁰ ile beraberdir, hayatın pınarı orada akmaktadır²⁶¹

İbn Ğâlib Ebû Abdullah er-Rusâfi²⁶² ise Belensiye’yi, bütün incilerin üzerinden gerdanlık misali ırmaklar şeklinde aktığı, Allah’ın gençliğin kaynağından ömür bahşettiği ve özenerek yarattığı eşi bulunmaz bir zebercede benzetir ve şöyle der:

بَلَسِيَّةٌ تِلْكَ الرَّزْجَدَةُ الَّتِي تَسِيلُ عَلَيْهَا كُلُّ لَوْلُؤَةٍ هَرًّا
كَأَنَّ عَرُوسًا أَبَدَعَ اللَّهُ حُسْنَهَا فَصَّيْرَ مِنْ شَرْخِ الشَّبَابِ لَهَا عُمْرًا
تُؤَبِّدُ فِيهَا شَعَشَعَانِيَةَ الضُّحَى إِذَا ضَا حَكَ الشَّمْسُ الْبَحِيرَةَ وَالنَّهْرًا
تَرَا جَمَّ أَنْفَاسِ الرِّيَّاحِ بِزَهْرِهَا نُجُومًا فَلَا شَيْطَانَ يُقْرِئُهَا دَعْرًا
هِيَ الدُّرَّةُ الْبَيْضَاءُ مِنْ حَيْثُ جِئْتَهَا أَضَاءَتْ وَمَنْ لِلدَّرِّ أَنْ يُشْبِهَ الْبَدْرًا

²⁵⁹ Ali b. ‘Atiyyetillah b. Mutarrâf Ebu’l-Hasen el-Lahmî (ö.1507), İbnu’z-Zekkâk adı ile bilinen Endülüslü şairdir. Geniş bilgi için bkz. Ali b. ‘Atiyyetillah b. Mutarrâf Ebu’l-Hasen el-Lahmî, *Divanu İbni’z-Zekkâk el-Belensî*, Thk. ‘Afife Mahmûd, Dâru’s-Sekâfe, Beyrut1964, 27-28.

²⁶⁰ Cennetin pınarlarından birinin ismi veya sıfatıdır. Kur’an’da, “Onlara orada zencefil karışumlu bir kadehten içirilir; (içerisindeki) orada selsebil diye isimlendirilen bir pınardandır.”, mealindeki ayette geçer. (İnsan, 76/17-18), Geniş bilgi için bkz. Lütfullah Cebeci, “Selsebil”, *DİA*, 2009, XXXVI/447-448.

²⁶¹ er-Rûmî, I/490.

²⁶² Ebû Abdillâh Muhammed b. Gâlib er-Reffâ‘ er-Rusâfi el-Belensî (ö.572/1177), Endülüslü şair ve yazardır. Geniş bilgi için bkz. Lisânu’d-Dîn el-Hatîb, *el-İhâta fî Ahbâri Ğirnata*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 2003, II/515.

Belensiye öyle bir zebercettir ki akar üzerinden bütün inciler nehir gibi

Allah'ın gençliğin baharından ömür verdiği överek yarattığı bir gelin sanki

*Kuşluk vaktinin ışıltuları orada ebedi kılınmış, güneş, göl ve ırmakla
güdüştüğünde*

*Rüzgârın solukları çiçekler ile yıldızlar gibi karışınca, artık ona hiçbir şeytan
yaklaşamaz korkudan*

*O beyaz bir incidir nereden gelsem aydınlatır, kimin var ki dolunaya benzeyen
incisi²⁶³*

İbnu'l-Ebbâr el-Belensî²⁶⁴ ise memleketindeki ay tutulmasını tasvir ederken ileride
Endülüs diyarının başına gelecek felaketleri öngörmüş gibidir:

أَمْ تَرِ لِلْحُسُوفِ وَكَيْفَ أَوْدَى بَبَدْرِ التَّمِّ لَمَاعِ الضِّيَاءِ
كَمِرَّةٍ جَلَاهَا الصَّقْلُ حَتَّى أَنَارَتْ نَمَّ زُدَّتْ فِي غَشَاءِ

Görmedin mi ay tutulmasını? Işıklar saçan dolunayı nasıl yok ettiğini?

*Ortalığı aydınlatacak kadar cilanın parlattığı bir ayna gibi cilalanmış sonra bir
kabın içine geri konmuştur²⁶⁵*

Bir başka şiirinde ise İbnu'l-Ebbâr Belensiye'nin güzel bahçelerini ziynetlerine
bürünmüş bir gelin gibi tasvir eder:

وَرُبَّ حَدِيقَةٍ بَرَزَتْ عَرُوسًا فَتَوَجَّهَهَا وَطَوَّقَهَا الْعَمَامُ
يُشْتَقُّ بِجَدُولٍ فِيهَا عَدِيرٌ كَمَا يُنْضَى عَلَى دِرْعِ حُسَامٍ

*Gelin gibi görünen nice bahçeler vardır, onları taçlandırır ve kolye takar
bulutlar*

²⁶³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ğâlib er-Rusâfi el-Belensî, *Divanu er-Rusâfi el-Belensî*, Thk. İhsan Abbâs, Dâru's-Şurûk, Beyrut 1983,70; Ebû Abdillâh b. Ebî Bekr b. 'Asker b. Hamîs, *Meila 'i'l-Envâr ve Nuzhetu 'l-Besâir ve 'l-Ebsâr*, Thk. Abdullâh el-Murâbit et-Terğîbî, Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, Beyrut 1999, I/99.

²⁶⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Bekr b. Abdillâh b. Abdirrahmân b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kudâi el-Belensî (ö. 658/1260), Endülüs'e yerleşen Kudâa' kabilesine mensup Hadis âlimi, yazar, şâir, tarihçi ve kâtiptir. Geniş bilgi için bkz. ez-Ziriklî, I/233.

²⁶⁵ Ebû Abdillâh Muhammed İbnu'l-Ebbâr el-Kudâi el-Belensî, *Dîvânu İbni'l-Ebbâr*, Thk. Abdusselam el-Harrâs, Vizâratu'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, Fas, 1999, 54; es-Suyûtî, *el-Muhâdarât ve 'l-Muhâverât*, Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, Beyrut 2003, I/399.

*Sanki kalkanın üzerine bir kılıç çekilmiş gibi, orada göl bir arkla bölünür*²⁶⁶

İbnu'z-Zekkâk'a ait olan başka bir şiirde ise şair, Belensiye'ye karşı duyduğu derin hisleri, kenti güzel bir kıza benzeterek tasvir eder:

إِنَّ بَلَنْسِيَةَ كَاعِبٌ وَمَلْبَسُهَا السُّنْدُسُ الْأَخْضَرُ
إِذَا جِئْتَهَا سَتَرَتْ وَجْهَهَا بِأَكْمَامِهَا، فَهِيَ لَا تَظْهَرُ

Belensiye tazecik bir kızdır, giysisi yeşil çiçekli atlastır

*Varınca yanına yenleriyle, örter yüzünü görünmez onlar*²⁶⁷

İbnu'z-Zekkâk el-Belensî memleketini gönlünde koyduğu yeri anlatırken yurdunun güzelliğine en büyük şahidin yine yurdunun kendisi olduğunu ve Belensiye kentinin tabiat güzellikleri üzerine düşünüldüğü takdirde kentin yeryüzündeki en güzel memleket olduğunun anlaşılacağını dile getirir:

بَلَنْسِيَةَ إِذَا فَكَّرْتَ فِيهَا وَفِي آيَاتِهَا أَسْنَى الْبِلَادِ
وَاعْظُمُ شَاهِدِي مِنْهَا عَلَيْهَا بِأَنَّ جَاهَهَا لِلْعَيْنِ بَادِ
كَسَاهَا رَبُّنَا دِيَاجَ حُسْنِ لَهُ عِلْمَانِ مِنْ بَحْرِ وَوَادِ

Belensiye kenti, -güzellikleri ve simgeleri hakkında düşünürsen- kentlerin en güzelidir

Benim kendisinden kendine göstereceğim en büyük şahidim güzelliğinin gözler önüne serilmesidir

*Rabbimiz onu giydirmiştir güzellik ipeğinden, iki simgesi vardır denizden ve vadiden*²⁶⁸

Belensiye'deki karışıklıklardan sonra vatanını terk etmek zorunda kalan şair İbn Lebbûn'un²⁶⁹ mısralarında dile getirdiği duygular ise Endülüs coğrafyasının vatan olarak kabullenildiğini gösterir niteliktedir. Şairin vatan topraklarına aidiyet duygusu o kadar güçlü ve köklüdür ki yurdundan ayrılışının acısı ile hasretini dindirmek ve gönlünü

²⁶⁶ İbnu'l Ebbâr, 295.

²⁶⁷ İbnu'z-Zekkâk, 18; el-Hamevî, I/491.

²⁶⁸ İbn Zekkâk, 48-49.

²⁶⁹ Ebû İsa Lebbûn b. Abdilazîz b. Lebbûn (ö.1085), Ebubekir b. Abdilazîz döneminde Belensiye 'de kadılık ve vezirlik yapmıştır. Tuleytula (Toledo) da hüküm süren Benî Zi'n-Nûn emirliğinin hâkimi Yahya b. Zi'n-Nûn'un yakın arkadaşı ve veziridir. Geniş bilgi için bkz. Usame Abdulhamîd Huseyn es-Sâmarrâî, *Târîhu'l-Vizâre fî Endelus*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2012, 236.

huzura kavuşturmak için başka diyarlara gitmeyi arzulamaktadır. Vatanının içine düştüğü durum yüzünden ölüme razı olacağını ifade etmektedir:

لَأَشْفِي نَفْسِي أَوْ أَمُوتَ بِدَائِي	دَرُونِي أَجِبْ شَرْقَ الْبِلَادِ وَعَزَّيْهَا
وَعَظْمٌ وَلَكِي عِقَابُ سَمَاءِ	فَلَسْتُ كَكَلْبِ السُّوءِ يُرْضِيهِ مَرِيضٌ
شَدَّدْتُ إِلَى أُخْرَى مَطِيَّ إِبَائِي	وَ كُنْتُ إِذَا مَا بَلَدَةٌ لِي تَنَكَّرْتُ
وَ صَمَّمْتُ لَا أُصْغِي إِلَى النَّصْحَاءِ	وَ سِرْتُ وَلَا أَلْوِي عَلَى مُتَعَدِّرٍ
صَبَاحًا وَفِي غَرْبِ أَصِيلِ مَسَاءِ	كَشَمْسٍ تَبَدَّتْ لِلْعُمُودِ بِمَشْرِقِ

Bırakın beni dolaşayım ülkenin doğu ve batısını, iyileştireyim kendimi yâda derdimle öleyim

Kötü bir köpek gibi değilim, barınağa ve bir parça kemiğe razı olan aksine gökyüzününün kartalıyım

Gözüme hor görünürse bir belde, sürerim gurur atımı bir diğerine

Özür dileyenlere aldırış etmeden çekip gittim, öğüt verenlere kulak asmamaya karar verdim

*Bir güneş gibi; sabah doğuda, akşamüstü ise batıda gözlere görünen*²⁷⁰

Vatanından gelen haberleri gözleyen, çölün güzel kokmasını bile yurdundan esen rüzgârlara bağlayan ve içindeki vatan hasretini dindirmek için dostlarından vatandan bahsetmelerini isteyen er-Rusâfi el-Belensî ise duygularını şöyle ifade ediyor:

وَمَا لِرُؤُوسِ الرِّجْلِ قَدْ رَنَّتْ سَكْرًا	حَلِيلِيَّ مَا لِلْبَيْدِ قَدْ عَبَقَتْ نَشْرًا
أَمْ الْقَوْمُ أَجْرُوا مِنْ بَلَسِيَّةٍ ذِكْرًا	هَلِ الْمِسْكُ مَفْتُوحًا بِمَدْرَجَةِ الصَّبَا
حَدِيثٌ كَبِيرٌ الْمَاءِ فِي الْكَبِدِ الْحَرَّى	حَلِيلِيَّ عُوْجًا بِي عَلَيْهَا فَإِنَّهُ

Dostlarım ne oluyor çöle, güzel koku yayılmış? Ne oluyor kervanbaşlarına sarhoşluktan yalpalıyor?

Aşk yollarına misk kokusu mu karışmış? Yoksa bu topluluk Belensiye 'den haber mi getirmiş?

²⁷⁰ er-Rusâfi el-Belensî, 67; Ebu'l-Hasen Ali b. Bessâm eş-Şenterînî, ez-Zehîra fî Mehâsini Ehli'l-Cezîra, Thk. İhsan Abbas, Dâru's-Sekâfe, Beyrut 1998, I/108; Goran, 169.

*Dostlarım! Yönümü Belensiye'ye çevirin, zira yanan ciğerdeki soğuk su gibidir bir söz*²⁷¹

Vatan topraklarının dışında aradığını bulamayan şair, şiirine Belensiye kentinin tabiat güzelliklerini anlatarak devam etmiştir. Genel olarak şiirlerde gül ve yanak benzetmesi kullanılırken şairin sözlerinin devamında kent bitkilerini yanağa benzetmesi memleketinin bitkilerinin onun gözünde gül kadar kıymetli olduğunu vurgulamak içindir. Şair şöyle devam eder:

نُبَاتٌ كَأَنَّ الْخَدَّ يَحْمِلُ نُورَهُ	تُحَالُ الْجَيْنَا فِي أَعَالِيهِ أَوْ تَبْرًا
وَمَاءٌ كَتَرَصِيعِ الْمَجْرَةِ جَلَلَتْ	نَوَاحِيَهُ الْأَزْهَارُ وَاشْتَبَكْتَ زَهْرًا
أَنْيَقُ كَرَيَّانِ الْحَيَاةِ الَّتِي حَلَّتْ	طَلِيقٌ كَرَيَّانِ الشَّبَابِ الَّذِي مَرَّ
وَقَالُوا: هَلِ الْفِرْدَوْسُ مَا قَدْ وَصَفْتَهُ؟	فَقُلْتُ: وَمَا الْفِرْدَوْسُ فِي الْجَنَّةِ الْأُخْرَى

Adeta yanağın çiçeklerini taşıdığı bir bitki örtüsü vardır, sanırsın üstlerinde gümüş ya da altın parıltıları vardır

Samanyolunu andıran bir su var ki onun çevresini bezetmiş ve birbirine karışmış çiçekler

Geçip giden hayatın en bereketli çağındaki gibi latif, geçip giden gençliğin baharındaki gibi özgür

*Dediler: 'Firdevs cenneti mi tarif ettiğin?' Dedim: 'Bu Firdevs başka cennette değil'*²⁷²

Şairin, mısralarından anlaşılacağı üzere kent tabiat güzellikleriyle kurduğu bağ, Firdevs Cenneti'yle doğayı karşılaştıracak kadar kuvvetlidir. Bu durum, Endülüs coğrafyasının Müslümanlarda vatan bilinci oluşturması sürecinde, etkin bir rol oynadığının kanıtı kabul edilebilir.

5.4.4. Gırnata(Granada)

²⁷¹ Ebû Abdillâh Zu'l-Vizâreteyn Lisânuddîn Muhammed b. Abdillâh b. Saîd es-Selmânî el-Vâşî'l-Asl el-Endelusî el-Ğırnatî Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta fî Ahbâri Ğırnata*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003, II/357.

²⁷² er-Rusâfî el-Belensî, 69; el-Endelusî, II/358.

Endülüs'ün en uzun süre Müslüman hâkimiyetinde kalan, Zîrîler ile Nasrîler'e Başkentlik yapan kentidir Gırnata. Sierra Nevada dağının kuzeybatı eteklerinde, Genil (Şenil) ırmağı ve Darro çayının her iki yakası boyunca uzanan ve deniz seviyesinden 689 m. yükseklikte kurulmuş bir yerleşim merkezidir. Bugün Grenada olan şehrin ismi Müslümanlar tarafından Gırnâta, Garnâta ve bazen da Agarnâta biçiminde telaffuz edilmiştir. Gırnata ismi 'Nar' anlamına gelmektedir. Endülüslüler bu şehri doğal güzelliği sebebiyle bu şekilde isimlendirmiştir.²⁷³

el-Makkarî Seyyah İbn Battûta'nın²⁷⁴ Endülüs topraklarına vardığı zaman Gırnata ile ilgili şu gözlemleri aktardığını nakletmektedir: “*Gırnata Endülüs diyarının temelidir. Şehirlerinin arasında bir gelin gibidir. Gırnata'nın bir benzeri daha dünya da yoktur. Kırk mil çapında bir alana yerleşmiş, içinden meşhur Şinil (Genil) ve daha birçok sayıda akarsuyun geçtiği çok sayıda bahçe, bağ ve sarayın bulunduğu, su kaynaklarının bolca yer aldığı eşsiz bir diyardır.*”²⁷⁵

Endülüs'ün diğer şehirleri gibi doğal güzellikleri ve sembol yapılarıyla şairlerin gönüllerinde taht kuran Gırnata'yla ilgili İbn Zumrek²⁷⁶ şöyle diyor:

لَكِنَّهُ يُبْرِئُ الْعَلِيلِ	نَسِيمٌ غِرْنَاطِيَّةٍ عَلِيٍّ
وَرَشْمُهُ يَنْقَعُ الْعَلِيلِ	وَرَوْضُهَا زَهْرُهُ بَلِيٍّ

مُبَاكِراً رَوْضَهُ الْعَمَامِ	سَقَى بِنَجْدِ رَبِّي الْمُصَلَّى
تَبَسَّمَ الزَّهْرُ فِي الْكِمَامِ	فَجَفْنُهُ كَلَّمَا اسْتَهَلَّ
وَجَرَدَ النَّهْرُ عَنِ حُسَامِ	وَالرَّوْضُ بِالْحُسْنِ قَدْ بَجَلَّى

يَحْسُنُ فِي رَنْعِهِ الْمَقِيلِ	وَدَوَّحَهَا ظِلُّهُ ظَلِيلِ
يَلْعَبُ بِالصَّارِمِ الصَّقِيلِ	وَالْبَرْقُ وَالْجَوُّ مُسْتَطِيلِ

²⁷³ el-Hamevî, IV/195.

²⁷⁴ Ebû Abdillâh Şemsuddîn (Bedruddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Levâtî et-Tancî (ö. 770/1368), Ortaçağ'ın en büyük müslüman seyyahıdır. Geniş bilgi için bkz. İbn Battûta, *Rihletu İbn Battûta Tuhfetu'n-Nuzzâr fi Ğarâibi'l-Emsâr ve 'Acâ'ibi'l-Esfâr*, Thk. Muhammed Abdulmun'im 'Uryân-Mustafa el-Kassâs, Dâru İhyâi'l-'Ulûm, Beyrut 1987, 13-14.

²⁷⁵ el-Makkarî, I/176.

²⁷⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b. Muhammed b. Zumrek es-Sureyhî (es-Sarihî) el-Ġirnadî (ö. 798/1395), Endülüslü vezir, kâtip ve şairdir. Geniş bilgi için bkz. ez-Ziriklî, VII/154.

عَقِيلَةٌ تَأْجُهَا السَّيِّكَةُ تُطِلُّ بِالْمَرْقَبِ الْمُنِيفِ
كَأَنَّهَا فَؤْقُهُ مَلِيكَةُ كُرْسِيُّهَا جَنَّةُ الْعَرِيفِ

*Gırnata'nın meltemi hastadır, ancak hastalara şifa verir
Bahçeleri çiçekleri sulaktır, içmesi susayanı kandırır*

*Neciddeki Musalla tepesinin yamacındaki bahçesini, erken saatte bulutlar suladı
Göz kapaklarını her açışında, gülümsedi çiçekler tomurcuklarında*

Bahçeler güzellikle bezenmiş, nehir de kılıcını sıyırmış

Ulu ağaçları gölge barındırır, konaklarında hoş olur kaylûle²⁷⁷

Şimşek ve hava boylu boyunca uzanır, her ikisi de parlak kılıçla oynar

*Gırnata iffetli bir kadındır tacı ise, yüce bir gözetleme yerinden aşağı bakan es-
Sebîke'dir*

Sanırsın onun üzerinde bir kraliçe var, tahtı ise Cennetu'l – 'Arîfe^{278,279}

Ebu'l Fadl b. Şeref el-Kayrevânî²⁸⁰ ise Gırnata'nın bahçelerini çiçekli mantolarını giyinmiş kadınlara benzetmektedir. Memleketinin doğal güzellikleri sebebiyle âdeta cennet gibi olduğunu ancak Endülüs topraklarına hâkim olan karışıklıklar sebebiyle bu

²⁷⁷ Arapça kayl masdarından türeyen kaylûle ve kâile; Öğle sıcaklığının şiddetli olduğu gün ortasında uyuma anlamına gelir. Kaylûle yapılan yere mekîl (mekâl) denilir. Geniş bilgi için bkz. İbn Manzûr, XXII/237.

²⁷⁸ Gırnata'da el-Hamrâ sarayının yaklaşık 1 km. yakınlarında bulunan Endülüs Gırnata Emirliğini idare eden Nasrî Hanedanın yazlık sarayıdır. Geniş bilgi için bkz. Marion Harney, *Gardens and Landscapes in Historic Building Conservation*, John Wiley & Sons Ltd, New Jersey, 2014, 67.

²⁷⁹ Muhammed b. Sarîhî el-Endelusi el-Ğırnadî, *Dîvânü İbn Zumrek*, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut 1998, 175; Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Yahya, Ebu'l 'Abbâs el-Makkarî et-Tilimsânî, *Ezhâru'r-Riyâz fî Ahbâri Kâdi 'İyâz*, Thk. Mustafa es-Saka, İbrahim el-İbyârî, Abdulazim Şelbî, Matbaâ'tu Lecneti't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr, Kahire 1939, II/180.

²⁸⁰ 'Ubeydullah Muhammed b. Ebi Saîd b. Şeref el-Cezâmi el-Kayrevânî (1067ö.), Kayrevan da doğmuş bir müddet sonra Endülüs topraklarına göç etmiş şair ve yazardır. Tuleytula(Toledo)'da vefat etmiştir. Geniş bilgi için bkz. ez-Ziriklî, /128.

cennet yurda giden bütün yolların düşman tehlikesi yüzünden cehennem gibi olduğunu dile getirir:

رِيَاضٌ تَعَشَّيْنَهَا سُؤْدُسٌ تَوَشَّيْتُمْ مَعَاطِفُهَا بِالرَّهْرِ
مَدَامُعُهَا فَوْقَ حَدِّي رُبِّي لَهَا نَضْرَةٌ فَتَنْتَ مَنْ نَظَرَ
وَكُلُّ مَكَانٍ بِهَا جَنَّةٌ وَكُلُّ طَرِيقٍ إِلَيْهَا سَقَمٌ

Orası ince atlasın âşık olduğu bahçelerdir, mantoları beyaz çiçeklerle bezenmiştir

Gözyaşları akar tepenin iki yanağının üzerinde, onun bir ışıltısı vardır bakanı büyüleyen

Oradaki her yer cennettir, oraya giden bütün yollar ise cehennemdir²⁸¹

Bir başka şiirinde ise; Gırnata'yı gelin gibi tasvir ederek Mısır, Şam ve Irak'ın, Gırnata'nın güzelliği karşılığında ancak mehir²⁸² olabileceğini söylemektedir:

غِرْنَاطَةُ مَا لَهَا نَظِيرٌ مَا مِصْرُ مَا الشَّامُ مَا الْعِرَاقُ؟
مَا هِيَ إِلَّا الْعَرُوسُ بُحْلَى وَتِلْكَ مِنْ جُمْلَةِ الْوَصَادِقِ

Gırnata 'nın yoktur dengi, Mısır değil Şam değil Irak değil!

O ancak göz kamaştıran bir gelindir, sayılanların hepsi onun mihridir²⁸³

Gırnata'nın meşhur doğal güzelliklerinden biri de Âş Vadisidir. Vâdi'l-Âşât şeklinde de isimlendirilir. Etrafı nehir ve bahçelerle sarılı tabiat harikası bir yerdir. Ebu'l-Hasen b. Nizâr²⁸⁴ Âş Vadisi'ni dizelerinde şöyle tasvir eder:

وَادِي الْأَشَاتِ يَهِيحُ وَجِدِي كَلَّمَا أَدَّكَرْتُ مَا قَضَّتْ بِكَ النَّعْمَاءُ
لِلَّهِ ظِلُّكَ وَالْهَجِيرُ مُسَلِّطٌ قَدْ بَرَدَتْ لَمَحَاتُهُ الْأَنْدَاءُ

²⁸¹ el-Makkarî, I/151.

²⁸² Sözlükte mehir (mehr) “ücret” mânasına gelir. Bir fıkıh terimi olarak evlilik esnasında ödenen parayı ifade etmektedir. Mehmet Akif Aydın, “Mehir”, *DİA*, XXVIII/389-391.

²⁸³ el-Makkarî, I/148.

²⁸⁴ Muhammed b. Ahmed b. Cafer b. Abdulhak b. Muhammed b. Cafer b. Muhammed b. Ahmed b. Mervân b. Hasan b. Nasr b. Nizâr Ebu Abdullah künyesi ile bilinen Gırnatalı şairdir. Geniş bilgi için bkz. Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb, III/177; Meryem Kâsım Tavîl, *Memleketu Ğırnata fî 'Ahdî Beni Zîrî'l-Berberî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye*, Beyrut 1994, 69.

*Âş Vadisi coşturuyor sevdami, hatırlattıkça sana bolca verilen nimetleri ben
Öğle sıcağı bastırılmışken Allah seni gölgelendirsin, sıcaklığında yağmurlar
serinletsin*²⁸⁵

Şair bir diğer şiirinde ise Âş Vadisi'nin diğer yerlere üstünlüğünü Hac ibadetine imkân varken Umre yapmanın tercih edilmesi durumu ile özdeşleştirmiştir:

فَحِصْنُهَا لَكَ أَمْنٌ وَرَوْضُهَا لَكَ فَرَجَةٌ
كُلُّ الْبِلَادِ سِوَاهَا كَعُمْرَةٍ وَهِيَ حَجَّةٌ

*Onun kalesi senin için emniyettir, bahçesi ise sana ferahlıktır
Ondan gayrı bütün ülkeler; O Hac iken Umre gibidirler!*²⁸⁶

Ebu Mutarref b. 'Umeyre²⁸⁷ ise Endülüs halkının, Müslüman olmayan yöneticilere itaat etmesine güvenmiş ve bu durumda artık vatanı sevmenin anlamsızlaştığını ifade ederek duygularını dizelerinde şöyle dile getirmiştir:

وَيَصُدُّنَا عَنْ ذَاكَ فِي أَوْطَانِنَا مَعَ حُبِّهَا ، التَّيْرُكَ الَّذِي فِيهَا تَوَى
حَسَنَاءُ طَاعَتُهَا إِسْتَقَامَتْ بَعْدَنَا لِعَدُونَا ، أَفَيَسْتَقِيمُ هَا أَهْوَى ؟

Vatanlarımızda iken sevmemize rağmen orada yerleşen şirk bizi ondan alıkoydu.

*O bir dilberdir ki bizden sonra düşmanlarımıza tam itaatkâr oldu, artık bundan sonra ona âşık olmak doğru olur mu ?*²⁸⁸

Ebu Mutarref, İspanyolların Endülüs şehirlerini teker teker işgal edip ele geçirmesi sebebiyle bir şehirden diğerine devamlı göç hâlinde olmalarından yakınarak şöyle der:

كَفَى حُزْنًا أَنَا كَأَهْلِ مُحْصَبٍ بِكُلِّ طَرِيقٍ قَدْ نَفَرْنَا وَنَفَرُ

*Üzüntü olarak bize tıpkı Muhasseb ahalisi gibi, yollara düşüp oradan oraya
göçmemiz yeter*²⁸⁹

²⁸⁵ el-Makkari, I/149.

²⁸⁶ el-Makkari, I/151.

²⁸⁷ Ebu'l-Mutarref Ahmet b. Abdullah b. Muhammed b. Huseyn İbn 'Umeyre el-Mahzumî (1258.ö), Endülüslü yazar ve tarihçidir. Belensiyede doğmuş, Gırnata'ya göç etmiş ve Tunus'ta vefat etmiştir. Geniş bilgi için bkz. ez-Zirikli, I/159.

²⁸⁸ el-Huseynî, 22.

²⁸⁹ el-Huseynî, 23.

Ebû Zeyd el-Fazâzî el-Kurtubî²⁹⁰ ise Endülüs yurdunun düşman eline geçmesinden duyduğu üzüntüyü ve işgale destek olanların arasında Müslümanların bulunmasını kabullenemeyerek o gün ki hâli şiiriyle şöyle tasvir etmektedir:

وَأَجْنُدُ يَسْمُطُ وَالرَّعِيَّةُ تُسَلِّمُ	وَالْمَالُ يُورَدُ كُلُّهُ فَتَسَالَةً
إِلَّا مُعِينٌ فِي الْفَسَادِ مُسَلِّمٌ	وَدُووُ التَّعْيِشِ لَيْسَ فِيهِمْ مُسَلِّمٌ
اللَّهُ يَلْطَفُ بِالْجَمِيعِ وَيَرْحَمُ	أَسْفِي عَلَى تِلْكَ الْبِلَادِ وَأَهْلِهَا

Bütün zenginlik Kastilya Krallığının malı oluyor, ordu düşüyor halk teslim oluyor

Yaşayanların arasında bozgunculuğa yandaşlık edenler dışında Müslüman yoktur

*Üzgünüm bu diyara ve ahalisine, Allah lütuf ve merhamet etsin hepsine*²⁹¹

İbn Zumrek yurdunu hatırlatan anılar sebebiyle gözyaşlarının durmadan aktığını bu durumun da özlem çeken kimse için doğal bir hâl olduğunu çünkü vatanından ayrı olup gurbet hayatı yaşayanların ayrılık ve özlem ateşi ile daima mahzun olacağını dile getirerek Gırnata şehri için hislerini şu şiiriyle ifade etmiştir:

مَا صَابَ وَكَيْفُ دَمْعِي الْمُدْرَارِ	لَوْلَا تَأَلَّقُ بَارِقِ السِّدْكَارِ
قَدَحَتْ يَدُ الْأَشْوَاقِ زَنْدٌ أُوَارِي	لَكِنَّهُ مَهْمَا تَعَرَّضَ خَافِقًا
أَنْ يُعْرِى الْأَجْفَانَ بِاسْتِعْبَارِ	وَعَلَى الْمَشُوقِ إِذَا تَدَكَّرَ مَعَهْدًا
أَيْدِي السَّحَابِ أُرْزَقَ النُّوَّارِ	أُمْدَكَّرِي غِرْنَاطَةَ حَلَّتْ بِهَا
عَرَضُ الْقَلَاةِ وَطَافِحُ رَحَارِ	كَيْفَ التَّخْلُصُ لِلْحَدِيثِ وَبَيْنَنَا

Hatıraların göz alıcı parıltıları olamasaydı, gözyaşlarım durmadan sel gibi dökülmezdi

Ancak ne zaman yüreği çarpıtarak gelse üstüme, özlemlerin eli ateşimin çakmağını çakar

²⁹⁰ Abdurrahman b. Yahleften b. Ahmed Ebu Zeyd el-Fâzâzî el-Kurtubî (1229.ö), Endülüslü dil âlimi, şair ve kâtiptir. Marakeş'te vefat etmiştir. Geniş bilgi için bkz. Emîl Bedî 'Ya'kûb, *el-M'ucemu'l-Mufasssal fi'l-Luğaviyyine'l-'Arabî, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye*, Beyrut 1997, I/388.

²⁹¹ el-Huseynî, 22.

Özlem çekene gerekir hatırladığında yurdunu, teşvik etmesi gözlerini yaşlarını akıtmakla

Ey bulutların ellerinin güllerin düğmelerini çözdüğü yer olan Granada'yı bana hatırlatan kişi

Aramızda uçsuz bucaksız çöl, dolu ve taşkın deniz varken nasıl konuşmayalım²⁹²

5.4.5. Şilb (Silves)

Günümüzde Portekiz'in Aljavre bölgesinde kalan kentlerinden biridir. Endülüs toprakları Müslümanların kontrolüne geçtikten sonra, İsa b. Muhammed bölgede meydana gelen karışıklıkları bastırmak üzere bölgeye hareket etmiştir. İç karışıklıkları bastırarak bölgeyi kontrolü altına almış ve burada bir devlet kurmuştur. Ölümüne kadar (h.432) şehrin idaresini elinde tutmuştur. Peşi sıra oğlu "Amîdu'd-Devle" (Devletin Direği) namı ile meşhur olan Muhammed b. 'İsâ idareyi devralmıştır. Tarihi süreç içerisinde 'İsâ b. Ebubekr el-Muzeyyen'in Şilb yönetimini ele alması ile devlet *Beni Muzeyyen* olarak isimlendirilmeye başlamıştır. Devlet, h.455-m.1063 tarihine kadar varlığını sürdürmüştür.²⁹³

Şehrin idaresi 'Abbâdoğulları prenslerinden el-Mu'temid'e²⁹⁴ verildiğinde (h.455-m.1063) prens genç yaşlardadır. Bu sebeple babası tarafından sıkı kontrol altına alınır. Babası el-Mu'tezidbillâh²⁹⁵ oğlu el-Mu'temid'in, Şilb şehri ile adı en çok anılan şair ve aynı zamanda veziri olan Ebubekr b. 'Ammâr'ın²⁹⁶ etkisi altında kaldığı kanaatine varınca Şilb şehrinde oğlunu sürer.²⁹⁷ Bunun üzerine el-Mu'temid vatan hasreti ile duygularını şöyle dile getirir:

²⁹² İbn Zumrek, 429.

²⁹³ 'İnnân, II/44.

²⁹⁴ Ebu'l-Kasım el-Mu'temid 'Ale'llâh Muhammed b. Abbâd, Abbadoğulları hanedanlığının üçüncü ve son emiridir. (1095.ö), İşbiliye emiri el-Mu'tezid'in oğludur. Geniş bilgi için bkz. el-Mu'temid 'Alellah İbn 'Abbâd, Ebu'l-Kasım el-Mu'temid-'Alellah ez-Zâfiru'l-Mueyyed Muhammed b. 'Abbâd el-Mu'tezid b. Muhammed b. İsmâil el-Lahmî, *Dîvânü'l-Mu'temid b. 'Abbâd*, Thk. Hamîd Abdulmecid- Ahmed Ahmed Bedevî-Taha Huseyn, Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, Kahire 2000, 8-11.

²⁹⁵ el-Mu'temid 'Alellah İbn 'Abbâd, Ebu'l-Kasım el-Mu'temid-'Alellah ez-Zâfiru'l-Mueyyed Muhammed b. 'Abbâd el-Mu'tezid b. Muhammed b. İsmâil el-Lahmî (ö.1069), İşbiliyedeki Abbâdoğulları hanedanlığının ikinci emiridir. Geniş bilgi için bkz. ez-Zehabî, XIX/58.

²⁹⁶ Zu'l-Vizârateyn Ebubekr b. 'Ammâr (1085.ö), Endülüslü şair ve siyasetçidir. İşbiliye Emiri el-Mu'temid 'Ale'llâh Muhammed b. 'Abbâd'ın veziri ve elçisidir. Geniş bilgi için bkz. ez-Zehabî, XXVIII/582.

²⁹⁷ 'Annân, II/60.

أَلَا حَيِّ أَوْطَانِي بِشَلْبِ أَبَا بَكْرٍ
وَسَلُّهُنَّ هَلْ عَهْدُ الْوِصَالِ كَمَا أُدْرِي
وَسَلِّمْ عَلَى فَصْرِ الشَّرَاجِبِ عَنْ فَتَى
لَهُ أَبَدًا شَوْقٌ إِلَى ذَلِكَ الْفَصْرِ

Ey Ebubekir! Şilb'deki yurduma selamımı ilet, sor onlardan, kavuşma sözümüz bildiğim gibi mi?

eş-Şerâcîb sarayına, o saraya sonsuza dek hasret çeken delikanlıdan selam et

298

Veziri ve dostu olan Ebubekr b. 'Ammâr ile vatanına selam gönderen el-Mu'temid yurdunun ahvalini sormaktadır. Her ne kadar siyasi sebepler ile memleketini terk etmek zorunda kalsa da vatanını hasret ve özlemle yâd etmektedir.

Ebu Bekr b. 'Ammâr ise bir şiirinde vatanına ve Endülüslü meşhur şair İbn Zeydûn'a şimşekleri elçi kılarak selam yollamaktadır. Yurduna duyduğu özlem hislerini şöyle dile getirmektedir:

يَا بَرْقُ أَذِّ رِسَالَتِي
عَرِّجْ بِشَلْبِ مُحَيِّياً
وَأَلْمَعْ عَلَى شُرُفَاتِ حِمِّ
فَإِذَا اجْتَلَاكَ أَبُو الْوَلِيِّ
فَأَقْرَأَهُ مِنْ قَلْبِي سَلاماً
تَفْدِيكَ نَفْسِي مِنْ رَسُولٍ
مَا شِئْتِ مِنْ تِلْكَ الطُّلُولِ
صَ قَرَارَةَ الشُّرْفِ الْأَثِيلِ
دِ بِنَاطِرِ الْيَقْظِ النَّيِيلِ
مَأْ يَفْتَضِي حُسْنَ الْقَبُولِ

Ey Şimşek! Bu mektumu ilet, canım kurban olsun senin gibi elçiye

O kalıntıları dilediğin gibi selamlayarak yüksel Şilb'in üstüne

Şerefli balkonların yeri olan Hıms'ın balkonlarında parla

Asil ve uyanık kimsenin bakışıyla Ebu'l- Velîd seni görünce

*Söyle ona yüreğimden gelen ve en güzel kabulü hak eden selamımı*²⁹⁹

²⁹⁸ el-Mu'temid 'Alellah İbn 'Abbâd, *Dîvânu'l-Mu'temid b. 'Abbâd*, Dâru'l-Kutubi'l-Mısıriyye, Kahire 2000, 19; 'Annân, II/60; Goran, 185.

²⁹⁹ eş-Şenterinî, I/426.

5.4.6. Sikilliye (Sicilya)

Akdeniz'in en büyük adası olan adı Latince'de Sicilia Arapça'da Sikilliye şeklinde yazılan, yüzölçümü 25.708 km² olan ada, Akdeniz ticaret yollarının kavşağında yer alması ve tarıma elverişli topraklara sahip olması bakımından tarih boyunca büyük bir iktisadî öneme sahip olmuştur. Bu adaya ilk İslam akını h.31 (m.652) yılında Suriye Valisi Muaviye b. Ebû Sufyân'ın gönderdiği küçük çaplı bir donanmayla gerçekleştirilmiştir. Ancak başarı kazanılmayarak sadece bir miktar ganimet ve esirle geri dönmüştür.

842 yılında Mâzere bölgesi Müslümanların eline geçmiştir. Ertesi yıl adanın kuzeydoğusundaki Messina fethedilerek İtalya ile Sicilya arasında stratejik önem taşıyan Messina Boğazı kontrol altına alınmıştır. Daha sonra h.231'den (m.845) 289 (m.902) yılına kadar geçen sürede sırasıyla Modica, Lentini, Ragusa, Castrogiovanni/Enna (Kasryâe), Noto (Nûtus), Siracusa (Saraküse) ve Taormina (Tabermîn, Muizziye) şehirleri alınarak toplam yetmiş beş yılda adanın fethi tamamlanmıştır.³⁰⁰

Sicilya adası Müslümanlar tarafından Endülüs yönetimine bağlı olarak kısa bir süre idare edilmiştir. Endülüs'ün meşhur şairlerinden İbn Hamdîs³⁰¹ Sicilya'nın doğu sahilinde yer alan Sarkusa (Siraküza)³⁰²'lidir.³⁰³ Siyasi sebeplerden ötürü adayı terk etmek zorunda kalmıştır. Vatan özlemi ve hasret duyguları şiirlerinde kendisini göstermiştir:

مَفَاصِلُ مِنْ أَهْلِي بَلِيَيْنَ وَأَعْظَمُ	أَحْنُ إِلَى أَرْضِي الَّتِي فِي ثُرَاهَا
إِلَى وَطَنِي عُوْدٌ مِنَ الشَّقْوَقِ يُرْمَى	كَمَا حَنَّ فِي قَيْدِ الدُّجَى بِمُضَلَّةٍ
وَمَيِّ مَلَانٌ بِذِكْرِ الصَّبَا فَمُ	وَقَدْ صَفَرْتُ كَفَّايَ مِنْ رَبِّقِ الصَّبَا

³⁰⁰ el-Hamevî, III/416; Aziz Ahmet, *Târihu Sikilliyeti'l-İslâmiyye*, Thk. Emin Tevfik Tıbî, Daru'l-'Arabiyye li'l-Kuttâb, Kahire 1980, 13-32.

³⁰¹ Ebû Muhammed Abdulcebbâr b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Hamdîs es-Sıkkilî el-Ezdî (ö. 527/1133), Endülüslü vatan şairidir. Sicilya'yı unutamamış ve Sicilya için şiirler nazmetmiştir. Geniş bilgi için bkz. Ebu'l-'Abbâs Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebibekr İbn Hallikan el-Bermekî el-İrbilî, *Vefayâtu'l-'A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zemân*, Kahire 1948, II/381-383.

³⁰² Roma Krallığına başkentlik yapmış Sicilya'nın en büyük kentidir. Siraküza veya Sırakuza, İtalya'nın Sicilya Özerk Bölgesi'nde Antik Yunan çağında bir koloni devlet olarak kurulmuş, günümüzde Siracusa ilinin merkezi olan kentdir. Geniş bilgi için bkz. el-Hamevî, III/214.

³⁰³ İbn Hamdîs, *Dîvânu İbn Hamdîs*, Thk. İhsan Abbas, Dâru Sâdir, Beyrut 1960, 3.

Topraklarında ailemin eklemlerinin ve kemiklerinin ufalandığı vatanımı özliyorum

Karanlıkta şaşkın halde büzüşmüş bir gövdenin vatana duyduğu özlem gibi

Sararmış avuçlarımda gençliğin parıltıları, doluyken ağzım gençlik hatıralarıyla³⁰⁴

Yine İbn Hamdîs'e ait olan bir diğer şiirde ise şair vatanını, ayrılmak mecburiyetinde bırakıldığı aşk diyarını bir cennet olarak tasvir ediyor. Mecburi ayrılışı sebebiyle vatanını andıkça hüzünlenip ağladığını dile getiren şair, Sicilya'nın kurucularına da şiirinde atıf yaparak duygularını şöyle ifade ediyor:

يَهِيحُ لِلنَّفْسِ تَذْكَارَهَا	ذَكَرْتُ صِقْلِيَّةً وَالْأَسَى
وَكَانَ بَنُو الظَّرْفِ عَمَّارَهَا	وَمَنْزِلَةً لِلصَّبَا قَدْ خَالَتْ
فَأِنِّي أَحَدْتُ أَخْبَارَهَا	فَإِنْ كُنْتُ أُخْرِجْتُ مِنْ جَنَّةٍ
حَسِبْتُ دُمُوعِي أَتْهَارَهَا	وَلَوْ لَا مُلُوحُهُ مَاءِ الْبُكَاءِ
بَكَيْتُ ابْنَ سِتِّينَ أَوْزَارَهَا	ضَحِكْتُ ابْنَ عِشْرِينَ مِنْ صَبُوءِ
إِذَا كَانَ رَيْكُكَ عَمَّارَهَا	فَلَا تَعْظَمَنَّ عَلَيْكَ الْكُدُوبُ

Üzüntü ruhumda hatıralarını coştururken Sikilliya'yı andım,

Aşkın konakladığı yer boş kalmış ve ez-Zarf oğulları oraya yerleşmişken

Çıkartılmışsam şayet bir cennetten, anlatırım onun haberlerini ben,

Şayet gözyaşlarımın tuzu olmasaydı, gözyaşlarımı o diyarın nehirleri sanırdım

Yirmi yaşında iken aşktan yüzüm güldü, altmış yaşında iken onun günahlarından dolayı ağladım

Sakin günahlar senin gözünde büyümesin, Rabbin onları affedici olduğu sürece³⁰⁵

³⁰⁴ İbn Hamdîs, 416.

³⁰⁵ es-Safedî, XVII/29; İhsan 'Abbâs, el- 'Arabu fî Sikilliye, Dâru's-Sekafe, Beyrut 1975, I/255.

İbn Hamdîs'in vatanından zorla çıkarılmış olması yurduna karşı duyduğu özlem hislerini iyice derinleştirmiştir. Şair hasretle dolu duygularını başka bir şiirinde ise şöyle dile getirmiştir:

وَزُرْتُ بِهَا فِي الْكِنَاسِ الظُّبَاءِ	صَحِبْتُ بِهَا فِي الْغِيَاضِ الْأُسُودِ
لَبِسْتُ النَّعِيمَ بِهَا لَا الشَّقَاءِ	وَرَأَيْكَ يَا بَحْرُ لِي جَنَّةٌ
إِذَا مَنَعَ الْبَحْرُ مِنْهَا اللَّقَاءِ	فَلَوْ أَنِّي كُنْتُ أُعْطِي الْمُنَى
إِلَى أَنْ أُعَانِقَ فِيهَا دُكَّاءِ	رَكِبْتُ الْهَيْلَالَ بِهِ زَوْرًا

Ben o diyarda ormanlarda aslanlarla arkadaşlık ettim, ziyaret ettim orada, karacaları mağaralarında

Senin ardında bana ait bir cennet var Ey deniz! Bolluğa büründüm orada mutsuzluğa değil asla

Şayet bana arzularım verilmiş olsaydı, deniz onlara kavuşmamı engellediği zaman

Bir sandal olarak hilale biner, Orada kuşluk güneşi ile kucaklaşınca kadar giderdim³⁰⁶

5.4.7. Endülüs'e Söylenen Mersiyeler

Yıkılış süreci içerisinde ardı ardına Müslümanların elinden çıkan şehirler için söylenen mersiyeler zaman içerisinde bütün Endülüs için söylenmeye başlanmıştır. İspanyolların eline geçen şehirler ve Müslümanlar tarafından bu şehirlerin tekrar geri alınamayışına yüzyıllar boyunca Endülüslülere vatan olan bu topraklarda onlara yaşam hakkı tanınmayışı da eklenince ortaya karamsar bir tablo çıkmıştır. Bu durum kimi şairleri erken dönemde Endülüs için ağıt yakmaya sevk etmiştir.³⁰⁷

Bu durumun örneklerinden biri Fakih İbn el-'Assâl'in³⁰⁸ Tuleytula (Toledo)'nın düşüşünden yaklaşık 400 yıl önce kendilerini bekleyen akıbeti öngörerek Endülüs'ün içeriden çöktüğünü düşmanların halk ile iç içe olduğunu ve bu sebeple artık Endülüs

³⁰⁶ İbn Hamdîs, 4.

³⁰⁷ M. Faruk Toprak, *Endülüs Şiirinde Mersiye*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2014, 209.

³⁰⁸ Abdullah b. Farah b. el-'Assâl, M.S. XXI. yy'da Toledo'da yaşamış âlim ve sufidir. Geniş bilgi için bkz. Muhyiddîn İbn 'Arabî Muhammed b. Ali b. Muhammed el-'Arabî et-Tâî el-Hâtımî, *Endülüs Sufileri*, Türkçe Çev. Refik Algan, İngilizceden Çev. Ralph Austen, Dharma Yayınları, İstanbul 2002, 154.

topraklarında kalmanın doğru olmadığını dile getirerek çağrıda bulunduğu şiiirdir. Şair duygularını şöyle ifade eder:

يَا أَهْلَ أُنْدُلُسٍ حُثُّوا مَطِيئِكُمْ فَمَا الْمَقَامُ بِهَا إِلَّا مِنَ الْغَلَطِ
الْتُّؤُّبُ يُنْسَلُ مِنْ أَطْرَافِهِ وَأَرَى ثَوْبَ الْجَزِيرَةِ مَنْسُولاً مِنَ الْوَسَطِ
وَنَحْنُ بَيْنَ عَدُوٍّ لَا يُفَارِقُنَا كَيْفَ الْحَيَاةُ مَعَ الْحَيَاتِ فِي سَفَطِ

Ey Endülüslüler, mahmuzlayın atlarınızı, artık orada durmak hatadır

Elbise sökülür kenarından, oysa Yarımada'nın elbisesinin ortadan söküldüğünü görüyorum

*Bizden ayrılmayan düşmanın arasındayız, yılanlar ile birlikte aynı çuvalda yaşamak nasıl mümkün olur?*³⁰⁹

İbn 'Assâl'in tespitleri tarihsel süreç içerisinde gerçekleşmeye başlar Endülüs Müslümanları geri dönüşü olamayan bir yola girer. İlgili dönemlerde söylenen mersiyeler genel olarak Endülüslülerin yıllar boyunca süren gaflet, ilgisizlik ve eğlence düşkünü durumlarının eleştirisi ve muhasebesi şeklindedir.³¹⁰

İbrahim b. Halef el-Kuraşî el-Âmirî³¹¹ tarafından yazılan ve Endülüs için söylenen ilk mersiyelerden biri olarak kabul edilen aşağıdaki şiirde, Endülüs'ün başına gelen felakatlere ağlama vardır. Bu mersiyeler ifade ettiği duygular ve ilgili döneme ait verdiği bilgiler sebebiyle Arap Edebiyatı'nın seçkin ürünlerinden kabul edilmektedirler.³¹²

أَلَا مُسْعِدٌ مُنْجِدٌ فَطِنٌ بِنَبْكِ بَدَمَعٍ مَعِينٍ هَتِنٌ
جَزِيرَةٌ أُنْدُلُسٍ قَدْ سَطَطَتْ عَلَيَّهَا غَوَائِلُ حِقْدِ الرَّمَنِ
وَيَنْدُبُ أَطْلَاهَا آسِفًا وَيَزِنِي مِنَ الشِّعْرِ مَا قَدْ وَهَنُ
وَيَبْكِ الْيَتَامَى وَيَبْكِ الْأَيَامَى وَيَحْكِي الْحَمَامُ ذَوَاتِ الشُّجُنِ
وَيَشْكُو إِلَى اللَّهِ شَكْوَى شَجٍ وَيَدْعُوهُ فِي السِّرِّ نَمَّ الْعَلَنِ
وَكَانَ رَبَّاطًا لِأَهْلِ الْهُدَى فَعَادَتْ مَنَاطًا لِأَهْلِ الْوَتَنِ

³⁰⁹ el-Makkarî, IV/352.

³¹⁰ Toprak, 210.

³¹¹ İbrahim b. Halef b. Muhammed el-Kuraşî el-Âmirî, (ö.572h.-1176m.) muhaddis, fakih, hâfiz, kâtip ve şairdir. (h.484-572) yılları arasında İsbiliye 'de yaşamıştır. Geniş bilgi için bkz. Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta fî Ahbâri Ğirnata*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, I/191.

³¹² Toprak, 212.

وَكَانَ مَعَادًا لِأَهْلِ التُّقَى فَصَارَتْ مَلَاذًا لِمَنْ لَمْ يَدِنْ
وَكَانَتْ شَجِيًّا فِي حُلُوقِ الْعِدَى فَأَضَحَتْ لَهُمْ مَا هَا مُحْتَجِنٌ

Sel gibi akan gözyaşlarıyla matem tutacak, akıllı bir yoldaş yok mu?

Endülüs Yarımadası 'nın üzerine zamanın kinci felaketleri musallat oldu.

Yok olmaya yüz tutmuş izlere üzümlere şiirle ağıt yakacak, kalıntılarına ağlayıp sızlayacak yok mu?

Yok mu yetimlere ağlayacak? Yok mu dullara ağlayacak? Üzüntüden şakıyan kumrulara benzeyen

Allah'a kederli kimsenin yakarışı gibi yakaracak, ona gizlice ve alenen dua edecek

Hidayet ehli için bir konak idi, şimdi Putperestlerin meydanı oldu,

Takva ehline sığınak iken, dinsizlerin uğrak yeri oldu

Düşmanların boğazında bir kılçık idi, Şimdi onların oldu ve karşı koyanı yok³¹³

Endülüs diyarı İspanyolların elinde birçok felaket ve yıkıma maruz kalmıştır. Bu manzara karşısında kimi şairler hem durum değerlendirmesi yapıp hem de Yarımada haricindeki Müslüman yöneticilere seslenerek onlardan Müslümanları içine düştükleri bu durumdan kurtarmaları için yardım talebinde bulunmuşlardır. İbn'ul-Ebbâr'ın Tunus Sultanı Ebû Zekeriyya Yahya b. Hafs'ın³¹⁴ huzurunda okuduğu meşhur Sîniyye'si bunun örneklerindendir. Sîniyyenin bazı beyitlerinde şair, Endülüs'ün içerisine düştüğü durumu anlatmıştır:

يَا لِلْجَزِيرَةِ أَضْحَى أَهْلَهَا جُرُزًا لِلْحَادِثَاتِ وَأَمْسَى جَدُّهَا تَعَسَا
وَفِي بَلَنَسِيَّةٍ مِنْهَا وَقُرْطَبَةِ مَا يَنْسِفُ النَّفْسَ أَوْ مَا يَنْزِفُ النَّفْسَا
مَدَائِنُ حَلَّهَا الْإِشْرَاكُ مُبْتَسِمًا جَدْلَانُ وَازْتَحَلَ الْإِيمَانُ مُبْتَسِمَا

³¹³ Lisânuddîn İbnu'l-Hafîb, I/192; Abdullah b. 'Afîfî el-Bâcûrî, *el-Mer'etu'l-'Arabiyye fî Câhiliyyetihâ ve İslâmiyhâ*, Mektebetu's-Sekâfe, Medine, 1932, III/137;

³¹⁴ Ebu Zekeriya Yahya b. Hafs veya Ebu Zekeriya Yahya veya Ebu Zekeriya Yahya el-Evvel veya Ebu Zekeriya el-Evvel adları ile anılan Tunus'u 1207-1574 yılları arasında idare eden Benu Hafs oğulları sülalesinden, sonrasında Devletü'l-Hafsiyye olarak anılacak olan devletin kurucusu kabul edilen sultandır. Geniş bilgi için bkz. İbn Şemm'a Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebi'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed, *el-Edilletu'l-Beyyinetu'n-Nûrâniyye fî Mefâhiri'd-Devleti'l-Hafsiyye*, Thk. Tâhir b. Muhammed el-M'amûrî, ed-Dâru'l-'Arabiyye li'l-Kuttâb, 1984, 176.

يَا لِمَسَاجِدِ عَادَتْ لِلْعِدَا بَيْعًا وَلِلرِّدَاءِ غَدَا أَثْنَاءَهَا جَرَسَا

Vah halkı felaketlerin kurbanı olan adaya! Mutlulukları sefalete dönüştü

Belensiye ve Kurtuba 'da felaketlerin ruhu daraltan ve nefesi kesen izleri var

Buralar şirkin şen şakrak sevinçle yerleştiği ve imanın üzgün olarak göçtüğü kentler oldu

Vah düşmanlar için birer kilise haline gelen mescitlere! Vah yerlerinde çanlar çalınan ezanlara³¹⁵

İbnu'l-Ebbâr şiirin ilerleyen beyitlerinde Sultan'dan yardım ister. Endülüs diyarının İspanyol elinden kurtulabilmesi için Tunus Sultanından başka bir ümidin kalmadığını dile getirerek talebini şöyle ifade eder:

صَلِّ حَبْلَهَا أَيُّهَا الْمَوْلَى الرَّحِيمُ فَمَا أَنْبَى الْمِرَاسِ هَذَا حَبْلًا وَلَا مَرَسَا
هَذِي رَسَائِلُهَا تَدْعُوكَ مِنْ كَتَبِ وَأَنْتَ أَفْضَلُ مَرْجُوٍّ لِمَنْ يَمَسَا
مَلِكٌ تَقَلَّدَتِ الْأَمْلَاقُ طَاعَتَهُ دِينًا وَدُنْيَا فَعَشَّاهَا الرِّضَا لِبَسَا
مَاضِي الْعَزِيمَةِ وَالْأَيَّامِ قَدْ نَكَلْتُ طَلَّقِي الْمُحْيَا وَوَجْهَ الدَّهْرِ قَدْ عَبَسَا

Ey merhametli efendimiz! Endülüs'e yardım elini uzat, şiddet ona ne tutacak bir ip bıraktı nede takat

İşte onun mesajları, sana yakından sesleniyor, sensin ümitsizliğe düşenin en erdemli umudu

Sen hükümdarların din ve dünya işlerinde itaatını kuşandıkları ve memnuniyetinin kendilerini bürüdüğü bir hükümdarsın

Günler geçerken sen gözü pek kalıyorsun, felek somurtmuşken sen güler yüzlüsün³¹⁶

İbn'ul-Ebbâr'ın Sîniyesi kadar meşhur, hatta Oryantalistler tarafından hakkında geniş araştırmalar yapılmış olan (M.Grangaret tarafından Fransızcaya (Paris, 1828),

³¹⁵ Ebî Abdillâh Muhammed İbni'l-Ebbâr el-Kudâi' el-Belensî, *Dîvânu İbni'l-Ebbâr*, Thk.Abdusselam el-Harrâs, Vizâretu-l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, Fas, tsz., 408.; el-Makkari, IV/457; Toprak, 210.

³¹⁶ İbnu'l-Ebbâr, 410; el-Makkari, IV/459; Toprak, 211.

A.F.Graf von Schack tarafından Almanca'ya (Berlin, 1865), Juan Valera tarafından İspanyolca'ya (Madrid, 1867-1871) ve A.R.Nykl tarafından da İngilizceye (Baltimore, 1946) aktarılan bir diğer Endülüs mersiyesi ise, Ebu'l-Bekâ Salih b. Şerif er-Rundî'ye³¹⁷ ait nûn revîsi³¹⁸ ile yazılmış meşhur Nûniyye'dir.³¹⁹

Bu uzun mersiye'nin bazı bölümlerini Endülüs'ün, şairlerin ruhunda bıraktığı derin izleri göstermesi açısından ele alacağız. er-Rundî, Nûniyye'sine şöyle başlamaktadır:

فَلَا يَغُرُّ بِطَيْبِ الْعَيْشِ إِنْسَانُ	لِكُلِّ شَيْءٍ إِذَا مَا تَمَّ نُقْصَانُ
مَنْ سَرَّهُ زَمَنٌ سَاءَتْهُ أَرْزَانُ	هِيَ الْأُمُورُ كَمَا شَاهَدَهَا دَوْلُ
وَلَا يَدُومُ عَلَى حَالٍ لَهَا شَانُ	وَهَذِهِ الدَّارُ لَا تُبْقِي عَلَى أَحَدٍ
إِذَا نَبَتْ مَشْرِفِيَّاتٍ وَحُرْصَانُ	يُمَزِّقُ الدَّهْرُ حَتَّمَا كَلَّ سَابِغَةَ
وَأَيْنَ مِنْهُمْ أَكَالِيلٌ وَتِيْجَانُ	أَيْنَ الْمُلُوكُ ذُووُ التِّيْجَانِ مِنْ يَمَنٍ
وَأَيْنَ مَا سَاسَهُ فِي الْفُرْسِ سَاسَانُ	وَأَيْنَ مَا شَادَهُ شَادَادُ فِي إِرَمٍ
وَأَيْنَ عَادُ وَشَادَادُ وَقَحْطَانُ	وَأَيْنَ مَا حَاذَهُ قَاوُونُ مِنْ ذَهَبٍ
حَتَّى قَضَوْا فَكَأَنَّ الْقَوْمَ مَا كَانُوا	أَتَى عَلَى الْكُلِّ أَمْرٌ لَا مَرَدَّ لَهُ

Her şeyin, tamamlandığı zaman bile bir eksigi vardır, o yüzdendir ki hiçbir insan rahat yaşama aldanmasın

İşte senin de gördüğün gibi işler hep yolunda gitmez, bir anın sevindirdiği kişiyi başka anlar üzer

Bu dünya kimseye acımaz, hiçkimse de dirlik hali üzere devam etmez

Keskin meşrefi kılıçları ve mızraklar işlemeze bile zaman, muhakkak bütün zırhları paramparça eder

Nerede Yemen'in taç sahibi kralları? Nerede onların buketleri, taçları?

³¹⁷ Ebu'l-Bekâ Sâlih b. Yezîd (Şerîf) b. Sâlih er-Rundî (ö. 684/1285), Daha çok “Risâu'l-Endelus” adlı mersiyesiyle tanınan Endülüslü yazar ve şairdir. Geniş bilgi için bkz. ez-Zirikli, III/198.

³¹⁸ Kafiye düzeninde tekrarlanan son sahih harfe revî denir. Geniş bilgi için bkz Ebu'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk ez-Zebîdî el-Bilgrâmî el-Huseynî, , *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Matba'atu Hukûmeti Kuveyt, Kuveyt, 1965, XXXVIII/194.

³¹⁹ R.Y.Ebied, M.J. L Yong, “Abu'l-Baqa al-Rundi and his elegy on muslim Spain”, *The Muslim World*, C.LXVI, No.1, Ocak, 1976, 30-31.

Nerede Şeddad'ın İremde yükselttiği saraylar? Nerde Sâsânilerin İran'da kurduğu saltanat?

Nerede Karun'un sahip olduğu altınlar? Nerede Âd, nerede Şeddâd, nerede Kahtân?

Hepsinin başına kaçınılmaz bir afet geldi, sanki bu topluluklar hiç yokmuşçasına helak olup gittiler³²⁰

Bu girişin akabinde er-Rundî, Endülüs'ün başına gelen felaketleri ve Endülüs'ün İspanyolların eline geçmeden önceki faziletli ve güzel günlerini, şehirleri yâd ederek anlatmaya başlar:

وَمَا لِمَا حَلَّ بِالْإِسْلَامِ سُلوَانُ	وَلِلْحَوَادِثِ سُلوَانُ يُسْهَلُهَا
هَوَى لَهُ أُخْذٌ وَاهْتَدَى ثَهْلَانُ	دَهَى الْجَزِيرَةَ أَمْرٌ لَا عَزَاءَ لَهُ
وَأَيْنَ شَاطِبَةٌ أَمْ أَيْنَ جِيَانُ	فَاسْأَلْ بَلَنَسِيَّةً مَا شَأْنُ مُرْسِيَّةٍ
مِنْ عَالِمٍ قَدْ سَمَا فِيهَا لَهُ شَانُ	وَأَيْنَ فُرْطَبَةُ دَارِ الْعُلُومِ فَكَمْ
وَهَرَهَا الْعَذْبُ فَيَاضٌ وَمَلَانُ	وَأَيْنَ حِصْنٌ وَمَا تَحْوِيهِ مِنْ نُزْهِ
عَسَى الْبَقَاءُ إِذَا لَمْ تَبْقُ أَزْكَانُ	فَوَاعِدُ كُنَّ أَزْكَانَ الْبِلَادِ فَمَا
كَمَا بَكَى لِفِرَاقِ الْإِلْفِ هَيْمَانُ	تَبْكِي الْحَنِيْفِيَّةُ الْبَيْضَاءُ مِنْ أَسْفِ
قَدْ أَقْفَرَتْ وَهِيَ بِالْكَفْرِ عُزْمَانُ	عَلَى دِيَارٍ مِنَ الْإِسْلَامِ حَالِيَّةٍ
فِيهِنَّ إِلَّا نَوَاقِيسٌ وَصُلْبَانُ	حَيْثُ الْمَسَاجِدُ قَدْ صَارَتْ كَنَائِسَ مَا
حَتَّى الْمَنَابِرُ تَرْتَبِي وَهِيَ عِيدَانُ	حَتَّى الْمَحَارِبُ تَبْكِي وَهِيَ جَامِدَةٌ
إِنْ كُنْتَ فِي سِنَةِ فَالْدَهْرِ يَقْظَانُ	يَاغَافِلًا وَلَهُ فِي الدَّهْرِ مَوْعِظَةٌ
وَمَا لَهَا مِنْ طَوْلِ الدَّهْرِ نَسِيَانُ	تِلْكَ الْمُصَيِّبَةُ أَنْسَتْ مَا تَقَدَّمَهَا

Felaketleri kolaylaştıran bir teselli vardır oysa İslam'ın başına gelen felaketler için bir teselli yoktur?

Yarımada'nın başına unutulmaz bir felaket geldi ki bu felaket yüzünden Uhud dağı çöktü Sehlan dağı yıkıldı

³²⁰ Ebu'l-Bekâ er-Rundî, *Risâu'l-Endelus lî Ebi'l-Bekâ' er-Rundî*, Thk. İsa b. Muhammed eş-Şâmî, Kunûzu'l-Endelus, tsz., 34; el-Makkarî, IV/487, Toprak, 214.

Belensiye 'ye sor, Mursiye ne durumda? Nerede Şâtibâ nerede Ceyyân?

Nerde ilimlerin yurdu Kurtuba? Orada nice şanlı âlimler, yükselmişti

Nerede Hıms(İşbiliye) ve sahip olduğu gezinti yerleri? Nerede suyu taşkın ve dolu akan nehri?

Bunlar ülkeyi ayakta tutan sütunlardı, sütunlar kalmayınca ülkenin bekası beklenmez

Hak dinin mensupları, üzüntüden ağlıyor, aşığın sevgilisinin terk etmesinden dolayı ağladığı gibi

Ağlıyor! İslamdan boş kalan ıssız vatan, Ağlıyor! Küfrün bayındır olduğu vatan

Ağlıyor! Mescitlerin sadece çanların ve haçların bulunduğu kiliselere dönüştüğü yerlere

Cansız mihraplar ağlıyor, ağaçtan yapılmış minberler ağıt yakıyor

Ey felekte kendisine bir öğüt bulunan gafil! Eğer uyukluyorsan bil ki felek uyanıktır

O felaket kendinden öncekini unutturdu, ama dünya durdukça o unutulmayacak³²¹

Bu beyitlerden anlaşılacağı üzere, Kurtuba, İşbiliye ve Belensiye gibi Endülüs'ün büyük şehirlerinin kaybı ve Müslüman mabetlerinin İspanyollar tarafından kiliseye çevrilmesi Yarımada'daki Müslümanlara karşı İspanyolların büyük bir üstünlük elde ettiklerinin göstergesidir.

Bu uzun mersiyesinin son kısmında er-Rundî, Endülüs şehirlerinin kaybedilmeleri sebebi ile duyduğu üzüntüyü ve özlemini dile getirmektedir. Şair Gırnata şehrini ve bu şehrin sembolü olan bazı yerleri anarak duygularını şöyle ifade etmiştir:

أُسْدٍ بِهَا وَهُمْ فِي الْحَرْبِ عُقْبَانُ	وَأَيْنَ غِرْنَاطَةُ دَارِ الْجِهَادِ وَكَمْ
كَأَنَّهَا مِنْ جِنَانِ الْخُلْدِ عَدْنَانُ	وَأَيْنَ حَمْرَاؤُهَا الْعُلْيَا وَزُخْرُفُهَا
قَدْ حَفَّ جَدْوَلُهَا زَهْرٌ وَرَجْحَانُ	وَالْمَاءُ يَجْرِي بِسَاحَاتِ الْقُصُورِ بِهَا

³²¹ er-Rundî, 36; el-Makkarî, IV/488; Toprak, 215.

وَأَيْنَ جَامِعُهَا الْمَشْهُورُ كَمْ ثَلَيْتَ
 وَعَالِمٌ كَانَ فِيهِ لِلْجَهُولِ هُدًى
 وَعَابِدٌ خَاضِعٌ لِلَّهِ مُبْتَهَلٍ
 وَتَهْرَهَا الْعَدْبُ يَحْكِي فِي تَسْلُسُلِهِ
 وَأَيْنَ بَسْطَةُ دَارِ الرَّعْفَرَانِ فَهَلْ
 كَذَا الْمَرِيَّةُ دَارُ الصَّالِحِينَ فَكَمْ
 وَأَيْنَ مَالِقَةُ مَرْسَى الْمَرَكَبِ كَمْ
 وَكَمْ بَدَاخِلِهَا مِنْ شَاعِرٍ فَطِينٍ
 وَكَمْ بِخَارِجِهَا مِنْ مَنْزَةٍ فَرِحَ
 وَأَيْنَ جَارَتْهَا الرَّهْرَا وَقُبَّتُهَا
 وَوَادٍ يَا مَنْ عَدَتْ بِالْكَفْرِ عَامِرَةً
 فِي كُلِّ وَقْتٍ بِهِ آيٌ وَقُرْفَانُ
 مُدْرَسٌ وَلَهُ فِي الْعِلْمِ تَبْيَانُ
 وَالِدَمْعُ مِنْهُ عَلَى الْحَدَّيْنِ طُوقَانُ
 سُيُوفٌ هِنْدٌ لَهَا فِي الْجَوْ لَمَعَانُ
 رَأَى شَيْبَهَا لَهَا فِي الْحُسْنِ إِنْسَانُ
 قُطِبٍ بِهَا عِلْمٌ بَحْرٌ لَهُ شَانُ
 أَرْسَتْ بِسَاحَتِهَا فُلُكٌ وَغَرَبَانُ
 وَذِي فُنُونٍ لَهُ حِدْقٌ وَتَبْيَانُ
 وَجَنَّةٌ حَوْلَهَا نَهْرٌ وَبُسْتَانُ
 وَأَيْنَ يَا قَوْمُ أَبْطَالَ وَقُرْسَانُ
 وَرَدَّ تَوْحِيدَهَا شِرْكَاً وَطُعْيَانُ

Nerede cihad diyarı Gırnata? Orada, savaşta kartal nice aslanlar vardı

Nerede oradaki yüce el-Hamra sarayı ve nakışları? Orası adetâ ebedî cennetlerden Adn cenneti idi

Orada sarayların avlularında sular akar, arklarını kuşatmıştır çiçekler ve reyhanlar

O ünlü camii nerede? Nice ayetler ve kuran okunurdu orada her vakitte

Cahillere yol gösteren nice âlimler vardı, ilimde derin bilgiye sahip müderrisler vardı

Nice abidler vardı yanaklarının üzerinden tufan gibi yağ dökten

Tatlı nehri halka halka akışında havada parlayan keskin Hint kılıçlarına benzerdi

Nerede o safran diyarı Basta? İnsan onun bir benzerini görmemiştir güzellikte

Ve dürüst insanların diyarı el-Meriyye, orada nice kutuplar vardı; lider, ilimde derya gibi, bilgili ve şanlı

Gemilerin demir attığı Malaka nerede? Nice gemiler demirlerdi sahilinde içinde akıllı, hünerli, nice usta ve derin bilgiye sahip bilimadamları vardı

Şehrin dışında içaçıcı nice gezinti yerleri vardı ve etrafında ırmak ve bağlarbulunan nice bahçeler vardı

Nerede onun komşusu ez-Zehrâ sarayı ve kubbesi? Ey millet nerde kahramanlar ve cengâverler?

Ve vadisi ey adam! Küfürle doldu, onun tevhidini şirk ve azgınlık reddetti³²²

Şehir mersiyeleri önce Doğu'da söylenmeye başlamış daha sonra Endülüs Arapları bu geleneği devam ettirmişlerdir. Endülüs'ün içerisinde bulunduğu sosyal ve siyasî şartlar ve Yarımada'nın elden çıkması ile bir daha geri gelmeyecek olan günler, Endülüs'te yazılan mersiyelerde daha belirgin bir vatan bilinci ve özlem durumunun ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Vatan duygusu sadece tabiat tasviri, özlem ve kaybedilen şehirlere ağlama gibi temalar etrafında şekillenmiş değildir. Yurt edinilen topraklara değer katan diğer önemli bir etken ise o topraklarda yaşayan aile, eş, dost ve arkadaşlardır. Endülüs Arap şiirinde vatan duygusunu hissettiren önemli göstergelerden biri de şüphesiz şairlerin hatıraları ile yâd ettikleri insanlardır.

Bu durumun örneklerinden biride İbn Abdûn'dur.³²³ Ailesini İşbiliye (Sevilla)'da bırakan şair, Katâ kuşunun yavrusuna benzettiği çocuğu üzerinden vatanına duyduğu özlemi dile getirmiştir:

صَغِيرٌ تَخَلَّفَ قَلْبِي لَدَيْهِ	وَلِيٍّ وَاحِدٌ مِثْلُ فَرْخِ الْقَطَا
فَيَبْكِي عَلَيَّ وَأَبْكِي عَلَيْهِ	تَشْوَقَنِي وَتَشْوَقُنِي
لِذَاكَ الْقَمِيدُ وَذَاكَ الْوَجِيه	نَأَتْ عَنْهُ دَارِي فَيَا وَحْشَتَا
فَمِنْهُ إِلَيَّ وَمِنِّي إِلَيْهِ	وَقَدْ تَعَبَ الشَّوْقُ مَا بَيْنَنَا

Kalbimi yanında bıraktığım el-Katâ kuşunun yavrusu gibi küçük bir yavrum var benim

³²² er-Rundî, 37; Ebu Muhammed Abdulazîz b. Muhammed b. Abdurrahmân b. Abdulmuhsîn es-Selmân, *Mecmû'at'u'l-Kasâidu'z-Zuhdiyyât*, Metâbi'ul-Hâlid, Riyad, 1988, I/472; Toprak, 220.

³²³ Ebû Muhammed Abdulmecîd b. Abdillâh b. Abdûn el-Yâburî el-Kureşî el-Fihri (ö. 529/1134), Endülüslü vezir, kâtip ve şairdir. Geniş bilgi için bkz. ez-Ziriklî, IV/149.

O beni özledi ben de özledim onu, bu yüzden o bana ağlıyor ben de ona ağlıyorum

Evim ondan uzaklaştı, o kadar hasret çekiyorum ki o küçük yavrucağa o soyluya

Özlem de gidegele yoruldu aramızda, bir ondan bana bir benden ona³²⁴

Vatan duygusunun şiirlerdeki bir diğer yansıması ise arkadaşlar ve sosyal çevreye duyulan özlemdir. İbn Sehl³²⁵ arkadaşlarını öylesine özlemiştir ki her an dostlarını ve beraber geçirdikleri güzel günlerin hatıralarını aşağıdaki dizelerinde şöyle ifade etmiştir:

وَأَيُّ حَمَاقِ الْفُؤَادِ كَمَا بَدَا وَنَحْوَ مَعَانِيكُمْ تَلَقَّتْ نَاطِرِي
وَمَا عَرَضَتْ لِي حَظْرَةٌ مُذْ بَعْدْتُمْ فَلَمْ يَكُ إِلَّا نَحْوَكُمْ عَفْوُ خَاطِرِي
وَإِنِّي حَمَاقُ الْفُؤَادِ كَمَا بَدَا نَسِيْمُكُمْ مِنْ نَحْوِ سِلْعٍ وَحَاجِرِ

Her saat gönlüm sizi özliyor ve bakışlarım sizin oralara dönüyor

Siz uzaklaştığınızdan beri kayda değer hiçbir anım olmadı, Aklım fikrim yalnızca sizin yönünüze takılı kaldı

Kalbim çarpıp duruyor Sil' ve Hâcir tarafından geldikçe kokunuz³²⁶

İbn Seyyid el-Batalyevsî³²⁷ ise arkadaşlarından ayrı kalmanın verdiği hüznle şöyle diyor:

أَحْبَابِنَا هَلْ ذَلِكَ الْعَهْدُ رَاجِعٌ وَ هَلْ لِي عِنْدَكُمْ آخِرُ الدَّهْرِ سِلْوَانُ
وَ لِي مُقَلَّةٌ عَبْرَى وَبَيْنَ جَوَانِحِي فُؤَادٌ إِلَى لُفْيَاكُمْ الدَّهْرَ حَنَانُ
تَنَكَّرَتِ الدُّنْيَا لَنَا بَعْدَ بُعْدِكُمْ وَ حَفَّتْ بِنَا مِنْ مُعْضِلِ الْخُطْبِ أَلْوَانُ

Dostlarım, o dönemin bir dönüşü var mı? Benim sizin yanınızda avunacak başka vaktim var mı?

³²⁴ es-Safedî, I/464; Goran, 207.

³²⁵ Ebû İshâk İbrâhîm b. Sehl el-İsrâîlî el-İşbilî (ö. 649/1251), Endülüslü şair. Geniş bilgi için bkz. Salâhaddin, I/20.

³²⁶ İbn Sehl, *ed-Divan*, Thk. İhsan Abbas, Dâru Sâdir, Beyrut 1995, 351.

³²⁷ Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Sîd el-Batalyevsî (1052-1127), Batalyevs (Badajoz) şehrinde doğması sebebiyle bu nispetle anılmıştır. Dil ve edebiyat âlimidir. Geniş bilgi için bkz. İbn Batalyevsî, *Resâil fi'l-Luğa li İbn Batalyevsî*, Thk. Velîd Muhammed, Merkezu'l-Melik Faysal li'l-Buhus ve'd-Dirâseti'l-İslâmiyye, Riyad, 2002, 9-12.

Yaşlı bir gözüm ve göğüs kafesimde sizinle buluşma zamanına özlemle yanan bir yüreğim var benim

Siz uzaklaştıktan sonra dünya bize hor göründü, kuşattı bizi belaların çıkmazı türlü türlü³²⁸

Ali b. Hamza el-Endelusi³²⁹ ise arkadaşlarına kavuşmak için rüzgârların kuyruklarına asılabileceğini ancak yurdundan ayrı düşünce kanadı kırılmış bir kuş gibi çaresiz kaldığını söyler. Bir daha geri dönmeyecek o güzel günlere özlem ve hasret duygularını şöyle ifade eder:

لَوْ أَنَّ الرِّيحَ تَحْمِلُنِي إِلَيْكُمْ عَلَّمْتُ بِبَعْضِ أَذْيَالِ الرِّيحِ
وَكِدْتُ أَطِيرُ مِنْ شَوْقِي إِلَيْكُمْ وَكَيْفَ يَطِيرُ مَقْضُوصُ الْجَنَاحِ؟
فَوَا أَسْفِي عَلَى زَمَنِ تَقْضَى نَعْمَنَا فِيهِ بِالْعَيْشِ الْمَتَّاحِ

Şayet bu rüzgâr beni size taşısa, rüzgârlardan birinin eteklerine tutunurdum

Neredeyse size olan özlemimden uçacaktım, ancak kanatları koparılmış olan nasıl uçar?

Vah o geçen zamana ki, biz onda mesut ve ferah bir hayat yaşadık³³⁰

Şüphesiz arkadaşlık, insanı bir yere bağlayan bir mekâna değer vermesini sağlayan önemli bir kavramdır. İbn Sumeysir³³¹ aşağıdaki mısralarında vatanında bıraktığı arkadaşlarına duyduğu özlemin kendisinde meydana getirdiği etkiyi dile getirerek arkadaşlığın önemine vurgu yapmıştır. Şair, el-Mutenebbî'nin:

رُوحٌ تَرَدَّدَ فِي مِثْلِ الْجَلَالِ إِذَا أَطَارَتِ الرِّيحُ عَنْهُ الثُّوبُ لَمْ يَبِينِ
كَفَى بِجِسْمِي نُحُولًا أَنَّنِي رَجُلٌ لَوْلَا مُخَاطَبَتِي إِيَّاكَ لَمْ تَرِنِّي

³²⁸ el- Makkarî, *Ezharu'r-Riyaz fi Ahbâri Kâdi 'ÿyâz*, I/276.

³²⁹ Ebu'l Huseyn Ali b. Hamza el-Endelusi ed-Darîr, Endülüslü edip ve şairdir. Geniş bilgi için bkz. Ali b. el-Hasen b. Ali b. Ebî Tayyib el-Baharî, *Dumyetu'l-Kasr ve 'Usretu Ehli'l-'Asr*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut 1971, 69.

³³⁰ el-Bâharî, 70; Goran, 216.

³³¹ Halef b. Ferec el-İlbirî, Ebu'l-Kâsım Sumeysir olarak bilinen Endülüslü şairdir. Aslen Elviralıdır. Gırnata da yaşamıştır. Âmiriler devletinin kuruluş ve yıkılışına yetişmiştir. Geniş bilgi için bkz. ez-Zirikli, II/311.

Kürdan gibi zayıf vücudumun içinde bir ruh kımıldanıyor ki, eğer o vücudun elbisesini rüzgâr uçursa görünmez olur

*Zaten ben öyle zayıfladım ki seninle konuşsam göremezsın beni*³³²

Şiirindeki anlamdan etkilenerek şöyle demiştir:

وَأُخْلِني شَوْقِي لَكُمْ فَلَوْ أَنِّي أَكُونُ مِنَ الْمُحْسُوسِ هَبَّتْ بِي الرِّيحُ
فَمَنْ كَانَ ذَا رُوحٍ شَكَأَ فَقَدْ جَسِمَهُ فَهَذَا أَنَا لَا جِسْمَ لَدَيَّ وَلَا رُوحَ

Size olan özlemim beni yedi bitirdi, şayet hissedilebilir olsaydım uçururdu rüzgâr beni

*Ruhu olan cismini kaybetmekten şikâyet eder, bak işte bende ne ruh kaldı ne beden*³³³

İnsanın her an; her şeyi özleyebilir yapıda bir varlık olması yaratılışından kaynaklı bir hakikattir. İnsan kimi zaman geçmişinin hayalini ve hatıralarını, kimi zaman yaşanmamışlıklarını, kimi zaman ise umutları ile doldurduğu geleceği özler. İnsanı özlemeye sevk eden şeyin mekânlara ve diğer insanlara duyduğu sevgi hisleri olduğunu söylemek mümkündür. Bütün duygular da aslında bu özden doğmuştur. Çünkü bu duygu insana sevdiğini ya da sevmediğini fark ettiren bir araçtır.

Vatan ise sınırları belirli bir toprak parçası olmanın ötesinde bir anlam taşımaktadır. Vatan, insanın; ailesi, eşi, sevgilisi, dostları, hatıraları ve kendince anlamlandırdığı diğer tüm değerleri içinde barındıran ruhunu besleyen, dirilmesine ve var olmasına sebep olan yurdudur. Bir yerin vatan olarak kabul edilmesi bu değerlerin ve hislerin eseridir. Göstergesi ise özlem duygusudur. Zira insan vatanını en çok ayrı düşünce özler Özlem insanın vatanı ile yaşadığı etkileşimin sonucudur. Bu durum doğar, büyür, gelişir, olgunlaşır ve sonuç olarak insana aidiyet duygusunu kazandırır. Vatan bütün bu sayılan değerlerin etrafında oluşan sevgi ve aidiyetin ispatıdır.

³³² Ebu't-Tayyib Ahmed b. el-Huseyn b. el-Hasen b. Abdissamed el-C'ufi el-Kindî el-Mutenebbî, *Dîvânu'l-Mutenebbî*, Dâru Beyrut Beyrut 1983, 7.

³³³ İbn Saîd el-Mağribî, *el-Muğrib fi Hule'l-Mağrib*, Dâru'l-Me'ârif, II/82.

SONUÇ

Günümüzde sınırları İspanya, Portekiz ve Fransa'nın Bordo-Marsilya hattının güneyini içine alan İberya veya İber Yarımadası olarak adlandırılan ve Müslümanların elinde 780 yıllık tarihî serüven geçirmiş olan Endülüs topraklarına ulaşan Araplar burada bambaşka bir dünya ile karşılaşmışlardır. Mümbit bir arazi, ılıman bir iklim, nehirler ve diğer tabiat güzellikleri Arapların hayal gücünü geliştirmiş ve zihin dünyalarını zenginleştirmiştir. Bu durum onların söz söyleme gücü ve üslubuna da yansımıştır.

Bu topraklarda ortak hayat süren farklı dil, din ve ırktan topluluklar arasında yüzyıllar boyunca gelişerek süren ilişkiler Endülüs'e özgü birlikte yaşama tecrübesini (convivencia) ortaya çıkarmıştır. Bir arada yaşayan farklı milletlerden medeniyet bakımından üstün olanın diğerlerini etkilemesi gerçeği Müslümanlar ve Gayrimüslimler arasında da doğal olarak bu türlü bir etkileşime sebep olmuştur. Bu durum her iki topluluğun siyasî, edebî ve mimarî tavırlarında da kendini hissettirmiştir.

Endülüs Ediplerinin tabiat manzaralarını tasvir ederken kullandıkları üslup batı üslubuna yakın olmuştur. Yanı sıra İspanyollar ve Fransızlar, Endülüslülerden, kâfiye öğrenmiş methiye, hicviye ve gazel gibi şiir türlerini onlardan almışlardır.

“*Endülüs Medeniyetinin Avrupa'ya Etkisi*” başlığı altında ele aldığımız konu ile ilgili oryantalistlerin görüşleri, iki topluluk arasındaki bu etkileşimin Müslüman topluluğun yoğun ve baskın etkisi ile sonuçlandığını göstermektedir. Asırlarca devam eden bu etkileşim süreci boyunca, Endülüs-İslam medeniyetinin taşıyıcısı rolünü oynayan Arapçadan, Endülüs kültür havzasındaki diğer Avrupa dillerine birçok alanda sayısız kelime ve kavram geçmiştir. Bu kelime ve kavramlar, bahsedilen baskın etkinin delillerinden biridir. Aynı zamanda Ortaçağ'da Müslüman Arapların ulaştığı medeniyet seviyesinin de önemli göstergelerinden biridir.

Fethin akabindeki ilk dönemlerde Endülüs'te edebî çalışmaların çoğu Doğu Araplarını taklit eden bir üslup üzerine şekillenmiştir. Her ne kadar zaman içerisinde taklitten kurtulup kendi üsluplarına göre şiir ve diğer edebî konuları işlemiş olsalar da, Endülüs toprakları Doğu'da yetişen büyük şairlere denk bir şair çıkaramamıştır.

Endülüs Edebiyatının ilk döneminde, Doğudan göç ederek buralara gelen Arapların ait oldukları topraklardan getirip de vazgeçemedikleri adetleri ve Doğu şiirini birebir

taklit ederek aynı üslupla söyledikleri şiirleri göze çarpmaktadır. Bu durum Endülüs Arap şiirinde vatan kavramının, dönemsel olarak değerlendirilen Endülüs şiiri içerisinde içerik bakımından farklı temalar üzerinde şekillenmesine sebep olmuştur.

Endülüs Şiir’inde Doğu’yu Taklit Dönemi olarak nitelenen ilk aşamada vatan kavramı; Arapların eski miraslarına bağlı kalarak, Doğu’ya özlem duygularını şiire yansıtmaları şeklinde ortaya çıkmıştır. İlk defa Abdurrahman ed-Dâhil’in Şam kentinin kuzeydoğusunda yer alan ve ailesiyle yaşadığı hatıralarla dolu Rusâfe’nin adını verdiği, çok sevdiği bahçesini ana yurdunun doğal bir parçası olan palmiye ağaçları ile donattığı malikânede gözüne ilişen bir hurma ağacı üzerinden ifade ettiği Doğu’ya özlem hisleri, daha sonra bir akım halinde Endülüs şairleri arasında yayılmıştır.

İbn Abdîrabbih, İbn Şuheyd ve İbn Derrâc gibi şairler bu dönemde soydaşlarının dil ve üslup özelliklerinden etkilenerek daha önce hiç görmemelerine rağmen çöl ve deve tasvirleri yaparak Doğu’daki aslî vatanlarına özlemlerini ifade etmişlerdir. Endülüs şiirinin ilk döneminde vatan kavramı, Doğudaki topraklar ve oralara özlem olarak şekillenmiş, Endülüs toprakları ise daha çok yabancı bir diyar veya gurbet olarak nitelenmiştir.

Endülüs Arap şiirinde “Taklitten Kurtulma” dönemi olarak tanımlanan, İbn Zeydûn, İbn ‘Ammâr gibi şairlerin temsil ettiği dönemde ise Endülüs Arapları yaşadıkları toprakların doğal güzelleri ile bir sevgi bağı kurmuş ve artık bu toprakları kabullenmeye başlamışlardır. Tabiat tasvirlerinin şiirde yoğun olarak görüldüğü bu dönemde her ne kadar üslup açısından Doğu şiiri taklit edilmeye devam etse de, Endülüs toprakları göz alıcı tabiatı ile vatan olarak kabul görmeye başlamıştır.

“Endülüs’te Şehir Şiirleri” başlığı altında ele aldığımız şiirlerden anlaşıldığı üzere, Taklit Dönemine nispetle daha çok kabul gören ve içselleştirilerek vatan formuna doğru evrilen bir Endülüs görmek mümkündür. Bu durumda elbette Avrupa’yı aydınlatan ve Rönesans’ın temellerini hazırlayan Endülüs topraklarında hayatın her alanında gelişmeye başlayan bilim ve kültür üzerine kurulmuş, kendine özgü coğrafi, siyasî, askerî ve kültürel özellikleriyle, saygı ve hoşgörü şemsiyesi altında bir arada yaşama sanatının örneği olmaya başlayan Endülüs’ün etkisi büyüktür.

XII. yy.’dan itibaren Endülüs şiirinde Yenilik Dönemi olarak tanımlanan ve İbn Hamdîs, İbn Abdûn, İbn Hafâce ve Lisânuddîn İbnü’l-Hatîb gibi şairlerin temsilcisi

olduğu bu yeni dönemde ise şairler artık Endülüs'ü daha önce etkisi altında kaldıkları Doğu'dan üstün tutmuş ve Doğu şiirinin üslup özellikleri ile yarışmaya başlamışlardır. Şairler yaşadıkları bölgelerin tabiat güzelliklerini ve Endülüs şehirlerini yoğun bir biçimde tasvir etmişlerdir. Şairlerin bu dönemde kaleme aldıkları şiirler Endülüs topraklarını neredeyse her yönüyle -dağ, orman, nehir, şehir silüetleri- tasvir etmiştir. Endülüs dönem şiirleri ile tanınabilir demek mümkündür.

Şiirde yenilik döneminde Endülüs ediplerine özgüven sağlayan durum, Müslümanların Yarımada'ya ayak basmasından kısa bir süre sonra 718 yılında başlayıp üç dönem halinde devam ederek en son 1492 yılında başarıya ulaşan Hristiyanların, Yarımada'daki Müslüman varlığına son verme hareketi Reconquista'ya rağmen, İspanyolların Endülüs-İslam medeniyetine duydukları hayranlıktır.

XI. yy.'dan itibaren İspanyollar Endülüs'ü ele geçirmeye başladığında, İslam medeniyeti başat durumda idi. Bu sebeple İspanyollar, Arapça öğrenimi ve eserlerin Latinceye tercümesini teşvik etmeye başlamışlardı. Müslüman filozoflar ve tabipler o günün Avrupa'sında derin etkiler meydana getirmişti. Kurtuba, Sevilla ve Granada gibi şehirler ilim ve kültür merkezi iken dönemdaşları Londra, Paris ve Roma gibi Avrupa şehirleri Endülüs'ün çok gerisindeydi.

En parlak dönemlerini yaşayan Endülüs Medeniyeti'nin yakaladığı bu seviyenin farkında olan edipler de vatanları ile iftihar etmiş ve bunu şiirlerine yansıtmışlardır. Bu dönemde Endülüs, köklerin yurdu Doğu ile mukayese edilecek kadar sahiplenilmiş ve Endülüs toplumunun zihin dünyasında vatan olarak yer etmiştir demek mümkündür.

“*Endülüs için Söylenen Mersiyeler*” başlığı altında ele aldığımız şiirler ise Endülüslülerin değer dünyasında bir vatan olarak Endülüs'ün neye tekabül ettiğini gösterir niteliktedir. Zira mersiyeler yapısı gereği ölen veya kaybedilen değerlerin ardından onu öven ya da kaybetmenin üzüntüsünü işleyen bir şiir türüdür.

Endülüs'ün düşüşü ile elden çıkmaya başlayan şehirler için söylenen mersiyeler 780 yıllık tarihi sürecin sonunda kuşaklar arasında Doğu'ya özlem şeklinde başlayıp, kaybedilmesi sebebiyle ediplerin ruhunda derin etkiler meydana getiren bir kavrama dönüşmesi açısından vatan duygusunun gelişimini özetler niteliktedir.

İnsanın değerleri ekseninde şekillendirdiği vatan kavramı sınırları belirli bir toprak parçası olmanın ötesinde bir anlam taşımaktadır. Vatan, tabiat, mekânlar, aile, sevgili,

dostlar, hatıralar ve diğer tüm değerler manzumesini içinde barındıran geniş bir kavramdır. Bu sebeple tezimizin son kısmını oluşturan “*Endülüs için Söylenen Mersiyeler*” başlığı altında vatan ve dolaylı olarak onunla ilintili olan değerlere duyulan özlemler ile ilgili örnekleri de dile getirdik.

Endülüs Araplarından siyasî, sosyal vb. bir takım sebeplerle vatanlarını terk etmek zorunda kalanların, geride bıraktıkları değerlerine hatta atalarının mezarlarına bile duydukları özlemlerini dile getirmeleri Endülüs topraklarının artık vatanlaştığının açık göstergelerinden biridir. Ayrı kalınca özlenen diyarın vatan olduğu gerçeğini yüzyıllar boyunca Endülüs Araplarının toprakları ile kurdukları karşılıklı etkileşim ortaya koymuştur.

Bütün sayılan bu değerlerin etrafında aşamalı bir şekilde oluşan vatan sevgisi ve aidiyet duygularını Endülüs toplumunda tarihsel süreç içerisinde gözlemlemek mümkündür. Endülüs topraklarının 711 yılında fethedilmesinden 1492 yılında Müslüman Arap kontrolünden çıkmasına kadar devam eden süreç içerisinde Endülüs Araplarının vatan algısı için şöyle bir özet yapmak mümkündür:

İslam Dininin temel prensiplerinden biri olan Allah’ın dinini yaymak “*İlâ-yı Kelimetullah*” temelinde şekillenen Arap Müslümanlarının fetih hareketleri kapsamında 711 yılında Târik b. Ziyad’ın zaferiyle Müslümanlar tarafından fethedilen Endülüs toprakları ilk dönemlerinde tam anlamıyla kabullenilmiş bir vatan kimliğine erişememiştir. Bu durumda etkili olan iki temel unsur, inanç ve gelenektir.

Hicaz yarımadası Araplarının Şam, Irak ve Mısır’ı fethetmesinin akabinde domino etkisi ile birbiri ardı sıra devam eden bu fetih hareketleri, fetih sancağını Şam bölgesi Müslümanlarının eli ile İslam Peygamberi Hz. Muhammed (a.s)’ın vefatından 81 yıl sonra Endülüs topraklarına ulaştırmıştır.

Müslümanların bu topraklara ilk dönemlerde aidiyet duygusu geliştirip tam anlamıyla vatan olarak kabul edemeyişlerinin sebeplerinden biri, Endülüs topraklarına kadar uzanan bu fetih hareketinin, İslam dininin “*Mülk Allah’ındır*” inancı çerçevesinde şekillenen, idaresini tek bir milletin elinde tuttuğu geniş toprak parçalarını fethedip hâkim olma hedefinin ötesinde farklı milletlerin İslam’ı duyurmak için fetih sancağını elden ele devrettikleri inanç ekseninde şekillenmiş bir hareket olmasıdır.

Bu durum arzın aidiyetini Allah'a nispet eden bir inanç tutumu çerçevesinde gerçekleştiği için bu yeni topraklarla, inanç, ilk dönemlerin heyecanı ve fethin akabindeki bazı gereksinimler sebebiyle duygusal anlamda bir bağ kurulamamasına sebep olmuştur.

Bu duruma etki eden bir diğer unsur ise gelenektir. Fetih hareketleri ile Endülüs topraklarına ulaşan Araplar, inançlarının yanı sıra kendi milletlerinin bütün miras bakiyesini de gönüllerinde taşıyorlardı. Fethin akabinde, Endülüs'ün bütün yönleriyle Doğu'ya benzeyen bir vilayet olarak idare edilmesi, süreç içerisinde elde ettiği bağımsızlığın siyasî anlamın ötesinde bir şey ifade etmiyor oluşu ve Endülüs Müslümanlarının Berberi ve Arap olamayan topluluklar arasında kalışı, Endülüs'ü kültürel anlamda motive edip varlığından güç alacağı bir desteğe muhtaç bırakmıştır.

Bu durumun doğal bir sonucu olarak Endülüs topraklarında yaşayan ilk nesiller fiziken başka bir coğrafyada bulunsalar da ruhen hep köklerinin yurdu olan Doğu topraklarına ve geleneklerine yaslanarak kendilerini var edebilmişlerdir. Bu durum Endülüs topraklarına klasik Arap yaşamı ve geleneğinin hâkim olmasına yol açmış ve ilk dönemlerde Endülüs'e has bir vatan bilincinin etkili olamamasına sebep olmuştur.

Endülüs Medeniyetinin bütün unsurları ile Yarımada'da görülmeye başlanması ve Endülüs'te doğup büyüyen nesillerin ortaya çıkması bu topraklara karşı aidiyet duygusunu geliştirmiştir. Endülüs'e kendine has bir kimlik kazandırmıştır. 1492 yılında tamamen Müslüman kontrolünden çıkması ile arkasından mersiyeler kaleme alınacak kadar derin etkiler bırakmış bir medeniyet bakiyesi ve vatan bilinci oluşmuştur.

Sonuç olarak, Endülüs Arap şiirinde vatan kavramı ilk dönemlerde geleneksel kültür içerisinde Doğu'ya duyulan özlem olarak şekillenmiş sonraki dönemlerde ise bu bağımlı durumdan daha belirgin bir kimliğe doğru gelişmiştir. Fertten topluma, duygusal değişimler ve birbirini takip eden tecrübeler, tarihi sürecin ve gelişen hayatın öncülüğünde kavramsal bir bilince doğru biçimlenmiş, bağımlı bir gelenek ve inanç bağlamından özel bir kimliğe dönüşmüştür denilebilir.

KAYNAKÇA

- Abdülaziz Sâlim Seyyid, *Tarîhu'l- Muslimîn ve Âsârihim fi'l-Endelus*, Dâru'l- Me'ârif, Lübnan 1962.
- Abdullah Kunûn el-Huseyn, *et-Te'aşîb*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2015.
- Abdulahkîm, Abdurrahman b. Abdillâh, "*Futûhu İfrîkiyye ve'l-Endelus*", Thk. Abdullah Enîs et-Tabba', Mektebetu'l-Medrese ve Dâru'l-Kuttâbi'l-Lubnâniyye, Beyrut 1964.
- Abdulhamid Şeyhâ, *el-Vatan fi's-Şi'ri'l-Endelusî*, Mektebetu'l- Âdâb, Kahire 1998.
- Adıgüzel, Adnan, "Muvahhitler Hareketi'nin Doğuşu", *Ekev Akademi Dergisi*, Bahar, Yıl: 16 Sayı: 51, 115-132, 2012.
- Ahmet Emin, *Duha'l-İslâm*, Mektebetu Hindâvî, Kahire 1953.
- Ahmet Heykel, *el-Edebu'l-Endelus mine'l-Feth ilâ Sukûti'l-Hilâfe*, Dâru'l-Me'ârif, Kahire 1971.
- İbn 'Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed el-'Arabî et-Tâi el-Hâtîmî, *EndülüS Sufileri*, Çev. Refik Algan, Dharma Yayınları, İstanbul 2002.
- Arslan, Emir Şekîb, *el-Hululu's- Sundisiyye fi'l Ahbâr ve'l Âsâri'l- Endelusiyye*, Dâru'l Kutubi'l 'İlmiyye, c. I-III, Beyrut 1997.
- İbn 'Atiyye, Ebû Muhammed Abdulhak b. Ğâlib b. Abdirrahman b. Ğâlib el-Muhâribî el-Ğırnâtî el-Endelusî, *Fihrisu İbn 'Atiyye*, , Thk. Muhammed Ebu'l-Ecfân-Muhammed ez-Zâhî, Daru'l-Ğarbi'l-İslamî, Beyrut 1983.
- Atkins, Sinclair, "*Charles V and the Turks*," *History Today*, Aralık XXX, no.12 Sayı 13, 1980.
- İbn 'Aydemir, Felekuddîn Ebû Nasr Muhammed b. Seyfiddîn 'Aydemir b. Abdillâh el-Mu 'tasimî, Muhammed b. Seyfeddîn, , *ed-Durru'l Ferîd ve Beytu'l Kasîd*, Thk. Kâmil Selmân el-Câbûrî, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, c. I-XII, Beyrut 2015.
- Bachrach, Bernard S., *A Reassessment of Visigothic Jewish Policy*, Oxford University, *The American Historical Review* Vol. 78, No. 1 Feb., p.11-34, Oxford 1973.

- el-Bâcûrî, Abdullah b. ‘Afifî, *el-Mer’etu’l-‘Arabiyye fî Câhiliyyetihâ ve İslâmihâ*, Mektebetu’s-Sekâfe, c. I-III, Medine 1932.
- el-Bâharzî, Ali b. el-Hasen b. Ali b. Ebî Tayyib, *Dumyetu’l-Kasr ve ‘Usretu Ehli’l-‘Asr*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, c. I-III, Beyrut 1971.
- Bal, Faruk, *Endülüs Emevi Devleti Sosyo-Ekonomik Yapısı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.
- İbn Battûta, Ebû Abdillâh Şemsuddîn (Bedruddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrahim el-Levâtî et-Tancî, *Rihletu İbn Battûta Tuhfetu’n-Nuzzâr fî Ğarâibi’l-Emsâr ve ‘Acâ’ibi’l-Esfâr*, Thk. Muhammed Abdulmun‘im ‘Uryân-Mustafa el-Kassâs, Dâru İhyâi’l-‘Ulûm, Beyrut 1987.
- İbn Batalyevsî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Sîd el-Batalyevsî, *Resâil fî’l-Luġa li İbn Batalyevsî*, Thk. Velîd Muhammed, Merkezu’l-Melik Faysal li’l-Buhus ve’d-Dirâseti’l-İslâmiyye, Riyad 2002.
- el-Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvud, *Futûhu’l-Buldân*, Dâru Mektebeti’l-Hilâl, Beyrut 1998.
- Bozkurt, Nahide , “HÂRÛNURREŞİD”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, Ankara 1994.
- el-Câhiz, Ebu Osman ‘Amr b. Bahr Mahbûb/Fezâre el-Kinânî el-Leysî el-Fukeymî el-Basrî, *er-Resâilu’l-Câhiz*, Thk. Abdusselâm Muhammed Harun, Mektebetu Hâncî, c. I-IV, Kahire 1964.
- , *el-Hanîn ile’l-Evtân*, Thk. eş-Şeyh Tahir el-Cezâirî, el-Matba‘atu’s-Selefiyye, Kahire 1932.
- Çağrıncı, Mustafa, “VATAN”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, Ankara, 2012.
- İbn Cubeyr, Ebu’l-Huseyn Muhammed b. Ahmed b. Cubeyr b. Muhammed b. Cubeyr el-Kinânî el-Belensî, *Rihletu İbn Cubeyr*, Dâru Sâdır, Beyrut tsz.
- Cebeci, Lütfullah, “SELSEBİL”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, Ankara, 2009.
- Cevdet er-Rikâbî, *Fi’l-Edebi’l-Endelusî*, Dâru’l-Me‘ârif, Mısır 1960,
- Crow, John A., *Spain: The Root and the Flower: A History of the Civilization of Spain and of the Spanish People*, Harper & Row, New York 1963.

- Çınar, Mustafa, *Endülüs'te Mulûku't-Tavâif Dönemi Edebi Çevresi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002.
- Dadan, Ali, “ Endülüs Adının Kökeni Üzerine”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl.7, Sayı.14, 2009, 371-376.
- Demirkent, Işın, “FRANKLAR”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul 1996.
- Devellioğlu Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, “VATAN”, Türdav, c. I-II, Ankara 1992.
- Dureyd b. Sımme, Ebû ‘Amr Mu‘âviye b. el-Hârîs b. Mu‘âviye el-Cuşemî el-Bekrî, *Dîvânu Dureyd bin Sımme*, Thk. Ömer Abdurresûl, , Dâru'l Me‘ârif, Kahire 1980.
- İbnu'l Ebbâr, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Bekr b. Abdillâh b. Abdirrahman b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kudâî, *el-Hilletu's Siyerâ*, Thk. Huseyn Mu'nîs, Dâru'l Kutubi'l 'İlmiyye, Beyrut 1971.
- , *Dîvânu İbni'l-Ebbâr*, Thk. Abduselâm el-Harrâs, Vizâratu'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, Fas 1999.
- Emîl Bedî' Ya'kûb, *el-M'ucemu'l-Mufassal fi'l-Luğaviyyine'l-'Arabî*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, c. I-II, Beyrut 1997.
- İbnu'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzuddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Târîh*, Thk. Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, Dâru'l Kutubi'l-'İlmiyye, c. I-XI, Beyrut 1987.
- Eşref Ya'kûb Ahmed İşteyvî, “*el-Endelus fi 'Asri'l-Vulât*”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Câmia'tu Necâhi'l-Vatan, Nablus 2004.
- Fevzî 'Îsâ, “*eş-Şi'ru'l-Endelus fi 'Asri'l-Muvahhidîn*”, Dâru'l-Vefâ, İskenderiyye 2007.
- el-Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tâhir Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Thk. Muhammed Naîm Araksûsî, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 2005.
- Goran, Selahattin, *Endülüs Arap Şiirinde Vatan Özlemi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003.
- Grenard, Fernand, *Asya'nın Yükselişi ve Düşüşü*, Çev. Orhan Yüksel, MEB Yayınları, İstanbul 1992.

- Hâccî, Abdurrahman Ali, *İslâmî Fetihden Ğirnata 'nın Düşüşüne Kadar Endülüs Tarihi*, Çev. Kadir Kınar, İlk Harf Yayınevi, İstanbul 2014.
- İbn Hafâce, Ebû İshâk İbrahim b. Ebi'l-Feth b. Abdillâh b. Hafâce el-Hevvârî eş-Şukarî, *Dîvânu İbn Hafâce*, Thk. Ömer Farûk et-Tabba', Dâru'l-Kalem, Mısır tsz.
- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbas Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî, *Vefeyâtu'l-A'yân*, Thk. İhsan Abbas, Dâru Sâdir, c. I-VII, Beyrut 1948.
- İbn Hamdîs, Ebû Muhammed Abdulcebbâr b. Ebîbekr b. Muhammed b. Hamdîs es-Sıkillî el-Ezdî, *Dîvânu İbn Hamdîs*, Thk. İhsan Abbas, Dâru Sâdir, Beyrut 1960.
- Hamîs, Ebû Abdillâh b. Ebi Bekr b. 'Asker, *Metla 'i'l-Envâr ve Nuzhetu'l-Besâir ve'l-Ebsâr*, Thk. Abdullâh el-Murâbit et-Terğibî, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1999.
- Harekât, İbrahim, "BELENSİYE", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul 1992.
- İhsan Abbas, *el-'Arab fî Sikilliye*, Dâru's-Sekâfe, Beyrut 1975.
- Harney, Marion, *Gardens and Landscapes in Historic Building Conservation*, John Wiley & Sons Ltd., New Jersey 2014.
- el-Hâtemî, Ebu Muhammed b. Hasan b. Muzaffer, *Hulyetu'l Muhâdarat fî Sinâ'ati's-Ş'ir*, Thk. Ca'fer el-Kettânî, Dâru'r-Reşîd, c. I-II, Bağdat 1979.
- İbnu'l-Hatîb Lisânuddîn, Ebû Abdillâh Zu'l-Vizâreteyn Lisânuddîn Muhammed b. Abdillâh b. Saîd es-Selmânî el-Vâşî'l-Asl el-Endelusî, *Dîvânu Lisâniddîn İbni'l-Hatîb*, Thk. Muhammed Miftâh, Dâru's-Sekâfe, c. I-II, Beyrut 1989.
- , *el-İhâta fî Ahbâri Ğirnata*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, c. I-IV, Beyrut 2003.
- Hitti, Philip K., *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, Çev. Salih Tuğ, Boğaziçi Yayınları, c. I-IV İstanbul 2011.
- el-Humeydî, Muhammed b. Futûh b. Abdillâh b. Futûh b. Humeyd el-Ezdî Ebû Abdillâh b. Ebî Nasr, *Cezvetu'l-Muktebis fî Zikri Vulâti'l-Endelus*, Thk. Beşşâr 'Avvâd M'arûf-Muhammed Beşşâr 'Avvâd, ed-Dâru'l-Mısri, Kahire 1966.
- Huseyn Mu'nis, *Fecru'l-Endelus*, Dâru'r-Reşâd, Kahire 2008.

- el-Huzâî, Abdulemîr Huseyn İlvân, *el-Bahriyyetu'l-İslâmiyye fi's-Şi'ri'l-Endelus mine'l-Feth hattâ Sukûti Ğirnata*, Dâru Dicle, Bağdat, 2014.
- İbrahim el-Ebyârî, *el-Vatan fi'l Edebi'l- Arab*, Kahire 1962.
- Kâmil Selmân el-Câbûrî, *Mu'cemu'l 'Udebâi mine'l- Asri'l Câhiliyyi hatta Sene 2002*, Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, c. I-VII, Beyrut 2003.
- Kaplan, Mehmet, *Nesillerin Ruhu*, Hareket Yayınları, İstanbul 1970.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal, "İBN DUREYD", *DİA*, İstanbul 1999.
- Kehhâle, Ömer b. Rıza b. Muhammed Râğib b. Abdulğani ed-Dımaşkî, *Mu'cemu'l-Kabâili'l-Urbi'l-Kadîme ve'l-Hadîse*, Müessesetu'r-Risâle, I-V, Beyrut 1994.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâduddîn İsmail b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî el-Hâfız ed-Dımaşkî eş-Şâfi'î, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Mektebetu'l-Me'ârif, Beyrut c. I-XV, 1990.
- Kılıçlıoğlu Sefa, Araz Nezihe, Devrim Hakkı ve komisyon, *Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, "KLAUDYOS BATLAMİYUS", Meydan Gazetecilik ve Neşriyat, c. I-VII, İstanbul 1969.
- Komisyon, "VATAN", *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, Milliyet Yayınları, c. I-XXIV, İstanbul 1986.
- Komisyon, "VATAN", *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, c. I-IV, Ankara 1996.
- Komisyon, "EBÛ BAHR SAFVÂN B. İDRÎS", *el-Mevsûa'tu'l-Arabiyyetu'l-Âlemiyye*, Müessesetu A'mâl, c. I-XXX, Riyad 1999.
- Konrapa, M. Zekâî, "Endülüs Tarihine Kısa Bir Bakış", *Yüksek İslam Enstitüsü Dergisi*, Sayı II, İstanbul 1964, 175-184.
- İbnu'l-Kûtiyye, Ebû Bekr Muhammed b. Ömer b. Abdilazîz b. İbrâhîm el-Endelusî el-İşbîlî el-Kurtubî, *Tarihu İftitâhi'l-Endelus*, Thk. İbrahim el-Ebyârî, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, c. I-II, Kahire 1989.
- Lutfî Abdulbedî', *el-İslâm fi İsbânyâ*, Mektebetu Nahdati'l-Mısriyye, Kahire 1958.

- el-Me'arrî, Ebû Murşid Süleyman b. Ali, *Tefsîru Ebyâti'l-Meâ'n min Şi'ri Ebi't-Tayyîb el-Mutenebbî*, Thk. Mücâhid Mahmûd es-Sevvâf-Muhsin Ğayyâ 'Acîl, Dâru'l-Me'mûn, Beyrut tsz.
- el-Makkarî, Ebu'l-Abbas Şihâbuddîn Ahmet b. Muhammet b. Ahmet el-Kureşî et-Tilimsânî el-Fâsî, *Ezhâru'r-Riyâz fî Ahbâri Kâdi 'ÿyâz*, Thk. Mustafa es-Saka-İbrahim el-Ebyârî-Abdulazîm Şelebî, Matba'atu Lecne, c. I-V, Kahire 1939.
- , *Nefhu't-Tîb min Ğusni'l-Endelusi'r-Ratîb*, Thk. İhsan Abbas, Dâru Sâdır, c. I-VIII, 1997.
- , *The History of the Mohammedan Dynasties in Spain*, Çev. Pascual de Gayangos, W.H.Allen And Company, London 1843.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Ruveyfî el-İfrîkî, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru Sâdır, c. I-XV, Beyrut 1993.
- el-Medenî, Ali Sadreddîn Muhammed b. M'asûm el-Huseynî, *Envâru'r-Rebi' fî Envâi'l-Bedi'*, Matba'atu'n-Nu'mân, c. I-VII, Necef 1969.
- el-Merrâkuşî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Osmân el-Merrâkuşî el-Ezdî el-'Adedî, *el-Mûcib fî Telhîsi Ahbâri'l-Mağrîb*, Thk. Muhammed Saîd el-'Uryân, Matba'atu'l-İstikâme, Kahire 1949.
- Meryem Kâsım Tavîl, *Memleketu Ğirnata fî 'Ahdî Beni Zîrî'l-Berberî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1994.
- el-Merzûbânî, Ebû 'Ubeydillah Muhammed b. 'İmrân b. Musa b. Saîd el-Merzûbânî el-Horasânî el-Bağdâdî, *el-Muvaşşah fî Me'âhizi'l-'Ulemâ 'ale's-Şu'arâ'*, Thk. Muhammed Huseyn Şemsuddîn, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.
- İbn Munkiz, Ebu'l- Muzaffer Mueyyidu'd-Devle Necmuddîn Usame b. Murşid b. Ali b. Mukalled b. Nasr b. Munkiz eş-Şeyzerî el-Kinânî el-Kelbî, *el-Menâzil ve'd-Diyâr*, el-Meclisu'l-A'lâ li's-Şu'ûni'l-İslamiyye, Mısır 2011.
- Muhammed b. 'Abbûd b. *et-Târîhu's-Siyâsî ve'l-İctimâ'î lil-İşbîliyye fî 'Ahdî Duveli't-Tavâif*, Metâbi'u Şûyuh, Tetvân 1983.
- Muhammed Abdullah 'Înân, *Devletu'l-İslam fî Endelus*, Mektebetu Hâncî, c. I-VI., Kahire 1997.

- Muhammed Ali Taha ed-Durre, *Fethu'l -Kebiri'l-Mute'âl İ'râbu'l-Mu'allakâti'l- 'Aşri't -Tivâl*, Dâru Mektebeti'l-Hayât, c. I-II, Cidde 1989.
- Muhammed et-Tantâvî, *Neş'etu'n-Nahv ve Târîhu Eşheri'n-Nuhât*, Mektebetu'l-İhyâi't-Turâsi'l-İslamî, Mekke 2005.
- el-Mu'temid 'Alellah İbn 'Abbâd, Ebu'l-Kasım el-Mu'temid-'Alellah ez-Zâfiru'l-Mueyyed Muhammed b. 'Abbâd el-Mu'tazıd b. Muhammed b. İsmâîl el-Lahmî, *Dîvânu'l-Mu'temid b. 'Abbâd*, Thk. Hamîd Abdulmecîd- Ahmed Ahmed Bedevî-Taha Huseyn, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire 2000.
- Montgomery, William, Cachia, Watt Pierre, *A History of Islamic Spain*, Edinburg 2001.
- Moreno, Eduardo Manzano, "The Iberian Peninsula and North Africa", *The New Cambridge History of Islam*, (ed. Chase F. Robinson), Cambridge University Press, Cambridge 2011.
- Namık Kemal, "VATAN MAKALESİ", *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, c. I-IV, Ankara 1995.
- Nevvâf Ahmed 'Abdurrahmân, *Hadâratu'l-Endelus*, el-Cenâdiriyye, 'Amman 2015.
- Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-Edebi'l 'Arabî*, Dâru'l-'İlm Li'l-Melâyîn, c. I-VII, Beyrut 1979.
- Özdemir, Mehmet, "ENDÜLÜS", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.
- , "MUVAHHİDLER", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006,
- , *Endülüs*, İsam Yayınları, İstanbul 2014.
- Parla, Taha ve Komisyon, *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, "LUCIUS ANNAEUS SENECA", Anadolu Yayıncılık, c. I-X, İstanbul 1995.
- Poole, Stanley Lane, *Kıssatu'l- 'Arab fi İsbânyâ*, Çev. Ali el-Cârim, Kelimât 'Arabiyye, Kahire 2012.
- Ring, Trudy, Robert M. Salkin, Sharon La Boda, " *International Dictionary of Historic Places: Southern Europe*", Fitzroy Dearborn Publishers, Chicago 1995.
- er-Rundî, Ebu'l-Bekâ, Salih b. Yezîd (Şerîf) b. Salih, *Risâu'l-Endelus li Ebi'l-Bekâ' er-Rundî*, Thk. İsa b. Muhammed eş-Şâmî, Kunûzu'l-Endelus tsz.

- er-Rusâfi'l-Belensî Ebi Abdillâh Muhammed b. Ğâlib, *Divanu er-Rusâfi el-Belensî*, Thk. İhsan Abbâs, Dâru's-Şurûk, Beyrut 1983.
- İbn Saïd el Mağribî, Ebu'l-Hasen Ali b. Musa b. el-Endelusî el-Ğirnâtî, *el-Muğrib fi Hule'l-Mağrib*, Dâru'l-Me'ârif, c. I-II, Kahire 1955.
- , *Râyât el-Mubrizin ve Ğâyât el-Mumeyyizîn*, Thk. Muhammed Rıdvân ed-Dâye, Tallâs, Şam 1987.
- es-Safedî, Ebu's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn b. Aybeg b. Abdillâh, *el-Vâfi bi'l-Vefâyât*, Thk. Ahmet el-Arnâût-Turkî Mustafa, Dâru İhyâi't-Turasi'l-'Arabî, c. I-XXIX, Beyrut 2000.
- es-Sâmarrâî, Usâme 'Abdulhamid Huseyn, *Târîhu'l-Vizâre fi Endelus*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2012.
- es-Sefakâsî, Ebu'l-Hasen Ali en-Nûrî, *el-'Akîdetu'n-Nurâniyye fi İ'tikâdi'l-Eimmeti'l-Eş'ariyye*, el-Yemâme, Dimaşk 2008.
- İbn Sehl, Ebû İshâk İbrâhîm b. Sehl el-İsrâîlî el-İşbîlî, *Dîvânu İbn Sehl el-Endelusî*, Thk. 'Abdulġani Abdullâh, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut tsz.
- es-Selmân, Ebû Muhammed Abdulazîz b. Muhammed b. Abdurrahman b. Abdulmuhsin *Mecmû'a'tu'l-Kasâidu'z-Zuhdiyyât*, Metâbi'ul-Hâlid, c. I-II, Riyad 1988.
- es-Serrâc, Ebû Nasr 'Abdillâh b. Ali b. Muhammed et-Tûsî, *el-Luma'*, Thk. 'Abdulhalîm Mahmûd, Dâru'l-Kutubi'l-Hadîse, Mısır 1998.
- Setton, Kenneth Meyer, *A History of the Crusades*, University of Wisconsin Press, Wisconsin 1975.
- İbn Sîde, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail ed-Darîr el-Mursî, *el-Muhassas*, Thk. Halîl İbrahim Ceffâl, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, c. I-V, Beyrut 1996.
- es-Sulemî, Ebû Abdurrahman, Muhammed b. el-Huseyn b. Muhammed b. Musa b. Hâlid b. Sâlim en-Nîsâbûrî, *Tabâkâtu's-Sûfiyye*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.
- Starck, Jeff, "One of two known examples of an Umayyad dinar with the mint name al-Andalus (the Arabic name for Spain) and dated Rare Spanish Muslim coins among highlights of Morton & Eden auction", *Coin World*, Vol.3, p.1-3, London 25 April 2014.

- es-Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfi'î, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabâkati'l-Luğaviyyin ve'n-Nuhât*, Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, 'Îsâ el-Bâbi'l-Halebî, c. I-II, Kahire 1964.
- , *el-Muhâdarât ve'l-Muhâverât*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 2003.
- İbn Şâkir el-Kutubî, Muhammed b. Şâkir b. Abdurrahman b. Şâkir b. Harun b. Şâkir, *Fevâtu'l-Vefeyât*, Thk. İhsan Abbas, Dâru Sâdır, c. I-IV, Beyrut 1973.
- İbn Şemmâ', Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebi'l-Abbas Ahmed b. Muhammed, *el-Edilletu'l-Beyyinetu'l-Nuraniyye fî Mefâhiri'd-Devleti'l-Hafsiyye*, Thk. Tâhir b. Muhammed el-M'amûrî, ed-Dâru'l-'Arabiyye li'l-Kuttâb, 1984.
- eş-Şenterînî, Ebu'l-Hasen Ali b. Bessâm, *ez-Zehîra fî Mehâsini Ehli'l-Cezîra*, Thk. İhsan Abbas, Dâru's-Sekâfe, c. I-VIII, Beyrut 1998.
- Şevkî Dayf, *el-Fen ve Mezâhibuh fî ş-Şi'ri'l-'Arabî*, 11.Baskı, Dâru'l-Me'ârif, Kahire 1943.
- Şeyban, Lütfî, *Reconquista Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri*, İz Yayıncılık, 2003.
- Toprak, M. Faruk, *Endülüs Şiirinde Mersiye*, Grafiker Yayınları, Ankara 2014.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbuddîn Yâkût b. Abdillâh er-Rumî el-Bağdâdî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, Thk. İhsan Abbas, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, c. I-VII, Beyrut 1991.
- Yanık, Nevzat H. , *Endülüs Arap Şiir'inde Tabiat Tasviri*, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No:250, Erzurum 2000.
- , *İbn Zeydün Hayatı Edebi kişiliği ve Eserleri*, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No:273, Edebiyat Kesimi Yayınları No: 206, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Yayınları No:88, Fen-Edebiyat Fakültesi Ofset Tesisleri, Erzurum 2001.
- Yıldırım, Aydın, *Endülüs'te Arap Dili Çalışmaları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2007.
- Yıldız, Hakkı Dursun, "MÛSA B. NUSAYR", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ Yayınları, c. I-XV, İstanbul 1986.

- , “Abdurrahman I”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988.
- , “II. ABDURRAHMAN”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988.
- Yiğit, İsmail, “MURÂBITLAR”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006.
- , “NASRÎLER”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006.
- ez-Zebîdî, Ebu'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Huseynî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Matba'atu Hukûmeti Kuveyt, c. I-XL, Kuveyt 1965.
- ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Turkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, Thk. Şuayb el-Arnaût, Muessesetu'r-Risâle, c. I-XXIX, Beyrut 1982.
- İbn Zekkâk, Ali b. 'Atiyyetillâh b. Mutarraf Ebu'l-Hasen el-Lahmî, *Divanu İbni'z-Zekkâk el-Belensî*, Thk.' Afife Mahmûd, Dâru's-Sekâfe, Beyrut 1964.
- İbn Zeydûn, Ebu'l-Velîd Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. Ğâlib el Mahzûmî el-Endelusî, *Dîvânu İbn Zeydûn*, Thk. Yusuf Ferhât, Dâru'l-Kutubi'l-'Arabî, Beyrut 1994.
- ez-Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dımaşkî, *el- A'lâm*, Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, I-VIII, Beyrut 2002.
- Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, Selis Yayınları, 2003.
- İbn Zumrek, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b. Muhammed b. Zumrek es-Sureyhî el-Gırnâtî, *Dîvânu İbn Zumrek el-Endelusî*, Thk. Muhammed Tefik en-Neyfer, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1997.

İNTERNET KAYNAKLARI

Alatlı, Alev, Vatan Aşk Fıtrı Değildir

<http://www.elavalatli.com.tr/makale.asp?s=detaym&ID=49>, Erişim Tarihi: 12.11.2018.

Asturias Devleti Resmi Sitesi, <https://www.asturias.es>, Erişim Tarihi: 15.11.2018.

Covadonga bölgesi resmi internet sitesi. <http://www.realsitiodecovadonga.com>, Erişim Tarihi: 15.11.2018.

Demir, Aytaç, “Ahmet Haşim ve... “Hayvanlar Arasında” adlı makale. <https://demiratanlar.com/tag/siir/> , Erişim Tarihi: 24.10.2018.

Eskier, Uğur, “Aryanizm ve Fikirleri Nedir?” www.makaleler.com/aryanizm-ve-fikirleri-nedir-nasil-ortaya-cikti, 2017 , Erişim Tarihi: 15.11.2018.

Kampers, F., “Frederick II”, The Catholic Encyclopedia, Robert Appleton Company, New York, 2018, <http://www.newadvent.org/cathen/06255a.html>, Erişim Tarihi: 15.11.2018.

Komisyon, “LUCAN”, Encyclopaedia Britannica, <https://www.britannica.com/biography/Lucan-Roman-authorhttps://>, Erişim Tarihi: 13.11.2018.

Komisyon, “Muslin”, “Canfes”, Güncel Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5c178b33d85fe7.14621516, Erişim Tarihi: 17.12.2018.

Şeyban, Lütfi, Endülüs, http://content.lms.sabis.sakarya.edu.tr/Uploads/56686/26777/endulus_derskt.pdf, Erişim Tarihi:15.11.2018.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Muhammet Emin UZUNYAYLALI
Doğum Yeri ve Tarihi	Erzurum/ 20.06.1987
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü (2012-2016)
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü (2016- Halen)
Bildiği Yabancı Diller	Arapça, İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	-
İş Deneyimi	
Stajlar	-Erzurum Hasan Basri Anadolu İmam-Hatip Lisesi, (2006)
Çalıştığı Kurumlar	-Diyanet İşleri Başkanlığı Erzurum Yakutiye İlçe Müftlüğü, Müezzin-Kayyım, (2009-2012) -Atatürk Üniversitesi Su Ürünleri Fakültesi, V.H.K.İ, (2012-2018) -Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı, Arş. Gör., (2018- Halen)
İletişim	
e-Posta Adresi	me.uzunyaylali@atauni.edu.tr
Tarih	